

130041

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

GÜLŞENİLİK'TE MÛSİKÎ VE MÛSİKÎŞINASLAR

DOKTORA TEZİ

HÜSEYİN AKPINAR

ŞANLIURFA – 2004

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

GÜLŞENİLİK'TE MÛSİKÎ VE MÛSİKÎŞİNASLAR

DOKTORA TEZİ

HÜSEYİN AKPINAR

DANIŞMAN
PROF. DR. MUSTAFA KARA

ŞANLIURFA – 2004

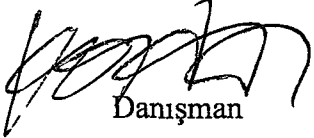
T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZİN KONUSU
GÜLŞENİLİK'TE MUSİKİ VE MUSİKİŞİNASLAR

HAZIRLAYAN
HÜSEYİN AKPINAR

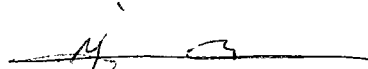
DOKTORA
TASAVVUF TARİHİ

Bu tez 27.02.2004 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy
çokluğu/birliği ile kabul edilmiştir.

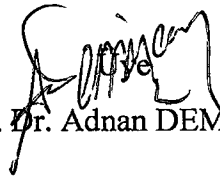
Danışman

Prof. Dr. Mustafa KARA

Üye

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN

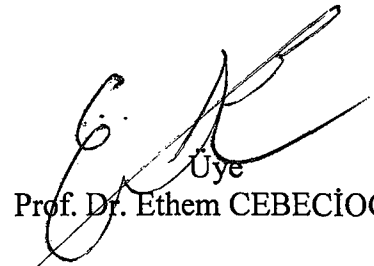
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Üye

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Üye
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

07.05/2004

Prof. Dr. Zuhal KARAHAN KARA
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	VIII
GİRİŞ.....	1
DİN-TASAVVUF-MÛSİKÎ İLİŞKİSİ.....	1
I. İNSAN-DİN-MÛSİKÎ İLİŞKİSİ	1
II. TASAVVUF-MÛSİKÎ İLİŞKİSİ	3
A. Zühd Devrinde Mûsikî	11
B. Tasavvuf ve Tarikatlar Döneminde Mûsikî.....	13
C. Mûsikî Dünyası ve Bazı Tarikatlar.....	15
1. Mevlevîlik.....	15
2. Kâdirîlik.....	21
3. Celvetîlik	23
4. Nakşibendîlik.....	25
5. Halvetîlik	26
BİRİNCİ BÖLÜM.....	29
İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİKATI.....	29
I İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	29
II HAYATI.....	31
III ESERLERİ	39
A. Türkçe Eserler	41
1. Divan	41
2. Pendnâme	42
3. Râznâme	44
4. Çobannâme.....	44
5. Tahkikât-ı Gülşenî.....	44
B. Arapça Eserler	45
1. Divan	45
C. Farsça Eserler	46
1. Divan	46
2. Kenzü'l-Cevâhir	46
3. Mânevî.....	46
a. Mânevî'de Ney	48
1) Ney (Mûsikî âleti)	48
2) İnsan-ı Kâmil	49
3) İbrahim Gülşenî	50
b. Mânevî'de Ud.....	51
c. Mânevî'de Erganûn	51
1) Erganûn (Mûsikî âleti)	52
2) İnsan-ı Kâmil	53
IV HALİFELERİ	53
A. Hasan Zarîfi Efendi	53
B. Sâdık Ali Efendi	55
C. Âşık Musa Efendi	56

D.	Ahmed Hayâlî Efendi	56
V	GÜLŞENİYE TARİKATI	57
A.	Gülşeniye Tarikatı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi.....	57
B.	Gülşeniye Tarikatı'nın Tekkeleri	59
1.	Mısır'daki Gülşenî Tekkeleri	60
2.	Anadolu'daki Gülşenî Tekkeleri	63
a.	İstanbul'daki Gülşenî Tekkeleri	63
b.	İstanbul Haricindeki Gülşenî Tekkeleri	66
3.	Balkanlar'daki Gülşenî Tekkeleri.....	68
4.	Diğer Yerlerdeki Gülşenî Tekkeleri	70
C.	Gülşeniye Tarikatı'nın Âdâb ve Erkânı.....	71
1.	Seyr ü Sülûk	71
2.	Aşk.....	73
3.	Vecd ve Tevâcüd	75
4.	Cezbe.....	79
5.	Semâ' ve Devrân	80
6.	Zikir ve Zikir Usûlü.....	88
7.	Şiir	92

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENİYE TARİKATI'NDA MÛSİKÎ VE MÛSİKÎŞİNÂSLAR

I	GÜLŞENİYE TARİKATINDA MÛSİKÎ	99
A.	Gülşenîliğin Mûsikîye Katkısı.....	99
B.	Mûsikînin Kullanıldığı Zaman ve Yer	100
1.	Mûsikî'nin Kullanıldığı Zaman.....	100
2.	Mûsikî'nin Kullanıldığı Yer	101
C.	Gülşenî Mûsikîsi'nde Kullanılan Âletler, Dil ve Formlar.....	101
1.	Mûsikî Âletleri.....	101
2.	Dil	105
3.	Formlar	105
a.	Dinî Mûsikî.....	106
1)	Câmi' Mûsikîsi.....	106
a)	Maḥfel Sürmesi (Tesbih).....	107
b)	Tapuğ (Îlâhî)	108
c)	Mevlid.....	109
d)	Na't	113
2)	Tekke Mûsikîsi.....	114
a)	Gülşenî Savtı	115
b)	Durak	117
c)	Mersiye	118
d)	Tevşih	119
II	GÜLŞENÎ MÛSİKÎŞİNÂSLAR	120
A.	Latîfî Efendi.....	120
B.	Hüdâyî Dede	121
C.	Vâlihî Efendi	121
D.	Derviş Sadâyî.....	122
E.	Yakubzâde Mehmed Efendi	123
F.	Derviş Ömer Efendi.....	124
G.	Kefeli Derviş Abdi	127
H.	Abdulgânî Dede.....	129
İ.	Ali Şirugânî Dede	130

J.	Edirneli Şaban Dede	132
K.	Edirneli Salihzâde.....	133
L.	Hasan Sezâyî-i Gülşenî.....	133
M.	Ahmed Vefkî Efendi.....	135
N.	İmamzâde Efendi.....	137
O.	Neyzen Derviş Ömer	137
P.	Yaşar Baba.....	138
SONUÇ.....		140
BİBLİYOGRAFYA.....		142
EKLER.....		156
I	GÜFTELER.....	157
A.	Bestesi Ali Şirugânî Dede'ye Ait Olanlar	157
B.	Bestesi Ahmed Vefkî Efendi'ye Ait Olanlar	173
II	BESTELER/NOTALAR.....	177
III	İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN ESERLERİNDEN ÖRNEKLER....	238

ÖNSÖZ

Tasavvufî kültür, İslâm dünyasında özellikle sanat ve edebiyatı derinden etkilemiş ve onlara yön vermiştir. Güzel sanatlardan musikî konusunda ilk akla gelen ve bu alanda çok önemli bir yere sahip olan Mevlevîlik'tir. Bunun dışındaki tarikatlar da mûsikî ile ilgilenmiş ve onu törenlerinde kullanmışlardır. Özellikle cehri tarikatlar zikir, devrân ve semâ' meclislerinde az ya da çok mûsikîden istifade etmişlerdir. Bazıları daha da ileriye giderek kendilerine mahsus mûsikî türleri meydana getirmişlerdir. Bunlar, Mevlevî Âyin-i Şerif'i, Bektaşî Nefes'i ve Gülşenî Savt'ıdır.

Gülşeniye tarikatının Türk mûsikîsine sağlamış olduğu katkı, azımsanamayacak ölçüdedir. Tasavvuf ve câmi' mûsikîsini ayakta tutan ve yürüten zâkir, neyzen, bestekâr ve hânendelerden bir kısmı Gülşenî tekkelerinde yetişmişlerdir. Gülşenîhâneler, Türk mûsikîsinin zenginleşmesi ve dünyanın muhtelif yerlerine yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında insan, din, tasavvuf ve mûsikî ilişkisi; zühd, tasavvuf ve tarikatlar döneminde mûsikî; genel olarak tarikatların mûsikîye olan yaklaşımları ve örnek olarak Mevlevîlik, Kâdirîlik, Celvetîlik, Nakşîbendîlik ve Gülşenîliğin çıkış yeri olan Halvetîlik gibi bazı tarikatlarda mûsikî konusu ele alınmıştır. Gülşenîliğin Mevlevîlikle olan ilişkisi de bu kısımda tespit edilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Gülşenîliğin kurucusu İbrahim Gülşenî'nin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri, halifeleri ve tarikatı incelenmeye gayret gösterilmiştir. Gülşenî'nin en önemli eseri *Mânevi*'de ney, ud ve organ gibi mûsikî aletlerinin tasavvufî ve mûsikî açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Gülşeniye tarikatının ortaya çıkışı ve gelişmesi; Gülşenî mûsikîsinin vücut bulduğu ve icrâ edildiği yerler olan tekkeler de bu bölümde yer almaktadır. Burada yer alan diğer bir konu da Gülşeniye tarikatının âdâb ve erkânıdır. Bu bağlamda hem felsefî-tasavvufî hem de pratik açıdan mûsikîyle ilişkili olan seyr ü sülûk, aşk, vecd, tevâcüd, cezbe, semâ, devrân, zikir ve şiir konuları incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Gülşenîliğin Türk mûsikîsine katkısı, tarikat içinde nerede ve ne zaman kullanıldığı, mûsikî âletleri, dil ve formlar konusu araştırılmıştır. Formlarla alakalı olan ve Gülşenîliğe mal edilen "Gülşenî Savtı", "Tapuğ" ve "Mahfel Sürmesi" gibi türler burada tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Gülşeniye tarikatına mensub olduğu bilinen, Türk mûsikîsine nazariyât ve icrâ gibi çeşitli konularda katkıda bulunan

mûsikîşinâsların hayat hikayeleri, güfte veya beste olarak günümüze ulaşan eserleri verilmiştir.

Ekler kısmında ise beste olarak günümüze ulaşan eserlerin notaları ile sadece güfte olarak nakledilmiş, fakat onlarca hatta yüzlerce parçaya sahip olan bestekârların çalışmaları; İbrahim Gülşenî'ye ait elde edebildiğimiz bazı yazma eserlerin ilk sayfaları yer almaktadır.

Çalışmamda ilim, tecrübe ve fikirleriyle yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Kara; Farsça ve Arapça metinlerin okunması ve şiirlerin yorumlanmasında istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. İbrahim Düzen; tenkit, teşvik ve düzeltmelerle katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Adnan Demircan beylere ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Osmanlıca metinlerin okunmasında yardımda bulunan Yrd. Doç. Dr. Murat Akgündüz, değerli görüşleriyle katkı sağlayan Dr. Kasım Şulul beylere ve isimlerini sayamadığım bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

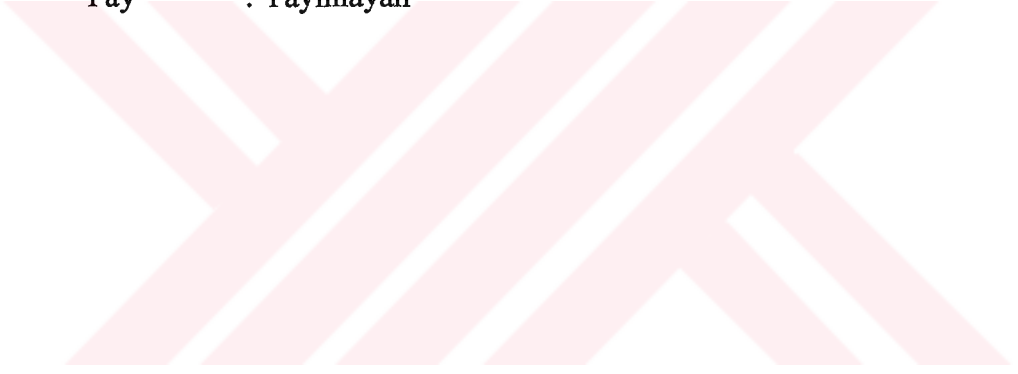
Hüseyin AKPINAR

Şanlıurfa, 2003

KISALTMALAR

AAD	: Akademik Araştırmalar Dergisi
age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
agt	: Adı Geçen Tez
AKÜSBE	: Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.mlf	: Aynı Müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
An.ÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
At.ÜSBE	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz	: Bakınız
BTMA	: Büyük Türk Müsikîsi Ansiklopedisi
Byy	: Basım Yeri Yok
c	: Cilt
Çev	: Çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Der	: Derleyen
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Haz	: Hazırlayan
İTÜSBE	: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
KAM	: Kubbealtı Akademi Mecmuası
Ktp	: Kütüphane/Kütüphanesi
KÜEF	: Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr	: Numara
Nşr	: Neşreden
NÜSBE	: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
öl	: Ölümü

Sad : Sadeleřtiren
SÜSBE : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy : Sayı
Tah : Tahkik Eden
TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TMA : Türk Musikîsi Antolojisi
TMDBY : Türk Mûsikîsinin Dünü Bugünü Yarını
TMT : Türk Mûsikî Tarihi
TTK : Türk Tarih Kurumu
ty : Tarih Yok
UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vr : Varak
Yay : Yayınlayan

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İbrahim Gülşenî'den (öl. 940/1534) ilk bahseden müellif onunla aynı dönemde yaşamış olan Abdülvehhâb Şa'rânî (öl. 973/1563)'dir. *Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde Gülşenî, tekkesi ve Dede Ömer Rûşenî'nin (öl. 892/1487) Mısır'daki diğer halîfeleri, Şeyh Demirtaş ve Şeyh Şahin hakkında kısa bilgi vermiştir.¹

Atâî (öl.1045/1635), *Şekâik Zeyl*'inde Gülşenî hakkında daha geniş malumat vermiştir. Ayrıca Şa'ranî'nin Gülşenî'yi övdüğünden, Hasan Zarîfî Efendi ve Ahmed Hayalî gibi bazı Gülşenî halîfelerinden de bahsetmiştir. Atâî, Hasan Zarîfî Efendi'nin, İbrahim Gülşenî gibi üç dilde şiirler söylediğini, bir süre zikirde takip ettiği metodun; zikr-i cehrî, hareket ve raks ile nağamât etmek olduğunu haber vermiştir.²

Gülşenî'nin hayatı, tarikatı, eserleri ve halîfeleri hakkında en geniş bilgi veren Muhyî-i Gülşenî (öl. 1015/1606)'dir. Muhyî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eserini Ahmed Hayalî'nin isteğiyle yazmıştır. Tahsin Yazıcı tarafından yayına hazırlanan ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılan *Menâkıb*, Gülşenî'nin geniş hayat hikayesinin yanında tarikatın genel düşünce yapısı, Mevlevîlik ile ilişkileri, erkân ve âdâbı, zikir tarzı, semâ, devrân, vecd, aşk ve şiir gibi konulara ışık tutmakta; Gülşenî mûsikîsi hususunda bazı ipuçları vermektedir.³ Çalışmamızdaki mezkur konularda istifade ettiğimiz *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, kendisinden sonra yazılan bir çok esere de kaynak olmuştur.

Gülşenî'nin hayatından bahseden diğer bir eser, Salahaddin el-Mevlevî'nin *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*'dir. Mevlevî tarikatına mensub olan müellif, eserde Gülşenî'nin kısa hayat hikayesini, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin iki yüz elli yıl önceden Gülşenî'nin geleceğini haber verdiğini, Mısır'da zindana atılan Gülşenî'yi Mevlânâ'nın manevî ihtarıyla, Mevlevî şeyhi Sultan Divânî'nin Konya'dan giderek kurtardığını, burada Mevlevî ve Gülşenîlerin beraber günlerce semâ' ettiklerini anlatmaktadır.⁴

1 Şa'rânî, Abdülvehhâb, *Levâkîhu'l-Envâr fi Tabakâti'l-Ahyâr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*, II, 147-148, 184, Kahire 1954.

2 Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik*, II, 67-68, 201-202, İstanbul 1268/1852.

3 Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, (Yay. Tahsin Yazıcı), TTK, Ankara 1982.

4 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, (*Şerh-i Manevî-i Şerîf* in baş tarafında). 1-25, İstanbul 1289.

Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır müellifi, eserinin Gülşenî'nin hayatından bahsettiği bölümünü Muhyî'nin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*'sinden özetlemiştir.⁵

Kastamonulu Lâtîfî (öl. 990/1582), Gülşeniye tarikatının pîri Gülşenî'nin aynı zamanda bir şâir olması münasebetiyle *Tezkire*'de kısaca ondan bahsetmektedir.⁶

Silsilenâme-i Gülşenî adlı eserinde, Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin halîfesi Hasib Bey Efendi, manzum olarak Gülşeniye tarikatının silsilesini vermektedir.⁷

Hocazâde Ahmed Hilmi (öl. 1332/1919), Gülşenî ve bir çok şeyhin biyografisine yer verdiği eserine isim olarak *İbrahim Gülşenî*'yi seçmiştir.⁸

Harîrîzâde Kemaleddin Efendi (öl. 1299/1882), *Tibyân*'da;⁹ Sâdık Vicdânî (öl. 1358/1939), *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*'nin Halvetiye'ye¹⁰ tahsis ettiği bölümünde; Bursalı Mehmed Tahir (öl. 1343/1925), *Osmanlı Müellifleri*'nde¹¹ ve kendisi de Gülşenî tarikatına mensub olan Hüseyin Vassâf (öl. 1347/1929), *Sefîne-i Evliyâ*'da¹² İbrahim Gülşenî, tarikatı, zikir çeşitleri, şübeleri, silsilesi, halîfeleri ve bazı eserlerinden bahsetmektedirler.

Gülşeniye tarikatına mensub olan Mahmud Cemaleddin Hulvî'nin (öl. 1064/1654) *Lemezât*'ı,¹³ Muhyî'nin *Menâkıb*'ının bir özeti olarak Gülşenî ve bazı halîfeleri hakkında bilgi vermektedir.

Şemlelizâde Ahmed Efendi'nin (öl. 1064/1654) *Şîve-i Tarikat-i Gülşeniye*¹⁴ adlı eseri, çalışmamızda başvurduğumuz önemli eserlerden biridir. Şemlelizâde bu eserde, genel olarak Gülşeniye tarikatının âdâb ve erkânından, semâ', icrâ edilen âyinler ve okunan ilâhîlerden bahsetmektedir.

Evliya Çelebi'nin (öl. 1095/1684) *Seyahatnâme*'si, özellikle Mısır'daki Gülşenî tekkelerinden, burada icrâ edilen mevlid, zikir çeşitleri, semâ' ve devrân merasimlerinden, Gülşeniye tarikatına mensub bazı mûsikîşînâslar ve bestelerinden bahsetmesi açısından, önemli bir kaynaktır.

5 Salih, *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır*, s. 80-117, Bulak 1262.

6 Kastamonulu Lâtîfî, *Tezkiretu's-Şuarâ*, (Haz. Mustafa İsen), s. 59, Ankara 1990.

7 Hasib Bey Efendi, *Silsilenâme-i Gülşenî*, s. 75-83, İstanbul 1314.

8 Hocazâde Ahmed Hilmi, *İbrahim Gülşenî*, s. 4-11, İstanbul 1322.

9 Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik*, III, vr. 86a-90b, İstanbul 1338-1340.

10 Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyyeden: Halvetiyye*, s. 48-50, İstanbul 1338-1341.

11 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), I, 116-117, İstanbul (t.y.)

12 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, III, 106-126, İstanbul 1343/1925.

13 Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (Haz. Mehmet Serhan Tayşî), s. 523-588, İstanbul 1993.

14 Şemlelizâde Ahmed Efendi, *Şîve-i Tarikat-i Gülşeniye*, (Yay. Tahsin Yazıcı), 502-548, Ankara 1982.

İbrahim Gülşenî'nin (öl. 940/1534) *Türkçe Divan*'ı, önemli eseri *Mânevî* ve onun bir kısmının yorumu olan Mehmed Fenâyî'nin (öl. 1112/1700) *Şerh-i Mânevî-i Şerîf*'i, ney, ud ve erganûn gibi mûsikî âletleri ve bunların tasavvufî mânâları hakkında bilgi vermeleri açısından faydalandığımız önemli eserlerdir.

Klasik tasavvuf kaynaklarından *Ta'arruf*,¹⁵ *el-Lüma'*,¹⁶ *Risâle*,¹⁷ *Keşfu'l-Mahcûb*¹⁸ ve *Avârifü'l-Meârif*'in¹⁹ zikir, semâ', vecd, tevâcüd ve cezbe ile ilgili bölümlerinden; ayrıca Uludağ'ın *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*²⁰ eserinden faydalanılmıştır.

Şeyhülislâm Esad Efendi'nin (öl. 1166/1753) *Atrâbu'l-Âsâr* adlı mûsikîşinâslar tezkiresi, bazı Gülşenî bestekârların hayatları; Müstakimzâde'nin (öl. 1203/1788) *Mecmûa-i İlâhiyyât*'ı da besteleri için müracaat ettiğimiz önemli eserlerdir.

Ciddi bir emek sonucu meydana getirilen Himmet Konur'un *İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı* isimli doktora çalışması, bize ışık tutmuştur. Konuya yaklaşımımızın farklı olması yönünden çalışmamız, kendine münhasır bir özellik taşımaktadır.

Gülşenî mûsikîsi ve mûsikîşinâsları, güfte olarak günümüze intikal eden eserler hususunda faydalandığımız önemli bir kaynak da Sadeddin Nüzhet Ergun'un (öl. 1365/1946) *Türk Mûsikîsi Antolojisi* adlı eseridir.

Yılmaz Öztuna'nın *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi* ve Nazmi Özalp'ın *Türk Mûsikîsi Tarihi*, Gülşenî mûsikîşinâslar ile ilgili müracaat ettiğimiz iki önemli eserdir.

Gülşenî bestekârlara ait ilâhi, durak, tevşih, savt, mahfel sürmesi gibi formların günümüze ulaşanlarının bir kısmı, İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu Müdürü Ömer Tuğrul İnancer tarafından tespit ve tedarik edilmiş; bir kısmı da, Yusuf Ömürlü tarafından neşredilen *Türk Mûsikîsi Klasikleri: İlâhîler* külliyyatından elde edilmiştir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz bu eserlerin haricinde, çalışmamızla alakalı bize katkı sağlayan çok sayıda kitap, doktora ve yüksek lisans tezi, makale ve ansiklopedi maddelerinden de faydalanılmıştır.

15 Kelâbâzî, Ebubekir, *Ta'arruf*, s. 123, 190-191, 134, Kahire 1980.

16 Tûsî, Ebu Nasr Serrâc, *el-Lümâ'*, s. 267-300, 200-208, Leydim 1914.

17 Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâle*, s. 221-226, 335-350, 61-64, Beyrut 1993.

18 Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 524, Tahran 1333.

19 Sühreverdi, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, (Çev. Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), s. 223-262, İstanbul 1990.

20 Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, Bursa 1992

GİRİŞ

DİN-TASAVVUF-MÜSİKİ İLİŞKİSİ

I. İNSAN-DİN-MÜSİKİ İLİŞKİSİ

İnsanın fitratında mûsikîye karşı bir ilgi vardır. Din hissi gibi, güzellik, sevgi ve aşk hisleri de insanın fitratında mevcuttur. Onun fitratında var olan bu his ve ihtiyaçları aşırılıklardan “denge” noktasına getirecek olan âmil ise dindir. İslâm dini fitrî, yani insanın yaratılışına, ruhî ve bedenî hususiyetlerine uygun bir dindir. İnsanın maddî ve manevî istidat ve kabiliyetlerini reddetmez, tersine bunların en uygun bir şekilde geliştirilmesi ve olgunlaştırılmasını ister. Bu istidat ve kabiliyetlerin yerli yerince kullanılmasını, istismar edilmemesini ve zararlı hale getirilmemesini ısrarla tavsiye eder. İslâm, hiçbir beşerî arzu ve ihtiyacı bütünüyle reddetmez. İnsanın ruhî ve bedenî yaratılışına, psikolojik ve biyolojik vasıflarına uygun olmak şartıyla bütün beşerî ihtiyaç ve arzuların serbestçe tatmin edilmesini mubah sayar.²¹

Mûsikî, insan fitratının meylettği nimetlerden biridir.²² Bu nimet, Allah’ın kullarına bağışladığı lezzetli yiyecekler yemek, güzel elbiseler giymek ve güzel kokuları hissetmek gibi zevklerdenir.²³ Güzellik sahibi olan Allah, insanın vücudunu o kadar çok maddî-manevî duygu ve hissiyat ile, o derece çeşitli âzâ, âlet ve latîfelerle donatmıştır ki, insan onlarla sayısız nimet çeşitlerini bilir, anlar, görür, tatar, hisseder ve zevk duyar. Kısaca insan, Allah’ın binbir isminin sayısız tecellilerini kendisine verilen bu alıcılara algılar. Mesela; kulak, seslerin çeşitlerini, güzel nağmeleri ve sesler âleminde Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinin latifelerini hisseder. Bu hususta kulağın kendine mahsus bir ubûdiyeti, kendine mahsus lezzeti ve bir mükâfatı vardır. Bu bağlamda sesler (mûsikî), kulağımız için pek büyük bir nimettir.

“*İmân edip sâlih amel işleyenler cennet bahçelerinde neşelendirileceklerdir.*” (Rûm, 30/15) âyetinden hareketle mutasavvıflar, mûsikînin dünyada mü’minlere helâl olan bir nimet olduğu gibi, âhirette de Cennet ehline sunulan nimetlerden biri olacağı hususunu öne sürmüşlerdir.²⁴

²¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 13-14.

²² Çetinkaya, Yalçın, *İhvan-ı Safâ’da Müzik Düşüncesi*, s. 7, İstanbul 1995.

²³ Farukî, Lois L., *İslâm’a Göre Müzik ve Müzisyenler*, (Çev: Ü.Taha Yardım), s.39, İstanbul 1985.

²⁴ Serrâc, *el-Lûmâ’*, s. 271-272; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 520; Mûsikînin lehinde ve aleyhinde öne sürülen âyet ve hadislerin yorumu için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 43-118; Düzenli, Pehlül, “Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları”, *Marife*, sy. 2, s. 27-58, Konya 2001.

Din, tasavvuf ve sanat arasındaki yakın ilişkiye tarih tanıktır. Sanat türleri, din ve tasavvufla en çok ilgisi olan, bunların kucağında doğan ve bu iki memeden süt emen olgularındandır.²⁵ Mûsikînin İslâm dini ile çok kuvvetli bir bağı vardır.²⁶ İnsan açısından İslâm dini ne kadar tabîî ve fitrî ise mûsikî de o kadar tabîî ve fitridir. Mûsikînin ibtidaî maddesi olan ses ve ölçü Allah tarafından yaratılmış ve insanın ruhuna yerleştirilmiştir.²⁷

İnsanın fitratında var olan ihtiyaçlardan biri olarak mûsikî, İslâm'ın kesin yasaklarından birine eşlik etmedikçe, ahlâksızlığa yönlendirmedikçe, ihtiras kasırgalarını ve nefse ait olan şehvetleri tahrik etmedikçe ortam ve şartlara bağlı olarak mubah ve makbul görülmüştür.²⁸

İnsanlığın tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan ve gittikçe değişik boyutlar kazanan mûsikînin, dinin koyduğu prensipler ve hükümler arasında bir yeri vardır ve olacaktır. Getirdiği prensipler ve gösterdiği hayat tarzı itibarıyla insanı her hareket ve davranışında yaratıcısına bir adım daha yaklaştırmayı hedef alan İslâm dini, mûsikînin de aynı gayeye hizmet etmesini istemesi tabîîdir.²⁹

Güzelliğin, sevginin, aşkın ve sonsuzluğun tercüme gerektirmeyen “dil”i olan mûsikî, sadece kendisi olarak ele alındığında nötrdür. Zira Gazâlî’ye (öl. 505/1111) göre mûsikî, kötü kalpten, güzellik ve sağlam bir ruhtan kötülük yansıtmaz.³⁰ Ona göre kalbde ne tür tutku varsa mûsikî onu yoğunlaştırır. Eğer Allah sevgisi varsa Allah sevgisini, dünya hırsı varsa dünya tutkusunu arttırır.³¹ Sühreverdî’ye göre de mûsikî, kalbte yeni bir şey meydana getirmez, ancak mevcut olanı harekete geçirir.³²

Hucvirî’ye (öl. 470/1077) göre mûsikî, güneş gibidir. Her şey güneşten mertebesine göre zevk alır. Bunun sonucu olarak güneş, bir şeyi yakarken bir şeyi aydınlatır; bir şeyi okşarken başka bir şeyi eritir.³³ Aziz Nesevî’ye (öl.700/1301) göre mûsikî yağmura benzemektedir. Bitkiler yağmurdan kabiliyet ve hususiyetlerine göre istifade ettikleri gibi, insanlar da mûsikîden kabiliyetleri nispetinde istifade edebilirler.³⁴

25 Şeriati, Ali, *Sanat*, (Çev: Ejder Okumuş), s. 113, İstanbul 1999.

26 Bolay, S. Hayri, “İsmail Fenni Ertuğrul”, *Felsefe Dünyası*, sy. 7, s. 25, Ankara 1993.

27 Uludağ, a.g.e., s. 14.

28 Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, s.156, İstanbul 1997; Farukî, *İslâm’a Göre Müzik ve Müzisyenler*, s.51.

29 Ömür, Cuma, *İslâm’da Resim, Heykel ve Müsikî*, s.57, İzmir 1991.

30 Öztürk, a.g.e., s.155; Farukî, a.g.e., s. 47.

31 Nasr, S. Hüseyin, *Söyleşiler*, s. 129, İstanbul 1996.

32 Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 246.

33 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 530.

34 Düzen, İbrahim, *Aziz Nesevî’ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, s. 172, Ankara 1991.

“Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapandır...” (Secde, 32/7) âyeti ve “Allah güzeldir, güzeli sever”³⁵ hadisi, güzellik kavramıyla dinî inançların nasıl kaynaştığını açıkça göstermektedir.³⁶ Esasen her toplumda dinin estetikle, güzellik duygusuyla, kısaca güzel sanatlarla kuvvetli bir ilişkisi olagelmıştır.³⁷

II. TASAVVUF-MÛSİKÎ İLİŞKİSİ

Tasavvufun “*sanâyi-i nefîse*” olarak anılan güzel sanatlarla daima ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Tasavvufu göz önüne almadan İslâm sanatlarını anlamak mümkün değildir.³⁸ Sanat eserlerimiz ve tarihî yapılarımızın tamamı dinî ve mistik bir ruh taşımaktadır.³⁹ Bütün İslâm sanatlarının temelinde, tasavvufî anlamda bir aşkın var olduğu görülmektedir.⁴⁰ Burada aşk, cihanşümül bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşk, Allah’tan zuhur etmiş ve bütün kâinatın icadına sebep olmuştur.⁴¹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*’nin ilk satırlarında yer alan;

Yel değildir nay sadâsı, aşktır aşk!

Yel götürsün kimde yoksa böyle aşk!

beytiyle aşkın kuşatıcılığının bir yönüne dikkatleri çekmektedir.⁴² Mevlânâ’da aşk, varlığın merkezidir, gücü her yerde görülür; bütün yaratıkları hareket ettirir; onun hürmetine gökyüzü döner. Aşk, Allah’ın bezm-i ezelde “*Elestu birabbikum*” (A’râf, 7/172) hitabıyla başlar. O vakit ruhlar, aşk şarabının ilk yudumunu içmişlerdir. Dervişlerin zikirlerinde, semavî semâ’ın melodilerinde bu ilâhî aşk sözlerinin hatırası yadedilir.⁴³ Mevlânâ’ya göre hiç bir şey aşksız hareket etmediği gibi sesler de aşksız hareket etmez. Armoni, sesler arasındaki aşk ilişkisidir. Kısaca armoni (ahenk), aşkın kendisidir⁴⁴

Sanatkârların çoğu ya tasavvuf eğitiminden geçmiş veya bu kültürün tesiri altında kalmıştır.⁴⁵ Dinin batınî-kalbî öğretisi, Sûfizmde kristalize olduğu için gerek hat, gerek şiir ve gerekse mûsikî gibi İslâm sanatlarında ürün veren bir çok büyük üstad

35 Müslim, “*İman*”, 147; İbn Mace, “*Dua*”, 10; Ahmet b.Hanbel, IV, 133, 134.

36 Uludağ, *a.g.e.*, s. 16, 65-66.

37 Demirci, Mehmet, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif’te Tasavvuf*, s.17, İzmir 1993.

38 Ayvazoğlu, Beşir, *İslâm Estetiği*, s.18, İstanbul 1992.

39 Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 232, İstanbul 1990.

40 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 38, İstanbul 1989.

41 Demirci, Mehmet, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, s. 18, İstanbul 1991.

42 Tanrikorur, Cinuçen, *Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, s. 185, İstanbul 1998.

43 Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, (Çev: Senail Özkan), s. 168-177, İstanbul 1999.

44 Çetinkaya, Yalçın, *Müzik Yazıları*, s. 193-194, İstanbul 1999.

45 Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif’te Tasavvuf*, s.21.

sûfidir.⁴⁶ Dervişler, iç âlemlerindeki mûsikîyi bazen düz, bazen nağme, bazen de bir mûsikî âleti ile terennüm ederken “güzeller güzelini” aramaktan başka bir gaye gütmemişlerdir.⁴⁷

Tasavvufî kurumlar, güzel sanatların merkezi ve koruyucusu olmuştur. Tekke ve dergâhlar, asırlar boyu şiir, hat, edebiyat ve mûsikî gibi çeşitli güzel sanatların beşiği olmuştur.⁴⁸ Hassas ve coşkun ruhları vecde getiren âyinler, mûsikî ile içiçe olmuştur. Tekkeler olmasa İslâm tarihinde “bediyyât” bu derece gelişemezdi. Sanâyî-i İslâmîye, tekke ile gelişmiş ve olgunlaşmıştır.⁴⁹

Tekkelerde kişilerin özel kabiliyet ve istidatlarını geliştirmek için müsait bir ortam sağlanmıştır. His ve duygu dünyası zengin olan sûfiler, genellikle mûsikî, edebiyat ve şiir gibi güzel sanatlara meyletmişlerdir. Tasavvuf ehlinin taşıdığı bu gönül âlemi, his, duygu ve heyecan, güzel sanatların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁵⁰

Tasavvufî anlayışa göre Allah, mutlak kemâl ve cemal sahibidir. Allah, kendi güzelliğini temaşa için mahlukatı yaratmıştır. Âlemin yaratılma sebebi, sevgidir. Sevginin sebebi, güzelliştir. Gerçek güzellik ise Allah’a aittir. Zira hadis-i şerifte “*Allah güzeldir ve güzeli sever*”⁵¹ buyurulmuştur. İnsanda güzel olan şeylere karşı bir eğilim vardır. İnsan güzelliği severse, bütün güzelliklerin kaynağını veya hakikatte gerçek güzel olan Allah’ı sevmiş olur. Hadis-i şerifin taşıdığı mânâdan hareketle hüsn-i hat, şiir, edebiyat ve mûsikî gibi güzel sanatlarla uğraşan sanatkârlar birbirinden güzel ve mânidâr eserler ortaya koymuşlardır. Çalışmaların yaygınlık kazanmasında ve İslâm sanatının muhtelif açılımlarının daha geniş kitlelere mal edilmesinde, sûfi öğretinin büyük rolü olmuştur.⁵² Güzel olan Allah’ın güzelliği sevmesi demek, kullarının güzel olması ve güzeli sevmelerini istemesi demektir. En sağlam kaynaklar tarafından rivayet edilen bu hadisin güzel sanatlar bakımından önemi aşikardır.

Tasavvuf ehli, mezkur hadisin ışığında, âdeta onun mânâ güzelliğine denk bir ses güzelliği ortaya koymak için vecd ve heyecanla çalışmış; ruhlarında bulunan güzellik istidadını tecessüm ettirmişlerdir. Rûhî kabiliyetlerini ve mânâ güzelliklerini ortaya koymaktan müstesna bir zevk almışlardır.⁵³ Zikredilen hadisin perspektifinden

46 Nasr, *Söyleşiler*, s.123.

47 Kara, *a.g.e.*, s. 246.

48 Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, I, 145-149, İstanbul 1933.

49 Revnakoğlu, “Tekkelerin Kuruluşu ve Çöküntü Sebepleri”, *Tarih Konuşuyor*, c. 7, sy. 46, İstanbul 1967.

50 Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.70-72, İstanbul 1994.

51 Müslim, “*İman*”, 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 133-134.

52 Nasr, *Söyleşiler*, s.124.

53 Uludâğ, *a.g.e.*, s. 65-66.

İslâm tarihine bakıldığı zaman, müslüman sanatkârların her şeyin güzelini yapmaya çalıştıkları, kalplerindeki ilâhî aşkı, ruhlarındaki güzellik duygusunu sanatlarına naksettikleri görülür. Dinî sanat, nihaî anlamda semadan bahşedilen bir lütûf, Ruhlar âlemini hatırlatan ve bizi Allah'a geri götüren bir rahmet kanalıdır. Sanat gerçeği, tüm geleneksel medeniyetlerin kalbinde yer alır. Özellikle zikredilen hadis, insan hayatındaki sanatta yankısını bulan güzelliğin ehemmiyetini vurgular.⁵⁴

Kâinat, mutlak kemal ve cemal sahibi olan Allah'ın kemal ve cemalinin tecellisinden ibarettir. Dolayısıyla her güzellik O'ndan bir iz taşımaktadır. Güzelliği fark etmek, onu şu veya bu şekilde ifade ve terennüm etmek, her güzelliğin kaynağı olan mutlak cemal sahibi Allah'ı tanımanın bir yoludur. Tasavvufla sanat arasındaki yakınlığın temelinde bu bağlantı yatmaktadır.⁵⁵

Tasavvuf literatürü, İslâmî estetiğin hazinesi durumundadır. Tasavvuf düşüncesinde güzel olan her şey sevilir. Güzelliğin idraki bizatihi haz verir. Güzellik kendi başına bir kıymet ve değerdir. Güzel, sırf güzel olduğu için sevilir. Cenâb-ı Hakk'ın esmâ-i hüsnâsının bütün mertebeleri hakikî kemâlât olduğundan bizzat sevilirler. Sanat ve masnuattaki güzellikler, Allah'ın cemâl ve kemâlinin aynası olduğundan onlar da bizzat sevilirler.

Tasavvuftaki masnuata ve güzel sanatlara karşı bizzat oluşan sevgi, muhabbet, aşk ve meftûniyet, tasavvuf ehlinin güzel sanatlara karşı rağbetini artırmıştır. Mutasavvıflar güzel sanatların bölümlerinden olan edebiyat, şiir, hüsn-i hat ve mûsikîde “*Mutlak Güzele*” ulaşmak ve O'nun namına güzel eserler oluşturmak için büyük çaba harcamışlardır.

Tasavvuf, insanın ahlâk, estetik ve mistik yönlerini geliştiren bir anlayışa sahiptir.⁵⁶ Edebiyatıyla, şiiriyle, mûsikîsiyle terennüm edilen, tasavvufun estetik yönüdür.⁵⁷ Bir başka ifade ile tasavvufun bedî fikirleri gaye edinmesi, müslümanlar arasında güzel fikirlerin yayılmasına sebep olmuştur.⁵⁸

Tasavvuf kültürü, dinî bir ilim olduğu için diğer İslâmî ilimlerle, sosyal bir vâkıa olduğundan sosyal ilimler, edebiyat ve güzel sanatlarla münasebet halinde

54 Nasr S. Hüseyin, *Makaleler II*, (Çev: Şehabettin Yalçın), s. 23-24, İstanbul 1997.

55 Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif'te Tasavvuf*, s. 18.

56 Kara, *a.g.e.*, s. 50.

57 Nasr, *Söyleşiler*, s. 119-120.

58 Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 35, İstanbul 1990.

olmuştur.⁵⁹ Burada tasavvufun güzel sanatların bir bölümünü teşkil eden mûsikî ile ilişkisi üzerinde biraz daha durulacaktır.

His ve duygu dünyası zengin, kalbî ve ruhî inceliğe sahip olan tasavvuf ehli, güzel sanatların “*fenn-i şerif-i mûsikî*” kısmıyla özellikle ilgilenmişlerdir.⁶⁰ Meslekleri his, heyecan ve gönül âlemi olan sûfilerin güzel sanatlarla meşgul olması kadar tabii bir şey düşünülemez. Zira güzel sanatlar da his ve heyecan mahsulüdür.⁶¹ Bu münasebet içinde tasavvuf ve tarikatlar, başta mûsikî olmak üzere güzel sanatlardan faydalanmışlardır. Güzel sözün, güzel sesin ve güzel çizginin -hüsn-i hattın- birleştiği tek yer tasavvuf müesseseleri olmuştur.⁶²

Tasavvufî ortam, mûsikînin ilim ve icra olmak üzere iki yönünün temâyüz etmesine sebep olduğu gibi, mûsikînin de mesajların daha müsait bir ortamda verilmesi yönünden tasavvufa faydası olmuştur.

Birçok tanımları yapılmış olan mûsikî, ıstılah olarak bir kültürü meydana getiren inançların yargı, estetik ve duygu olarak bir düzenleme içinde vokal veya enstrümantal ses ve tonların bir araya getirilmesi sanatı ve ilmi anlamına gelmektedir.⁶³ Mûsikî, insan duygularını doğrudan etkileme ve insanları ortak duygularda birleştirme gücüne sahip, sözlü veya sözsüz bir dildir.⁶⁴ Mûsikî, bedîî duyguların ses malzemesiyle ifade edilmesidir. Mûsikî, tamamen içimize seslenen, içe dönük bir sanattır. Tasavvufia olan ilişkisi bakımından da mûsikînin bir çok tanımı yapılmıştır:

Mevlânâ’ya göre mûsikî, cennet kapılarının (açılış) gıcirtısıdır.⁶⁵ Şirazlı Ruzbehan Bakî’ye göre mûsikî, Rabbânî sırların uyarıcısıdır.⁶⁶ Mûsikî, ezeli yaratıcıdan ayrılmış olan insanın O’na ulaşmak için çırpınışı sırasında ortaya koyduğu özlem nağmeleridir.⁶⁷

Nureddin Topçu’nun (öl. 1975) düşüncesinde mûsikî, gönlümüzdeki Leyla’yı silip bizi “*cilve-i lâhûta*” yaklaştıran ve sanki ruhumuzdan çıkarak bütün kâinâtı saran

59 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 62.

60 İnançer, Ömer Tuğrul, “Türk Musikisi ve Tasavvuf İlişkisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, (Der. Fevzi Halıcı), *TMDBY*, s. 147, Ankara 1986.

61 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 72.

62 Kara, *a.g.e.*, s. 61.

63 Farukî, *a.g.e.*, s. 12.

64 Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 204.

65 Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 197.

66 Nasr, S. Hüseyin, “Islam and Music”, *Studies in Comparative Religion*, c. X/1, s. 41, England 1976.

67 Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, s. 156.

bir sanattır.⁶⁸ Mûsikî, Allah'a yönelerek gerçek özgürlüğü hisseden insanın, tatmin olmuş nefsin huzurunu ve sadeliğini ifade eden, kalbin sesi ve evrenin imgesidir.⁶⁹

"Mûsikî, insanı varlıkta en yüce kudrete, onun ilahî varlığına yaklaştıran, düzenlilik kurallarına dayanan insanın kelimelerle anlatamayacağı bazı düşüncelerini, duygularını, seslerle anlatmasına yardımcı olan bir dil, âhenk ve ritim alanında sevgi olaylarının bir bilgisidir".⁷⁰

Semâ' (mûsikî), ilâhî aşka ulaştırmada bir vasıtaadır. Gaye, mûsikîden meşru olarak faydalanmak, bu vesileyle insanlara Hakk'ın kelamını dinletmektir.⁷¹

Mûsikî sanatının gayesi, ruhların ve nefis-i nâtikanın kudsî âlem ile ünsiyet etmesini sağlamaktır; mücerret oyun ve eğlence değildir. Bazan nağmelerdeki tenâsübü ve makamlardaki güzelliği dinleyen ruhta bir neşe hasıl olur. Böylece ruh, yüksek nefisler ile olan arkadaşlığını ve ulvî âlemle olan komşuluğunu hatırlar.⁷²

Mûsikînin gayesi insanları Allah'ı ve Resulünü zikretmeye ve onları övmeye, kıyâmet günündeki cezalardan korkup çekinmeye, Allah'ın yoluna heveslendirmeye,⁷³ düşmana karşı cesaretlendirmeye, eğitim ve terbiyeye, ruhî tedaviye, dua ve niyaza sevketmesidir.⁷⁴ Bütün sanatların ve özellikle mûsikînin gayesi mânâdır. Sanatlar içerisinde gayeye en çok yaklaşabilmiş olan da mûsikîdir.⁷⁵

Kısaca mûsikînin gayesi iman, ibadet, ahlâk ve muâmelât konularında bilgi, mânâ ve mesaj yükünü taşımak ve nakletmektir.

Eflatun, mûsikînin ahlâk ile olan münasebetine değinmiştir. Ona göre ahlâk ile mûsikî zevki, birbirinden ayrı şeyler değildir.⁷⁶ Nietzsche'nin mûsikî üzerindeki ilk fikirleri, evrenin metafizik-estetik bir anlayışına dayanmaktadır. Mûsikî, diğer bütün sanatların anasıdır. Mûsikî, eğer akla ve duygunun üst katlarına seslenemiyorsa ona sanat diyemeyiz.⁷⁷

Divan şiirinde, çeşitli mûsikî âletleri ile beste, perde, rast vs. gibi mûsikî terimleriyle karşılaşmak her zaman mümkündür. Bu hususiyet, divan şiirinde bir kültür ve gelenek haline gelmiştir. Yüzyıllar boyu şiirimizde, çeşitli mûsikî aletlerinin isimleri,

68 Topçu, Nureddin, *Kültür ve Medeniyet*, s. 93, İstanbul 1970.

69 Çetinkaya, *Müzik Yazıları*, s. 36-37, İstanbul 1999.

70 Çetinkaya, *İhvan-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, s. 12-13.

71 Eraydın, *a.g.e.*, s. 163.

72 Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 176.

73 Katip Çelebî, *Mizânu'l-Hak Fi İhtiyâri'l-Ehak*, (Haz: O. Şâik Gökyay), s.19, İstanbul 1993.

74 Işık, Emin, "Kültür Dünyamız ve Musikimiz", *KAM*, sy. 2, s. 37, İstanbul 1989.

75 Çetinkaya, *İhvan-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, s. 13.

76 Edman, Irwin, *Sanat ve İnsan*, (Çev: Turhan Oğuzkan), s. 117, İstanbul 1991.

77 Lasserre, Pierre, *Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri*, (Çev: İlhan Usmanbaş), s. 9, 11, 15, İstanbul 1996.

hususiyetleri ve ilgili terimler lügat mânâlarıyla olduğu gibi tevriyeli ve mecâzî şekillerde de kullanılmıştır.⁷⁸

Mümeyyiz vasfı esas itibarıyla bir “ses mûsikîsi” oluşunda ortaya çıkan mûsikîmizin, söze verdiği ağırlık dolayısıyla önce bir “şiiir mûsikîsi”dir.⁷⁹ Bir bakıma şiiir sanatı, etkisi belli bir dilin kelimelerinde tecessüm etmiş seslere, ton ve melodiye inhisar eden bir mûsikî sayılabilir. İnsan sesinin ritmik bir temposu ve bir ahengi vardır.⁸⁰ Mûsikî’de olduğu gibi, şiiirde de ritmin önemi büyüktür. Çünkü ritm eşsiz bir telkin vasıtasıdır.⁸¹ Ritim, bir bakıma oluşu “tek bir oluş” ve “yekpâre bir an” olarak kavramamızı ve onda yoğunlaşmamızı sağlar. Mevlânâ’nın kuyumcular çarşısında, kuyumcuların çekiçlerinden çıkan sesler ile kendinden geçip semâ’a başlaması, ritmin niteliğini ve fonksiyonunu gösteren tipik bir hadisedir.⁸²

Şeriatî’ye göre mûsikî, dans, resim vs. hepsi şiiirdir. Bizler bazen kelimelerle, bazen seslerle, bazen renklerle, bazen de hareketlerle şiiir söyleriz. Bunlar, kelimelerin, seslerin, renklerin ve hareketlerin şiiiridir.⁸³

Mûsikîmizin bu özelliği sebebiyledir ki; Mevlâna, güzelliği her şeyden çok şiiir ve mûsikîde bulmuş, aynı zamanda, şiiiri mûsikîyle birleştirmiştir.⁸⁴ Mevlânâ’nın lirik şiiirlerinin bir kısmı ritimle yazılmıştır. Bunlar, Türkçe şarkı formlarına da işaret eder gibidirler. Bu biçim, onları terennüm edilebilir hale getirir ki raks için bu zaten gereklidir.⁸⁵ Mevlânâ’da şiiir, ifade edilen rûhî haletin adeta bir mûsikîsidir.⁸⁶

Tasavvuf, mûsikîye diğer ilimlerden daha yakın bir ilim olarak, mûsikîyi, sanat ve estetiği derinden etkilemiştir. Tasavvufa göre mûsikî, ezeli yaratıcıdan ayrılmış olan insanın O’na ulaşmak için çarpınışı sırasında ortaya koyduğu özlem nağmeleridir. Bu nağmelere karşı çıkanlar bir yana, onlara dost olmayanlar bile ilahî güzelliklerden habersiz kalırlar. Bu temel anlayıştan hareket eden sûfiler, Allah’a varış uğruna icra ettikleri bütün zikir ve fikir hareketlerine mûsikîyi eşlik ettirmişlerdir. Mûsikî, tekkedeki ruhu yükseltmek için yapılan âdeta bir ön çalışmadır. Üst kattaki hakikatları insanlara sunmak için kullanılan bir merdiven olmuştur.⁸⁷

78 Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 563-564, İstanbul 1998.

79 Tanrıkorur, “Bir Seviye Aynası: Musikî”, *KAM*, sy 3, s. 47, İstanbul 1994; a.mlf. *Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, s. 105.

80 Edman, *a.g.e.*, s. 59, 64.

81 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 131.

82 Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 157; Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 25.

83 Şeriatî, *a.g.e.*, s. 268.

84 Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Sanatı ve Manevîyatı*, (Çev: Ahmet Bedirhan), s.168, İstanbul 1992.

85 Schimmel, *a.g.e.*, s. 60.

86 Gölpınarlı, Abdülbaği, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 442, İstanbul 1953.

87 Kara, *a.g.e.*, s. 249.

Tasavvufta mûsikî, insan rûhunu yücelten ve onu sonsuzluğa yönelten temel unsurlardan biri olduğu gibi tekke atmosferi de mûsikî üreten bir kurum olarak görülmektedir. Türk tasavvuf tarihi bu bakımdan hayranlık verici bir gelişme izlemiştir. Türk mûsikî tarihinin önde gelen üstadlarının tamamına yakını tasavvuf bünyesinden çıkmış büyük gönül mimarlarıdır.⁸⁸

Tasavvufta mûsikînin cezbedici, Allah'a yaklaştıracı, ilâhî sırlara âşina kılıcı, nefsi tezhip, rûhu tezkiye, kalbi tasfiye ve insanı terbiye edici hususiyetlere sahip olduğu kabul görmüştür.⁸⁹ Tasavvuf, mûsikînin esrarlı kudretini başarılı bir şekilde kullanmıştır.⁹⁰ Mûsikî, mistik heyecanı ifadeye son derece elverişli olması dolayısıyla daha çok tasavvuf çevrelerinde gelişmiştir.⁹¹ Mûsikî, tevhid mesajını taşıyan ve vurgulayan temel inançların bir ifade yolu olarak kabul edilmiştir. İslâm estetiğinin teşekkülünde şiirden mûsikîye kadar bütün sanat dallarının ardında birinci derecede rol oynayan, tasavvufun özellikle vahdet-i vücud nazariyesinin olduğu kabul edilen bir görüştür.⁹²

Mûsikî ve semâ'ın güzellikleri içinde coşmak, hak yolcuları olan tasavvuf mensuplarına bir ibadet neşvesi vermiştir.⁹³ Tasavvuf, kültürün temel değerlerinden olan mûsikînin korunmasında ve gelişmesinde birinci derecede rol oynamıştır. Tasavvufî heyecanları ve aşkı dile getirmenin en kestirme yolu mûsikî ve şiirdir. Şiir ve mûsikî, tasavvuf yaşantısının ideal araçlarıdır. Mutasavvıf, şiir ve bestelenmiş hali olan mûsikî ile temel amacını vurgular. Bu, onun için bazen Allah'ın isimlerinden birinin tekrarı bazen de Allah'a niyaz, yoğun özlem, istek, umut ve korku olur.⁹⁴

Tasavvuf ve mûsikîde bazı ortak özellikler mevcuttur. Bu ortak özellikler her ikisinin de bir meşreb, zevk ve neşe meselesi olmasıdır. Bu bakımdan tasavvuf ve mûsikî arasında büyük bir paralellik vardır. Tasavvuf inanç ve görüşlerine göre güzel sanatların bütün kollarında olduğu gibi, mûsikîde de Yüce Allah'ın esma-ı hüsnâsından el-Mübdî' ismi diğer isimlerden farklı olarak tecelli etmektedir. Mübdî', bütün yaratıkları ilk baştan, örneksiz olarak, bediî güzellikler ve estetik ölçülerle yaratan anlamına gelmektedir. Mûsikî alanında ortaya konan bir eser veya bunun icrâsı el-Mübdî' isminin bestekâr, icracı ve hatta dinleyicide tecelli etmesi demektir.

88 Öztürk, *a.g.e.*, s.156.

89 Uludağ, *a.g.e.*, s.218.

90 Demirci, *a.g.e.*, s.20.

91 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s.150.

92 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği*, s.47.

93 Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 125, İstanbul 1971.

94 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği*, s. 76; a.mlf. *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 131; Annemarie, Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 147, İstanbul 1982.

Tasavvufa göre kainatta meydana gelen her faaliyet, iş, olay ve hareket, kısaca her şey bir esmâ tecellisinden ibarettir. Bu görüş doğrultusunda el-Mübdi' ismi güzel sanatlar ve özellikle mûsikî alanında tecelli eder. Çünkü mûsikî bedîî duyguların ses malzemesiyle ifade edilmesidir. Eğer bir sesler topluluğunda estetik ölçüler ve bedîî duygular yoksa, o mûsikî değil, gürültü olur. Ayrıca sadece matematiksel mûsikî ölçüleri var; fakat bedîî ve ulvî duygular yerine suflî duygular sergilenmişse bu sesler topluluğu da tasavvufa göre mûsikî değildir. Dolayısıyla bedîî duyguların, estetik ölçüler içinde ortaya konulup ifade edilmesinde Hâlık ismi değil, sanatı kapsamı ve ifade etmesi bakımından Mübdi' ismi bu sahada daha önemli olmaktadır.

Sûfiler, bir mûsikî parçasının icrâsında besteci ve icrâcının el-Mübdi' tecellisine; icrâcının aynı zamanda el-Vâsî isminin tecellisine mazhar olduğu görüşündedirler. Mübdî' ve Vâsî isimlerinin tecelli ettiği beste ve icrâ safhası bitip sıra dinleme safhasına geldiğinde Semi' isminin tecellisine mazhar olunur. Kâinattaki her olayın bir tecelli-i esmâ olduğu gerçeğinden hareket eden tasavvuf, insanın mûsikîden niçin zevk aldığı sorusuna da aynı anlayış ile cevap vermektedir. Bütün esmânın müsemması olan Yüce Allah “*elest bezminde*” ruhlara; “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sordu. *Ruhlar: Evet Sen bizim Rabbimizsin dediler*” (A'râf, 7/172). Mutasavvıflara göre sessiz, sözsüz, harfsiz ve yönsüz olarak henüz yaratılmamış, gelecekteki insanların dinledikleri bu Rabbânî hitâb, insanın aklı ve idrâkiyle anlayamayacak ve hiçbir şekilde anlatılamayacak, ancak sezgi yoluyla hissedilebilecek mûsikâ-yi ilâhîyedir.

Bütün gayesi “*elest*” gününün haline dönmek olan mutasavvıfın, denizlerin cûş u hurûşla zikirlerini işitmesi, ağaçların ölçülü yapraklarının, süslü çiçeklerinin sözleriyle, intizamlı meyvelerinin kelimeleriyle bir halka-i zikir, bir meclis-i tehlil sûretinde algılaması, rüzgarların terennümâtını, bütün kuş taifelerinin ulvî seslerinden, en gelişmiş bir mûsikî âletinin melodilerine kadar işittiği her güzel ve bedîî sestten o “*elest bezmindeki*” ilâhî mûsikîyi hatırlayarak ondan zevk almaktadır.

Tefekkür sahibi her mutasavvıf, kâinatı bir musikâ-yi ilâhî ve bir mûsikî dairesi olarak algılar. İman nuru ile ışıklanan kulağı sayesinde kâinattan gelen manevî sesleri işitir. Lisân-ı hâl ile yapılan zikirleri ve tesbihatları fehmeder. Şems-i Tebrizî gibi bir kısım âşıkların nazarında bütün kâinatta bulunan câzibeler, Ezeli ve Ebedî bir câzibe sahibine işaretler. Gezegenleri, atomları ve bütün mahlukatı mevlevî-misâl pervâne gibi raks ve semâ'a kaldıran hareket ve devrân, câzibe sahibi Allah'ın kutsî güzelliğinin etkin tezâhürâtı karşısında âşıkâne bir mukabeledir. Tasavvuf alanında,

insanın mûsikîden zevk alması konusunu açıklamakta “*Elest Bezmi*” düşüncesi, hâkim olan görüştür.⁹⁵

A. Zühd Devrinde Mûsikî

Zühd, tasavvufun başlangıcıdır. Hicri ikinci asrın sonlarına doğru, tasavvufî hayat doğmadan önce İslâm’da manevî hayata zühd adı verilmiştir. Bazı zâhidler, taassubun sevkiyle mubah ve helal olan nimetlerden bile normal şekilde faydalanmayı tenkit etmişlerdir. Takva ve verâ‘ sebebiyle lezzetli yemekler yemeyi, soğuk su içmeyi ve yumuşak elbise giymeyi tasvip etmedikleri gibi mûsikî dinlemeyi de terk etmişlerdir. Bunları terk etmeleri günah olduğuna inandıklarından değildir. Zira câiz olan bir şeyin takva sebebiyle terk edilmesi başkadır, onu haram göstermek başkadır.⁹⁶ İslâm tarihinde mûsikî konusunda haram terimi hukukî anlamda değil de ahlâkî mânâda kullanılmıştır. İslâm düşünürleri mûsikî mevzusunu ele alırken onun birtakım yasak davranışlar ile ilişkilerini ortaya koymadan haram olarak hüküm vermemişlerdir.

Eğer mûsikî kötü emel ve düşüncelerden uzaksa bu konuda tekellüfe, işi zora sokmaya gerek yoktur. Güzelliği severek, nağme ve güzel sestem hâz olarak dinlenen mûsikî, kötü bir amaç ve dine muhalefetle oyun ve eğlenceye dalıp sınırları aşmadıktan sonra mahzurlu olmadığı gibi, haram da değildir.⁹⁷ Hucvirî, Sülemî’nin *Kitâbu’s-Semâ’* adlı eserinde, mûsikî ile ilgili tüm rivâyetleri toplayarak, semâ’ın mubah olduğunu kesin bir şekilde beyan ettiğini ifade etmektedir.⁹⁸

İslâm düşünce dünyasında hendese es-savt (sesin sanat yapısı) hiyerarşisi içinde yer alan Kur’ân-ı Kerim tilâveti, ibadete çağrı (ezan), hac nağmeleri, tahmid, tehlil, na’t ve medih kelimeleri, Allah’ı ve peygamberi övücü ve hatta asil duyguların ve konuların işlendiği şiirlerle yapılan mûsikî türleri, tartışmasız meşru şekiller olarak kabul edilmiştir.⁹⁹

İslâmiyetin ilk devirlerinden beri zâhidane bir üslup, zühd, takva, ubûdiyet ve dua ruhuyla sese dayalı olarak ezan, kamet, aşr-i şerif, tesbihât, salât-ı ümmiyye, tekbir v.s. parçalarıyla var olan câmi‘ mûsikîsi, dinî mûsikînin bir bölümünü oluşturmaktadır.¹⁰⁰

95 İnançer, *a.g.m.*, s.148-154.

96 Uludağ, *a.g.e.*, s. 219, 224-225.

97 Serrâc, *el-Lümâ’*, s. 273.

98 Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 523-524.

99 Farukî, *a.g.e.*, s. 11, 13-14.

100 Ömürlü, Yusuf, “Dinî Musikî”, *KAM*, sy. 4, s. 62-63, İstanbul 1995; Kaplan, Zekâi, *Dinî Musikî Dersleri*, s. 13-14, İstanbul 1991.

Zühhd döneminde zâhitlerin başta zikrettiğimiz genel düşünce yapıları ve hayat tarzları bu doğrultuda iken, Ebû Tâlib Mekkî (öl. 386/996); Kur'ân-ı Kerim'i güzel sesle okumanın lüzum ve faydasına değinerek Kur'ân'ın mânâ güzelliğiyle ses güzelliği arasındaki münasebetini şu sözlerle ifade etmiştir: “ Ses, hikmetin cesedi ve meskenidir. Hikmet ise sesin ruhu ve canıdır. İnsan bedenine, içinde ruh vardır diye ihsân-ı ikrâm olunur. Tıpkı bunun gibi ses ve sözler de taşıdıkları yüce hikmetlerden dolayı değerlenip yücelirler. Allah Teâla ilâhî ilmini ve hikmetini kullarına sesler içinde ve sadâ vasıtasıyla takdim eylemiştir”.¹⁰¹ Ayrıca birçok mutasavvıfın mûsikînin mubah oluşuna dair görüşlerine yer vermiştir. Mekkî'ye göre semâ' (mûsikî), Allah'a bağlılığı artırmak için kalp ile dinlenirse mubahtır. O, mûsikînin tamamıyla reddedilmesi hususunda şöyle demektedir: “Eğer mûsikîyi mutlak mânâda, toptan, hiç bir kayıt ve tafsilat zikretmeden reddedecek olursak, bizim bu reddimiz yetmiş siddîkînkî inkârı demek olur. Her ne kadar bu inkârın ham sofuların ve âbidlik iddiasında bulunanların hoşuna gideceğini bilsek bile, doğrusu bunu yapamayız.”¹⁰²

Sühreverdî'ye (öl. 632/1235) göre mûsikînin inkârı hususunda bazı zâhid âlimler mübalağa etmişlerdir. Zira mûsikînin mutlak olarak reddedilmesi mümkün olamayacağı gibi, şartları inkâr ederek mutlak olarak müsamaha gösterilmesi de mümkün değildir.¹⁰³

Zünnûn-ı Mısırî'ye (öl. 245/859) göre hak kulağıyla dinlemek şartıyla, Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/910) ve Gazâlî'ye (öl. 505/1111) göre de zaman, mekan ve arkadaş çevresi şartlarıyla mûsikî, kalpleri Hakk'a doğru yönlendiren bir vasıta olarak dinlenebilir.¹⁰⁴

Aziz Neseffî'ye göre mûsikî, insanı süflî âlemden ulvî âleme yükselten en mühim bir vasıta olduğu gibi, bazı insanların da Hakk'ı ve hakikatı idrâk etmelerini sağlayan bir vasıtaadır.¹⁰⁵

Zühhd hayatı tasavvuf hayatına dönüşürken devamlı ve ısrarlı mukavemetlere rağmen semâ' (mûsikî), mistik hayatta yaygın hale gelmiştir. Bazı dervişlerin dansları (raks ve hareketleri) daha X. yüzyılda şekillenmeye başlamış ve bu danslar sonraki yüzyıllarda daha büyük bir önem kazanmıştır.¹⁰⁶ İnkişaf eden tasavvuf içinde mûsikî, tarikatların ve tarikat âyinlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Önceleri zühdiyât

101 Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, I/102-103, Beyrut 1995.

102 Sühreverdî, *Avârif*, s. 225-226, 238.

103 Sühreverdî, *Avârif*, s. 226.

104 Serrâc, *el-Lûmâ'*, s. 271-272; Farukî, *a.g.e.*, s. 49.

105 Düzen, *a.g.e.*, s. 172.

106 Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, (Çev: Orhan Bahaeddin), s. 164, İstanbul ts.

denilen ilâhîlerin ve tasavvufî şiirlerin melodi ile okunması -ki yazılan şiirler yüksek sesle okunmak veya terennüm edilmek için yazılıyordu- tasavvuf alanında görülmüştür. Daha sonraları ise ney ve kudüm gibi mûsikî aletleri de buna eklenmiştir.¹⁰⁷ İkinci asrın sonlarından itibaren mûsikî, semâ' adı altında tasavvufa girmeye başlamış ve İslâm tasavvufunun belli başlı karakteristiği haline gelmiştir. Semâ', Arapça, işitme, kulak verme ve dinleme demektir. Ayrıca lâtif lahinler, tatlı nağmelerle şiir okuyup dinlemek mânâsına da gelen semâ', sonradan sûfiyenin cezbe haliyle ayakta raks ve devrân ederek zikretme ve dinlenen mûsikînin tesiriyle coşup dönmelerine alem olmuştur.¹⁰⁸

Sûfiler, hicrî III. asırdan itibaren semâ' ile ilgilenmeye ve onu mesleklerinin bir rûknü ve esası haline getirmeye başlamışlardır. Sûfi topluluklarında gerçekleştirilen semâ'ın temelini, zikir ritminin solunum hareketlerini kendine bağımlı kılması, solunum hareketinin de aynı şekilde bütün gövdenin hareketini kendine bağlaması oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Zâkirlerin lisânen yaptıkları zikirler ve zikir halkalarında icra ettikleri bedenî hareketler (rakslar), bu hareketlere eşlik eden semâ'ın (mûsikînin) vecd halinin kazanılmasında ve işrâkın (aydınlanmanın) elde edilmesinde gönül hazırlamaktan başka bir fonksiyonu yoktur.¹¹⁰ Mûsikînin dînî his ve heyecanları uyarıp coşturan bir özelliğe, insanı Allah'a yaklaştıran bir meziyete sahip olduğuna kanaat getirmeye başlamışlardır. Seriyu's-Sakatî (öl. 253/867), Cüneyd-i Bağdâdî, Zünnûn-ı Mısırî gibi ilk mutasavvıflar semâ'ı methetmişler, semâ' meclislerine devam etmişler ve onun ruhu yüceltici sihirli bir tesire sahip olduğunu açık bir dille beyan etmişlerdir.¹¹¹

B. Tasavvuf ve Tarikatlar Döneminde Mûsikî

Hicrî üçüncü asrın ilk yarısında görülen hızlı ve köklü değişmelere konu olan en önemli meselelerden biri şüphesiz mûsikî olmuştur. Hususi bir tabir olarak tasavvufta semâ' adını alan dinî mûsikî, genel hatlarıyla ilk defa bu asırda ortaya çıkmıştır. Tekkelerin doğuşunun da rastladığı bu dönemde, tasavvufta dinî mûsikî deyimini yerine ısrarla semâ' tabiri kullanılmaya başlamıştır. Sûfiler, mûsikî kelimesi yerine semâ' sözünü kullanmakla mezkur yüzyılda yaşayan ve mûsikîyi nefsanî zevk ve keyf için dinleyen, bu konuda dinin emir ve yasaklarına riayet etmeyen dünyaperestlerle

107 Uludağ, *a.g.e.*, s. 223.

108 Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 162, İstanbul 1993; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 422, İstanbul 1991.

109 Burckhardt, Titus, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev: Fahreddin Arslan), s. 127, İstanbul 1995.

110 Afifi, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf*: *İslâm'da Manevi Hayat*, (Çev: Ekrem Demirli), s. 224-225, İstanbul 1996.

111 Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.73, İstanbul 1994.

kariştirilmaktan sakınmak istemişlerdir. Sûfiler, sohbet meclislerinde şiir ve mûsikî okuyan makam bilgisine sahip güzel sesli ilâhîciler bulundurarak onlardan faydalanmışlardır. Mûsikîye basit bir eğlence nazariyle bakılmaması için hassasiyet göstermişlerdir. Şiir, din dışı mûsikî olarak ifade edilen şarkı ve nağmeleri kendi hallerine göre anlamış; bunlardan rahatlıkla faydalanmasını bilmiş ve gayeleri için kullanmışlardır. Zühd devrinden sonraki dönemlerde tekkelerde ney ve kudüm gibi mûsikî âletlerinin kullanıldığı bilinmektedir.¹¹²

Tasavvuf tarihinin altın devri olan hicri üçüncü asırdan itibaren başlayan dönemde, “Allah güzeldir güzeli sever”¹¹³ hadisi doğrultusunda hareket eden tasavvuf mensuplarının çoğunluğu için güzel konuşmak, her türlü sanat eserlerini, kullardan ziyade Allah beğensin diye en iyi ve en güzel şekilde yapmak; nihayet şiirin, mûsikînin ve semâ’ın güzellikleriyle coşmak bir ibadet neşesi vermiştir.¹¹⁴

Kur’ân-ı Kerim’de lehte ve aleyhte sârih bir âyet olmamasına rağmen helal ve haramlığı asırlarca tartışılmış olan mûsikî, İslâm medeniyetinde, mistik heyecanı ifadeye son derece elverişli olması dolayısıyla özellikle tasavvufi çevrelerde gelişip serpilmiştir.¹¹⁵

Sûfilere göre aralarında fark olmayan ses ve saz mûsikîleri maddî ve cismanî birtakım hisleri tahrik ettiği gibi manevî ve vicdânî en yüksek hislerin husûlüne de sebep olabilir. Bu cihettedir ki hangi nevi olursa olsun mûsikî, dinleyenlerin seviyelerine göre helal veya haram olabilir. Bu anlayış çerçevesinde mutasavvıflar arasında mûsikîye büyük bir ehemmiyet verilmiştir.¹¹⁶

Tasavvufa bağlı cemaatların (tarikatlardan) çoğu mûsikîyi kendilerini ifade açısından en önemli bir vasıta olarak görmüşlerdir.¹¹⁷ Çünkü tasavvufi heyecanları ve ilâhî aşkları dile getirmenin en kestirme yolu mûsikîdir. Tarikatlar, güzel sanatların her türlüşünü ve özellikle mûsikîyi, tasavvufta bir terbiye ve rûhî tekâmül aracı olarak görmüşlerdir.

Tasavvufî eğitim kurumları olan tarikatlardan büyük çoğunluğu zikir ve evrâd okunması, semâ’ gibi törenlerde mûsikîye ihtiyaç duymuşlar; az ya da çok mûsikîden istifade etmişlerdir. Bu tarikatlardan bazıları Mevlevî Âyin-i Şerifleri, Bektaşî Nefesleri, Gülşenî Savtları ve diğer tarikat ilâhîleri gibi kendilerine mahsus mûsikî türleri

112 Uludâğ, *İslâm Açısından Musiki ve Semâ’*, s. 227-233.

113 Müslim, “İman”, 147; İbn Mâce, “Dua”, 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 133-134.

114 Banarlı, *a.g.e.*, I, 125-126.

115 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği*, s.83; a.mlf. *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 150.

116 Ergun, Sadeddin Nuzhet, *Türk Musikîsi Antolojisi, (Dini Eserler)*, I, 8, İstanbul 1942.

117 Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s.97.

meydana getirmişlerdir. İnanç ve ibadet gibi temel konuların yanında kendi tasavvufi fikir ve ahlâkî mesajlarını kitlelere ulaştırma, telkin, terbiye ve eğitim aracı olarak mûsikîden faydalanmışlardır. Zira tabîî (fitrî), disiplinli, duyusal ve zihnî olan mûsikî sanatının, hayat ve cemiyet üzerindeki tesirleri düşünüldüğünden de fazladır.¹¹⁸

İnsan aklının gelişiminde ve insan ruhunun olgunlaşmasında mûsikî daima ön planda olmuştur. Mûsikî, bütün sanatlar içerisinde, yapısı gereği, insan duyularını en çok avucu içine alan, fiziksel olarak insanı büyüleme gücü en yüksek olan bir sanattır.¹¹⁹

Araştırmamıza örnek teşkil etmesi açısından tasavvufî eğitim kurumları olan bazı tarikatların mûsikîye yaklaşımlarını, mûsikîden faydalanma ve ona katkı sağlama yönlerini kısaca zikretmemiz yerinde olacaktır.

C. Mûsikî Dünyası ve Bazı Tarikatlar

İslâm kültür tarihinde mûsikî ile ilk tanışan kurumların dergâhlar olduğunu söyleyebiliriz. Tarikatların ortaya çıkışından itibaren mûsikî farklı boyutlarda bu disiplin içinde kendisine bir yer bulmuş; diğer bir ifadeyle tarikatlar mûsikîye sahip çıkarak onu benimsemişlerdir. Fikrî ve düşünce planında tarikatların tamamı, uygulamada yapıları gereği kullanmayanlar hariç, çoğunluğu sistemleri içinde az veya çok mûsikîye yer vermişlerdir.

Tasavvuf Tarihi'nde pek çok tarikatın olduğu bilinmektedir. Bunların tamamının mûsikîye karşı yaklaşımlarını incelemek konumuz dahilinde değildir. Bundan dolayı burada birkaç tanesi ele alınacaktır.

1. Mevlevîlik

Mevlevî tarikatını hariç tutarak, Türk mûsikî tarih ve sanatından bahsetmek çok zordur. Mevlevîlik, medresenin taassubuna karşı şiir, mûsikî ve raks gibi bediiyâtın üç asli unsurunu dinî bir şekle sokarak devam ettirmiştir.¹²⁰ Mevlevîlik, mûsikî, semâ' ve şiir gibi üç vasıtaya istinad etmiştir. İslâm sanâyi-i nefsesi Mevlevî tekkelerinde her zaman mevki-i rağbet kazanmıştır.¹²¹

118 Edman, *a.g.e.*, s. 117.

119 Lasserre, Pierre, *Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri*, (Çev: İlhan Usmanbaş), s. 7, 9, İstanbul 1996.

120 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, (Çev: Veled İzbudak), Önsöz, İstanbul 1991.

121 Köprülü, Fuat, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 54-55, İstanbul 1996.

Bir anlayışa göre her veli, esmâ-i hüsnâdan birinin tecellisine diğerlerinden daha fazla mazhar olur. Meselâ, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, aşk ve muhabbete daha çok mazhar olmuştur. Yani aşk ve muhabbette temayüz etmiştir.

Bu özelliklere sahip olan Mevlânâ, mûsikîyi ilâhî aşka ulaşmada bir vasıta olarak görmüş ve onu insanlığa armağan ettiği disiplinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline getirmiştir.¹²² Mevlânâ'ya göre yaratıcı aşkın sırrını birazcık aydınlatmak için uygun görünen yegane çare mûsikî ve semâ'dır. Mûsikî ona, ümitsiz arayışın ve hasretin gün ve gecelerinde cennetin kapılarını açıyor, oradaki ebedî semâ'da her şeyi temaşa ediyordu. Bu yüzden Mevlânâ, penceresi ve çatısı büsbütün şarkı ve nağmelerden oluşan ve içinde devamlı çeng ve ud seslerinin yankılandığı aşkın evini tasvir ederken şaşırmamak lazımdır. Onun önünde her şey bir enstrüman olur, her olay müziğe dönüşür.

Mevlânâ'ya göre mûsikînin gücünün en vâzih olduğu yer ilkbahardır. Bahar zamanı bahçeler, kuşların nağmelerinin sarhoşluğuyla hareket etmeye başlar. Dallar, dervişler gibi durmadan neşeli bir şekilde oynar, yapraklar da şarkı okuyanlar gibi el çırpırlar. Bülbül, tüm kuşların öğretmeni olarak seyahatten döner ve semâ'a başlar. Aşkın bahar rüzgarı esmeye başladığında mutlu raksa katılmayan sadece bir kuru dal kalır.¹²³

Mevlânâ'nın ifadesiyle şarkı söyleyen sadece kendisi değildir, bahçede bülbül, dağda keklik, pırl pırl ışık saçan güneş, dönen gezegenler, cevherlerle dolu dağlar, gece ve gündüz, semâ'ın ritmiyle terennümleri yankılanıp gider. Bu semâ'a bütün çiçekler de katılırlar ve bülbül yöneticilik rolünü üstlenir.¹²⁴

Mevlevîliğin pîri olan Mevlânâ (öl. 672/1273)'nın, bir mûsikîşinâs ve rebabî olduğu nakledilmektedir.¹²⁵ Mevlânâ'nın dilinde rebab, aynı zamanda mûsikînin sembolüdür. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (öl. 711/1312) de rebabî ve usta bir bestekârdır. XIII. asır Türk mûsikîsinden zamanımıza notaları gelmiş en eski eserlerin Sultan Veled'e ait¹²⁶ olduğu söylenmektedir. Bu tarikata mensub onlarca mûsikîşinâs ve bestekâr mevcuttur. Bunlardan Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi (öl. 1124/1712), Şeyh

122 Erguner, Süleyman, "19. Asır Neyzenleri", *KAM*, sy. 1, s. 45, İstanbul 1993; Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, s. 156.

123 Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 197-200.

124 Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 25, 36.

125 Özkan, İsmail Hakkı, *Türk Musikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*, s. 24, İstanbul 1990; Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 455.

126 Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, s. 272-273, İstanbul 1992; a.mlf. *Türk Musikîsi Teknik ve Tarih*, s. 72, İstanbul 1987; Özkan, *a.g.e.*, s. 24; Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, s. 157.

Abdülbâki Nâsır Dede (öl. 1236/1821) ve Hammamîzâde İsmail Dede Efendi (öl. 1262/1846) en meşhurlarıdır.

Mevlânâ'ya göre mutluluğu engelleyen musibetleri aşmak, ilimle değil, mûsikînin ses güzelliği ile olur. Mûsikî, tercüme istemeyen gönül dilidir. Mûsikî ile gönül arasında sürekli bağ kuran Mevlânâ, mûsikînin rebâb ile olan ilişkisini de beyan eder.¹²⁷ Rebâb ve ney, Mevlevîliğin âdeta mukaddes mûsikî âletleridir. Zamanla nutriba ud, kanun, tanbur, keman, kemençe v.s. dahil olmuştur. Bilhassa ney ve kudüm, nutribin ayrılmaz enstrümanları olmuşlardır.¹²⁸

Mevlânâ'ya göre sevgi evi, baştan başa mûsikî, şiir ve şarkılardan oluşmuştur. Onun için mûsikî, cennet kapılarının sesidir ve semâ', safa, câna şifa, ruha gıdadır.¹²⁹

Mevlânâ'nın eserlerinden, diğer ilimlerle birlikte mûsikî ilminin de nazarî ve tatbikî bütün bahislerini büyük bir ihtimamla incelediği anlaşılmaktadır. O, devrinin ve daha önceki dönemlerin Türk mûsikîsi nazariyatı kitaplarını inceden inceye tetkik etmiş ve bu suretle bilgisini tam bir ehliyetle tatbik sahasına koymuştur.¹³⁰

Mevlânâ'nın mûsikî hususunda ısrarlı ve içten tutumu, Mevlevîliğin mûsikîyi birinci dereceye alması, tarikatın esası haline getirmesi ve ayrılmaz bir parçası¹³¹ olmasına neden olmuştur. Mevlevîliğin güzel sanatlarla özellikle mûsikî ile olan ilişkisi, sanat tarihi açısından olduğu kadar, tasavvuf tarihi açısından da mühimdir. Mevlevîlik, daha çok sanatkârlar, şâirler ve mûsikîşinâslar arasında yayılmıştır.¹³²

Mevlevîlik, mûsikî ile bilimi kaynaştıran bir tarikattır. Mevlânâ'nın mûsikînin amelî yönü ile ilgilenmesi nazarî sahada ileri sürdüğü görüşler kadar önemlidir. Mevlânâ Celaleddin Rûmî, mûsikîyi Mevlevî merâtibini uygulamanın bütünleyici bir parçası yapmıştır. *Mesnevî* ve *Divan*'ında mûsikînin manevî önemi üzerinde hayli derin tartışmaların bulunduğu görülmektedir. Rûmî'ye göre insanın kendisi Allah'ın ellerinde bir araçtır ve onun varlığı bu araçtan neşet eden bir mûsikîdir.¹³³

Burada Mevlevîlik ile Gülşenîlik arasındaki ilişkiye değinmek istiyoruz. Tarikatların âdâb ve erkân esaslarında birbirine benzerlik ve etkileşim her zaman olmuştur. Fakat Mevlevîlik ile Gülşenîlik arasındaki benzerlik ve etkileşim oldukça

127 Öztürk, *a.g.e.*, s. 157, 161.

128 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 455.

129 Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s.164.

130 Arbaş, Andaç, "Hz. Mevlânâ ve Klasik Türk Musikisi", *TMDBY*, s. 95-96.

131 Öztürk, *a.g.e.*, s. 158; Öztuna, *Türk Musikisi Teknik ve Tarih*, s. 72-74; Uludağ, *a.g.e.*, s. 358.

132 Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 293-294, İstanbul 1990.

133 Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Sanatı ve Manevîyatı*, (Çev: Ahmet Demirhan), s.168, İstanbul 1992.

fazladır.¹³⁴ Mevlânâ'nın yirmialtı bin beyitlik *Mesnevî*'sine nazîre olarak İbrahim Gülşenî tarafından yazılan kırk bin¹³⁵ veya kırkiki bin¹³⁶ beyitlik Farsça *Mânevî*, bu etkileşimin ilk belgesini oluşturmaktadır.¹³⁷ *Mesnevî*'nin *neyden* bahseden on sekiz beytine karşılık olarak *Mânevî*'nin bir hayli beyti *neyden* bahsetmektedir. Her ikisi de “Bi-şnev ez ney” cümlesiyle başlamaktadır.

Mesnevî'nin ilk beyti:

Bi-şnev ez ney çün şikâyet mî-kuned

Ez-cüdâyiha hikâyet mî-kuned

Mânevî'nin ilk beyti:

Bi-şnev ez ney çün ze dem sâz âverd

*Sâz-ı sûzân ez çî dem sâz âverd*¹³⁸

Mevlevîlik, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled döneminde teşkilatlandığı gibi, Gülşenîlik de İbrahim Gülşenî'nin oğlu Emir Ahmed Çelebi zamanında kuruluş safhasını tamamlamıştır.

Kahire'de 931/1525'te yapımı tamamlanan âsitânenin bir kaç hücresi Mevlevî dervişlerine tahsis edilmiş, bu hücrelerde sürekli olarak *Mesnevî* ve *Mânevî* okunmuştur.¹³⁹

Gülşenî dervişi güldür, goncalardır Mevlevî

Bülbül-i şeyda okur geh Mesnevî geh Mânevî

İbrahim Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Gülşenî zamanında Mısır'da Bâlî Beğ, Muhyî-i Gülşenî'den *Mesnevî* okumuştur.¹⁴⁰ İbrahim Gülşenî'nin halîfelerinden Şeyh Hasan Zârîfî, Durmuş Dede Tekkesi'nde *Mesnevî* de okutmuştur.¹⁴¹ Gülşenî dervişleri *Mesnevî* okudukları gibi başkalarına da okutmuşlardır.

Semâ'nın her ne kadar Mevlevî tarikatına mahsus bir âyin olduğu zannedilirse de içerdiği mânânın genişliği de göz önünde bulundurularak bir çok tarikatta özellikle Gülşenîlik'te de semâ'nın varlığından bahsetmemiz mümkündür. Gülşeniye tarikatının

134 Kara, Mustafa, “Gülşeniye ve Güldeste”, *UÜİFD*, VII, 47, Bursa 1998; Yazıcı, Gülgün, “Kâmî'nin Şiirlerinde Tasavvuf”, *Tasavvuf*, sy. 7, s. 221, Ankara 2001.

135 Şemlelizâde, *Şive*, s. 545; Muhyî, *Menâkıb*, s. 477; Vassâf, *Sefîne*, III, 115.

136 Muhyî, *Menâkıb*, s. 301.

137 Kara, “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 47.

138 Gülşenî, İbrahim, *Mânevî*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 694, vr. 3b.

139 Vassâf, *Sefîne*, III, 115; Kara, “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 47; Özönder, *a.g.m.*, s. 177; Mazıoğlu, *a.g.m.*, s. 52.

140 Muhyî, *Menâkıb*, s. 359.

141 Atâî, *Hâdâik*, c. II, s. 201.

pîri İbrahim Gülşenî ve daha sonra postnişîn olanlar semâ‘ yapmışlardır. Semâ‘, Mevlevîlik ve Gülşenîlik’te kullanılan ortak bir âyin tarzıdır.

Ehl-i aşk ve şevkin mahdumu olan Mevlânâ Hüdâvendigâr Celâleddin Rûmî, bir gazelinde İbrahim Gülşenî’nin geleceğine ve aşka mazhar olacağına işaret etmiştir. Mevlânâ bu gazelin ilk beytinde şöyle demektedir:

*Dîdem ruh-ı hûb-ı Gülşenî râ
Ân çeşm u çerâğ-ı Rûşenî râ*¹⁴²

“Gülşenî’nin güzel yüzünü, Rûşenî’nin o gözünü, ışığını gördüm.”¹⁴³ “Gül bahçesi güzelinin yanağını gördüm, o aydınlık kandilin gözünü de.”¹⁴⁴

Gülşenî ve Mevlevîler, yukarıdaki Farsça beyitte geçen “Gülşenî” ve “Rûşenî” kelimeleriyle Mevlânâ’nın; Dede Ömer Rûşenî¹⁴⁵ ve İbrahim Gülşenî’yi üç yüz yıl önceden haber verdiğini, kerametinin bir nişânesi olarak iddia etmişlerdir. Bu iddia, başta *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*¹⁴⁶ ve *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniye*¹⁴⁷ olmak üzere *Hadâiku’l-Hakâik*¹⁴⁸, *Latîfî Tezkiresi*¹⁴⁹, *Sefîne*,¹⁵⁰ *Osmanlı Müellifleri*¹⁵¹ gibi ondan bahseden kaynakların hemen hepsinde yer almaktadır. Muhyî-i Gülşenî’ye göre Mevlânâ, *Mesnevî*’nin bir çok yerinde Gülşenî’ye işaret etmiştir.¹⁵² Atâî’ye göre üç yüz yıl sonra İbrahim Gülşenî, Mevlânâ gibi bölgenin yeni manevî sultanı olmuştur.¹⁵³ Mevlevî tarikatına mensub Şeyh Galip (öl. 1213/1799), *Hüsn ü Aşk* adlı eserinde yer alan “Hüdâvendigâr’ın vasıflarına dair” şiirinde İbrahim Gülşenî’den bahsetmektedir.

*İbrâhim-i Gülşenî gibi merd
Olmuştur o bâğa bülbül-i ferd*

Bu beyit, her ne kadar “İbrahim Gülşenî gibi merttir ve o bağıın yegâne bülbülüdür”¹⁵⁴ şeklinde Mevlânâ’yı İbrahim Gülşenî’ye benzeterak nesir haline getirilmişse de şâir, Gülşenî’yi Mevlânâ’nın söz ülkesinin eşsiz bülbülü olarak görmektedir.¹⁵⁵

142 Muhyî, *Menâkıb*, s. 9; Şemlelizâde, *Şîve*, 509.

143 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 324.

144 Kastamonulu Latîfî, *Tezkire*, (Haz. Mustafa İsen), s. 59, Ankara 1990.

145 Dede Ömer Rûşenî hakkında geniş bilgi için bkz. Aydemir, Semra, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1990.

146 Muhyî, *Menâkıb*, 9.

147 Şemlelizâde, *Şîve*, 509.

148 Atâî, *Hadâik*, II, 68.

149 Latîfî, *Tezkire*, s. 59.

150 Vassâf, *Sefîne*, III, 112-113.

151 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 86, 117.

152 Muhyî, *Menâkıb*, s. 9.

153 Atâî, *Hadâik*, II, 67.

154 Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan), s. 33, İstanbul 1992.

İbrahim Gülşenî'nin geleceğine dair Mevlânâ'ya ait gazelde yer alan beyitle alakalı yukarıdaki iddialardan farklı olan bir görüşe göre, "Gülşenî" ve "Rûşenî" kelimeleri, "Gülşen: gül bahçesi" ve "Rûşen: aydınlık" isimlerinin nisbet şekilleri olup tesâdüfen ve kâfiye icabı bir araya gelmişlerdir.¹⁵⁶ Gölpınarlı'ya göre de Gülşenî'nin zuhûruna işaret eden Mevlânâ'nın bu ve buna benzer beyitleri, Gülşenîler tarafından nakledilmişse de bunlar, eski yazmalarda mevcut değildir.¹⁵⁷

"Gülşenî" ve Rûşenî" kelimeleri, mezkur beyitte tesâdüfen veya kâfiye icabı bir araya gelmiş olsa bile, Gülşenî ve Mevlevîlerin bunu bir kerâmet nişânesi olarak görüp bu şekilde inanmaları ve ifade etmelerini etkilememiştir. Ayrıca İbrahim Gülşenî'nin biri Halvetiye¹⁵⁸, diğeri de Mevleviye tarikatından¹⁵⁹ olmak üzere iki silsilesinin bulunması düşüncemizi destekler mahiyettedir.

İbrahim Gülşenî, zaman zaman insanları Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ile de irşad etmiştir.¹⁶⁰ Bu mevzuyla alakalı olarak Muhyî, *Menâkıb*'da şöyle bir olay nakletmektedir: Gülşenî, bir defasında تنها bir sahrada her şeyden uzaklaşıp Hak'tan başka bir şey görmediği, nâlân ve giryân olduğu bir esnada ortaya çıkan bir şahsa Mevlânâ'dan bazı beyitler okuyarak¹⁶¹ nasihatta bulunmuştur.

İbrahim Gülşenî'nin, bir çok işi için Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebir*'inden tefe'ül etme âdetinin olduğu, etkileşim ve benzerliğin farklı bir yönünü göstermektedir. Salahaddin el-Mevlevî'nin ifade ettiğine göre Gülşenî, Şah İsmail'in Tebriz'e tasallutları dolayısıyla Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Divan*'ından tefe'ül etmiştir.¹⁶²

Gülşeniye'de pîr makamında bulunan postnişîne "Çelebi", yeni intisab eden dervişe Mevlevîlerdeki gibi "Nev-niyâz" denmesi¹⁶³ bir kültürel etkilenmenin neticesidir.

Gülşenî tacı Mevlevî sikkesine benzediği gibi Bektaşî tacından da etkilenmiştir. Bektaşîlere ait bazı terimler ve "çerağ gülbangı," Gülşenîlik'te de

155 Konur, Himmet, "Mevlevîliğin Gülşenîlik Üzerine Etkileri", *Birinci Uluslar arası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevîhânesi)*, s. 223, Manisa 2002.

156 Atsız, Nihal, "Gülşenî İbrahim", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 154, Ankara 1970; Akay, Mehmet, *İbrahim Gülşenî'nin Divânı Metin-Dil Hususiyetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. XVII, Konya 1998.

157 Gölpınarlı, a.g.e., s. 325.

158 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 513-514.

159 Vassâf, *Sefîne*, III, 113.

160 Muhyî, *Menâkıb*, s. 9.

161 Muhyî, *Menâkıb*, s. 61.

162 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 11; Vassâf, *Sefîne*, III, 115.

163 Komisyon, "Gülşeniye, Gülşenîlik", *TDEA*, III, 400, İstanbul 1979.

vardır.¹⁶⁴ Bu benzerlikler şekilden başka fikir ve yorumda da mevcuttur. Nitekim İbn Sadruddin Şirvânî (öl. 1036/1627) tarafından kaleme alınan *Tercümânü'l-Ümem* adlı eserde bâtil tarikatlar sıralanırken Bektaşîlik'le birlikte Mevlevîlik ve Gülşenîlik de zikredilmiştir.¹⁶⁵ Mevlânâ ve İbn Arabî'yi eleştirmesiyle tanınan Şeyhülislâm Çivizâde (öl. 954/1547), tenkit oklarını Gülşenîlere de çevirmiş; mülhid ve zındık olduklarına, imamlık yapmalarının câiz olmadığına ve kestiklerinin yenmeyeceğine dair fetvâ vermiştir.¹⁶⁶

Uslu'ya göre Gülşenîlik, ortaya çıkışından itibaren; Halvetîlik'ten açık zikir, Mevlevîlik'ten semâ' âyinini esas edinmiştir.¹⁶⁷

Sadeddin Nüzhet Ergun'a göre, Türk mûsikîsinin Mısır'da intişarını bilhassa Gülşenîlik ve Mevlevîlik temin etmiştir. Mısır'daki Mevlevîhâne ve Gülşenî âsitanesi, birer sanat yuvası halinde asırlarca Türk mûsikîsini terennüm etmişlerdir.¹⁶⁸

Gülşenîliğin ikinci pîri olan Hasan Sezâyî, Mevlevî çilesini doldurduktan sonra şeyhlik icazeti alarak "Câbî Dede" olarak meşhur olmuştur. Sezâyî, Edirne'de Âşık Efendi zâviyesine "nakl ve semahnişîn" olduğu ifadesi ve ona verilen Dede lakabı, Mevlevîliğin tesirinde kaldığını ve semâ' âyinlerini devam ettirdiğini göstermektedir.¹⁶⁹

2. Kâdirîlik

Abdülkadir Geylânî'nin (öl. 562/1160) kurucusu olduğu Kâdiriye tarikatında da mûsikînin büyük bir yerinin olduğu görülmektedir. Kâdirîlikte zikir, cehri olduğundan, ayakta ve sesli olarak yapılan zikirden önce ruhları hazırlamak ve müritleri coşturmak için ünlü sûfi şâirlerden seçilmiş şiirler ve bu manzumelerden yapılmış besteler okunmaktadır. İlâhîlerin icrâsında güzel seslerin tercih edilmesi esastır.¹⁷⁰

Bu tarikatta özellikle ses mûsikîsi büyük bir yer tutmaktadır. Bayramlara denk gelen zikir meclislerinde el ile vurulan kudüm ve zilsiz def gibi bazı vurmali mûsikî âletleri eşlik etmektedir. Türk mûsikîsinin en güzel ve o nispette sanatlı eserlerinden

164 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 326.

165 Fıçlalı, Ethem Ruhi, "İbn Sadruddin eş-Şirvanî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi", *AÜFD*, XXIV, 270.

166 Konur, *a.g.m.*, s. 226.

167 Uslu, Recep, "Hasan Sezâyî Gülşenî'nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri", *AAD*, Yıl: 3, sy. 12, s. 38, İstanbul 2002.

168 Ergun, *TMA*, I, 26.

169 Uslu, *a.g.m.*, s. 38-40.

170 Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhunu ve Tarikatlar*, s.285, İstanbul 1992.

olan *durak* ve *tevşih* gibi formların ekseriyetle bu ve benzeri tarikatlara mensup mûsikîşinâslar tarafından vücuda getirildiği görülmektedir.¹⁷¹

Zikrin mûsikîyle birlikte önem kazandığı bir çok tarikatta olduğu gibi Kâdiriye tarikatında da yalnızca dinî veya tasavvufî değil, diğer mûsikî türlerinin de meşk edildiğine dair güçlü ipuçları vardır.¹⁷²

Kâdiriye tarikatına mensup bir çok mûsikîşinâs ve bestekâr yetişmiştir. Eşrefzâde Şeyh İzzeddin Efendi (öl. 1151/1739), Hammâmîzâde Osman Bey (öl. 1307/1890) ve Müştakzâde Şeyh Edhem Efendi (öl. 1351/1933), bunlardan bazılarıdır. Bu mutasavvîf bestekârlar, mûsikîmizin birçok formunda günümüze intikal eden eserler vücuda getirmişlerdir.¹⁷³

Kâdiriye tarikatının müstakil bir kolu olan Eşrefiye, Kâdirîliğin Anadolu ve Rumeli'ye girişini sağlayan ve Anadolu'daki Kâdirîler tarafından "ikinci pîr" olarak nitelendirilen Eşrefoğlu Rûmî'ye (öl. 874/1469) nispet edilmektedir. Eşrefoğlu Rûmî, Bayramî-Kâdirî meşrebini birleştirmiştir. Halvetîlerle Kâdirîlere mahsus zikir tarzlarının birbirine kaynaşmasından meydana gelen Eşrefîliği, yeni bir âyin şekli ve tarikat şûbesi olarak yaymıştır. Bu her iki tarikatta da zikirler sesli yapılmaktadır. Eşrefoğlu'nun *Divan*'ındaki tasavvufî hikmetin inceliklerini terennüm eden şiirlerden bir kısmı bestelenerek tarikatın zikir meclislerinde toplu olarak okunması, bambaşka bir psikolojik ortamın doğmasına zemin hazırlamıştır. Mutasavvıflar arasında asırlardan beri ilâhîleri en çok bestelenerek okunan şahsiyetlerden biri de Eşrefoğlu Rûmî'dir.¹⁷⁴ Onun geleneğini sürdüren Eşrefiye şeyhleri, şiirle mûsikîyi daima beraber götürmüş, dergâhları da şiir ve mûsikî tarihimiz açısından önemli bir görev ifa etmiştir.¹⁷⁵

Eşrefoğlu, halk ve tasavvuf edebiyatında, Yunus Emre'den sonra şiir ve ilâhîleri en çok okunan coşkun bir şâirdir. İlâhîleri asırlarca tekkelerde okunan Eşrefoğlu, bazı şiirlerinde gönül sarhoşluğu içinde coşup taşıdığı, vahdet-i vücüt itikadının tezahürlerini gösterdiği olmuştur.¹⁷⁶ Hem Eşrefoğlu Rûmî ve hem de damadı

171 Ergun, *TMA*, I, 13-14.

172 Behar, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, s. 49, İstanbul 1998.

173 Öztuna, *BTMA*, I, 247, 414, II, 167.

174 Güneş, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divânı'ndan Seçmeler*, s. 122, Ankara 1998.

175 Kara, Mustafa, "Bağdat'tan Bursa'ya Bir Yol: Eşrefiye", *Journal of the History of Sufism* (eds. Th. Zarcone, E. Işın, A. Buehler), s. 401-402, İstanbul 2000. Revnakoğlu, "Kâdirî Tarikati", *Yeni Tarih Dünyası*, sy. 2, s. 70, İstanbul 1953.

176 Revnakoğlu, "Eşrefoğlu'nun Eserleri ve Şahsiyeti", *Yeni Tarih Dünyası*, sy. 3, s. 12-13, İstanbul 1953.

Abdurrahman Tirsî (öl. 926/1520), söyledikleri ilâhîlerde Yunus Emre tarzının takipçisi olmuşlardır.¹⁷⁷

Kurduğu tarikatta mûsikîye yer veren ve Anadolu'da ilk dinî mûsikî bestekârı olan Hacı Bayram Velî'nin (öl. 833/1430)¹⁷⁸ damadı Eşrefoğlu Rûmî'ye ait bestelenmiş çeşitli güfteler, Müstakimzâde'nin *Mecmûa-i İlâhiyyât*'ında yer almaktadır. Bunlara ilaveten Bûselik makamında:

Gönlüm alanın sözünü dâim dinleyesim gelir

*Derd-i hûniyle âşıkların dâim duyusım gelir*¹⁷⁹

diye başlayan, bestesi kendisine ait bir ilâhîsi de kaydedilmektedir. Ayrıca Eşrefoğlu'nun halifesi Abdurrahman Tirsî'nin Bayâtî makamında:

N'oldu sana eyâ gönül acep ne derde mi uğradın

*Durmaz akar gözün yaşı tufân-ı Nuh'a mı uğradın*¹⁸⁰

beytiyle başlayan bir bestesinin olduğu araştırmalardan anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Bu üç şahsiyetin bestekâr oldukları hakkındaki bilgiler, XVIII. asırda vücuda getirilen bazı kaynaklara dayanmaktadır.¹⁸²

Sadeddin Nüzhet Ergun, Eşrefoğlu Rûmî'nin dinî eserler bestelediğini, damadı Abdurrahman Tirsî'nin de besteleri ile tanınmış bir şahsiyet olduğunu ifade etmesine rağmen, her ikisinin de mûsikî sahasındaki kudretleri hakkında açık bir fikrinin olmadığını, fakat mecmualardan muayyen eserler bestelediklerini öğrendiğini, bu yüzden Müstakimzâde'nin her ikisini de mûsikîşinâslar arasında kaydettiğini dile getirmektedir.¹⁸³

Eşrefilikteki mûsikîde coşkun bir hareket mevcut olduğu için bu çeşit ilâhîlere (mûsikî formlarına) “*sofu kaldıran*” tabiri kullanılmıştır.¹⁸⁴

3. Celvetilik

Celvetiye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî (öl. 1038/1628), ezgileri bugün bize kadar intikal eden büyük bir bestekârdır.¹⁸⁵

177 Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 344-345, Ankara 1984.

178 Akdoğan, Bayram, “XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 35, sy. 1, s. 138, Ankara 1999.

179 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397, vr. 75b.

180 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 40a.

181 Uslu, Recep, “Fatih Döneminde Mistikler ve Musikî”, *Folklor/Edebiyat*, sy. 21, s. 77, İstanbul 2000; a.mlf., “Fatih Devrinde Bestekârlar ve Eserleri”, *Musikî Mecmuası*, sy. 465, s. 26, İstanbul 1999.

182 Ergün, *TMA*, I, 15; Özalp, *TMT*, I, 317-318.

183 Ergün, *TMA*, I, 15; Özalp, *TMT*, I, 317-318.

184 Ergün, *TMA*, I, 9; Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 285.

Asırlarca Celvetiye tekkelerinde icrâ edilen dinî mûsikî, ilhamını Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'den almıştır. Üftâde'den sonra Celvetiye tekkelerinde mûsikî faaliyetleri hızlanarak devam etmiştir.¹⁸⁶ Üftâde'nin *Vâkıât*'da Taptuk Emre'nin "şeşta" yani altı telli sazı olduğundan bahsetmesi, onun mûsikîye olan meyline delil olarak gösterilmektedir.¹⁸⁷ XVI. yüzyılın son yarısında büyük bir şöhret kazanmaya başlayan Azîz Mahmud Hüdâyî, Ehl-i sünnete mutâbık bir tarikatın müessisi olmakla beraber mûsikîye büyük önem vermiş, hatta sûfilerin semâ'ını müdafaa için *Keşfu'l-kınâ an-vechi's-semâ'* adlı bir eser bile yazmıştır. Bu eser onun mûsikîye olan ilgisini göstermektedir.¹⁸⁸

Aziz Mahmud Hüdâyî, mutasavvıf ve şâir hüviyetinin yanısıra bir mûsikîşinâs olarak yazdığı ilâhîleri bazen bizzat besteleyerek tekkesinde okutmuştur. XVII. ve daha sonraki asırlarda yaşayan mûsikîşinâslar onun vücuda getirdiği ilâhîlere besteler yapmışlardır. Esasen Hüdâyî, bestelenmek için bir takım manzumeler yazmış; terâvih tesbihleri, temcid, münacaat ve ilâhîler söylemiştir.¹⁸⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, tesbih ve temcidlerini bizzat kendisinin bestelediğini ve bestelediği ilâhîlerden dört tanesinin günümüze kadar geldiğini belirtmiştir.¹⁹⁰ Aziz Mahmud Hüdâyî, dinî mûsikîmize büyük hizmette bulunarak çok öğrenci yetiştirmiş bir mûsikîşinâsımızdır.¹⁹¹ Tarikat pîrlerinin yolunu izleyen daha sonraki Celvetiye meşâyihinin büyük bir kısmı mûsikîşinâs ve bestekârdır. Şeyh Mehmet Zâîfî Efendi (öl. 1114/1703), Şeyh Abdurrahman Nesîb Efendi (öl. 1258/1842) ve Şeyh Rûşen Efendi (öl. 1308/1891) bunlardan bir kaçıdır.¹⁹²

Hüdâyî tekkesinde ramazan, bayram, mevlid ve âyin günlerinde besteli şiirler ve ilâhîler okunurdu. Celvetiye tarikatı mûsikîsinde hafif bir hareket mevcuttur. Bu mûsikîde coşkunluktan ziyade huşû ve hudûa çağırان bir hal hissedilir. Esasen Celvetiye âyini, çevik ve heyecanlı bir âhenkten ziyâde hazin bir mûsikî ile istiğraka çeken husûsiyet arz etmektedir. Bu itibar iledir ki mezkur tarikat mensuplarının bestelerinde bir ağırlık hiss olunur. Fakat Celvetiye mûsikîşinâsların vücuda getirdikleri eserler, üslup itibarıyla olgun ve sanatlı mahsullerdir.¹⁹³

185 Öztuna, *BTMA*, I, 355; Ergün, *TMA*, I, 30.

186 Bahadıroğlu, Mustafa, *Celvetiye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Dîvân'ı*, s. 74-76, Bursa 1995.

187 Ergün, *TMA*, I, 8.

188 Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, 139, Bursa 1993.

189 Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı*, s.294, İstanbul 1980; Ergün, *TMA*, I, 30; Özalp, *TMT*, I, 364.

190 Ergün, *TMA*, I, 30.

191 Özalp, *TMT*, I, 364.

192 Geniş bilgi için bkz. Öztuna, *BTMA*, II, 41, 106, 241.

193 Öztürk, *Tasavvufun Ruhı ve Tarikatlar*, s.277; Ergün, *TMA*, I, 14, 30.

4. Nakşibendîlik

Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in (öl. 791/1389) kurucusu olduğu Nakşibendilik tarikatının mûsikî hakkındaki görüşleri, bu tarikatın mensupları ve diğer kişiler tarafından hakkıyla bilinmediğinden tarikat öteden beri mûsikî inkarcılığı ile tanınmaktadır.

Nakşibendiye tarikatının önemli özelliklerinden biri zikrin hafî, yani gizli ve sessiz olmasıdır. Durum böyle olunca bu tarikata mensub olanlar mûsikî âlemi ile fazla içli-dışlı olmamışlardır.¹⁹⁴ Zikri sesli olarak yapmayan bir tarikatta mûsikînin olması düşünülemez. Buna rağmen Nakşîler, tasavvufun umumi meyline ve mistik düşüncenin esas vasfına uyarak bazı durumlarda mûsikîye taraftar olmuşlardır. Bir çok Nakşibendî mutasavvıfın semâ' ve mûsikî lehinde söz söylemeleri, sonradan gelenlerin mûsikî hakkında mutedil olmalarını sağlamıştır.¹⁹⁵

Nakşibendiye tarikatına mensup birçok mutasavvıf, besteleriyle mûsikîmize katkıda bulunmuşlardır. Müstakimzâde Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi (öl. 1202/1788), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (öl. 1293/1876), Şeyh Mesud Efendi (öl. 1324/1906)¹⁹⁶ ve Abdulkadir Töre (öl. 1365/1946)¹⁹⁷ bunlardandır.

Emir Buhârî dergâhının şeyhi olan Şeyh Mesud Efendi, XIX. asrın ikinci, XX. asrın ilk yarısında iştihar eden bestekârlardandır. Mûsikîyi Behlûl Efendi'den öğrenerek bir çok ilâhî ve şarkı vücuda getirmiştir. Mesud Efendi'nin Uşşâk ve Dügâh makamında bestelediği meşhur şarkılar: "Yok nazîrin hüsnü ansın ey perî", "Çok felâketler getirdin başıma", ve "Âşıkı ihyâ eder ünsiyetin" mısralarıyla başlamaktadır. Bestelediği bir çok ilâhîden en meşhurları ise Yunus Emre'nin "Ey âşıkân ey âşıkân" mısrasıyla başlayan Düyek usûlündeki Hicâz makamındaki ilâhîsi ile sözleri Neccârzâde Rızâ'ya ait olan "Fâriğız nakş-ı sivâdan, Nakşibendîleriz" mısrasıyla başlayan Dügâh makamındaki ilahîdir.¹⁹⁸

194 Kara, Mustafa, "Kaşgarlı Bir Derviş ve Mûsikîşinâs: Abdulkadir Töre", *Dergâh*, c. XIV, sy. 166, s. 9, İstanbul 2003.

195 Uludağ, *İslâm Açısından Musikî ve Semâ*, s.370-372.

196 Geniş bilgi için bkz. Öztuna, *BTMA*, II, 47, 79, 92.

197 Aslen Kaşgarlı olan Abdulkadir Töre, Nakşibendîye/Halidîye şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'ye (öl. 1930) intisab etmiştir. Bkz. İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Mûsikîşinâsları*, s. 28, İstanbul 1958. Töre'nin bulunduğu zikir meclislerinde güzel sesli Hâfız'ların Kur'ân tilâveti yanında na't-ı şerîf okunarak hazır bulunanlar cûş-ı hurûşa gelmişlerdir. Bkz. Kara, *a.g.m.*, s. 9.

198 Ergün, *TMA*, II, 644; Öztuna, *BTMA*, II, 47.

Mûsikî, yerleşik kurallara bağlı olan Nakşibendiye tarikatı mensuplarına câzip ve çekici geldiğinden Delhi’de, Hoca Mir Dard (öl. 1198/1785) gibi kurallara sımsıkı bağlı biri bile mûsikîyi savunan bir kitap yazmak zorunda kalmıştır. Kendisine ve izleyicilerine ezgiler çalsın diye haftada bir iki mûsikî toplantıları düzenlemiştir.¹⁹⁹

Prensip itibarıyla mûsikînin insanı Allah’a yücelten, urûcu sağlayan bir özelliği bulunduğunu kabul eden Nakşîler, mûsikînin bazı uygulama şekillerine karşı çıkmışlardır.²⁰⁰

5. Halvetîlik

Sirâcuddin Ömer b. Ekmelüddin Halvetî (öl. 749/1349) tarafından kurulan ve tarikatın ikinci pîri Seyyid Yahya Şîrvânî’nin (öl. 868/1464) halifeleri ile İslâm dünyasına yayılan Halvetîlik, tarikatların şûbe ve kolu en fazla olanıdır.²⁰¹ Halvetîlik ve kollarını teşkil eden Bayramîlik, Sümbülîlik, Gülşenîlik, Şabanîlik, Uşşakîlik gibi bazı tarikatlarda devrân olduğu için mûsikîlerinde coşkun bir hareket mevcuttur. Bu ezgilerde insanı raks etmeye mecbur eden bir âhenk vardır. Bu çeşit ilâhîler için “sofu kaldıran” tabirinin şâyi olması bundandır. Bununla beraber raksa uymayan ağır bir takım bestelere de mezkur tarikatlarda büyük yer verilmiştir. Türk mûsikîsinin en güzel eserlerinden olan *durak* ve *tevşih* formları, ekseriyetle bu tarikatlara mensup mûsikîşînâslar tarafından vücuda getirilmiştir.²⁰²

Türk karakterli bir tasavvuf müessesesi olan Halvetiye tarikatı, Türk tasavvuf mûsikîsinde diğer tarikatlardan daha değişik bir özelliğe sahiptir. Dairesel yürüyüşle dönmek demek olan “Devrânî” âyin usûlü, Halvetî zikir âyininin en belirgin özelliğidir. Halvetîlerin devrânı ritmik ve estetik bakımından göz alıcı ve muhteşemdir. El ele tutuşarak, kol kola girerek veya elini yanındakinin omuz ve beline koyarak oluşturulan halka sol tarafa doğru atılan adımlarla döndürülür. Bu hareket devrânın aslıdır. Devrân sırasında atılan adımlarla uyumlu olarak tekrarlanan Allah’ın isimleri devam etmekte iken zâkirler ilâhî ve kaside, zikre devam edilmediği veya dinlenildiği zaman da durak formunda eserler okurlar. Devrân idaresi mûsikî ve özellikle usûl bilgisine ihtiyaç gösterdiğinden şeyh efendinin, her şeyden önce estetik ruha sahip bulunması, mutlaka mûsikîşînâs olması, hiç değilse orta derecede bir zâkir kadar ilâhî bilmesi, devrânın

199 Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s.165.

200 Uludağ, *a.g.e.*, s.379.

201 Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 23, İstanbul 1982.

202 Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s.272-273; Ergün, *TMA*, I, 13-14.

üstünde yüzen basbariton tonajında kalın ve gür sesli olması behemehal şarttır. Bunları bilmeyen şeyhin devrânında “safâ-yı derûnî” denilen manevî bir neşe ve lezzet beklenemez. Şeyh ve zâkirbaşı devrân idaresinde işbirliği ile zikir ve ilâhîlerin uyumunu sağlarlar. Halvetiye zikirlerinde genel olarak bendir, def, kudüm ve halîle gibi vurmali sazlar kullanılır. Harfler belli edilmeden yapılan, “kalbî” denen zikirde ney üflenildiğine de rastlanılır.²⁰³

Halvetî-Devrânî tarikatlarda cenaze törenlerinde bile devrân edilir. Vefat eden şeyh efendi, Halvetiye şeyhlerinden ise tevhid-i şeriften sonra devrân edilir; devrân devam ederken icrâ edilen ilâhîler burada da sırası ile okunur.²⁰⁴

Anadolu ve Osmanlı topraklarındaki müslüman Türkler arasında en çok yayılıp kabul gören Halvetîlik; Mevlevîlik ve Bektaşîlik ile birlikte Türk mûsikîsine büyük katkılarda bulunmuştur. Halvetiye ve bazı kollarında zikrin musikiyle birlikte icrâ edilmesinden dolayı yalnızca dinî veya tasavvufî değil, mûsikînin diğer türlerinin meşk edildiği hususunda güçlü ipuçlarının varlığından da bahsedilmektedir. Halvetîlik ve kollarını teşkil eden yukarıda ismini verdiğimiz ve veremediğimiz kırkdört tarikatta zikir sesli olduğundan zikirde önce ruhları hazırlamak ve müritleri coşturmak için mutasavvıfların eserlerinden seçilerek bestelenmiş mûsikî formları okunmaktadır. Mûsikîmizin, özellikle dinî mûsikî sahasında en çok eser verenler, Halvetîlerdir. Bugün bilinen en eski dinî eserler bestekârı, Halvetiye dervişi Zâkirî Hasan Efendi (öl. 1031/1622)'dir.²⁰⁵ Ayrıca “Hâfiz Post” olarak tanınan Mehmet Çelebi (öl. 1105/1694), Şeyh Mehmet Tulûf Efendi (öl.1170/1757) ve Çalazâde Mustafa Efendi (öl. 1170/1757) meşhur Halvetî mûsikîşinâslardan bir kaçıdır.²⁰⁶

Revnakoğlu'na göre Halvetiye tarikatına mensubiyeti olan tekke ve zâviyelerde, eyyâm-ı mahsûsa ve leyâlî-i mübârekenin hulûlü (bayramlar gibi mahsus günler ve mübarek kandil gecelerinin gelmesi) münasebetiyle Nevbe²⁰⁷ çıkar ve bazen bir hafta sürerdi.²⁰⁸

203 Revnakoğlu, “Tarikat Mensuplarına Ait Zarif Fıkralar, Hadiseler, Şahsiyetler”, *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 60, İstanbul 1969; Güney, Aşkı, *Halvetîlerde Musikî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 20, İstanbul 1997.

204 Revnakoğlu, “Tarikatlarda Cenaze Tötenleri”, *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 53, s. 3752, İstanbul 1968.

205 Behar, *a.g.e.*, s. 49.

206 Geniş bilgi için bkz. Öztuna, *BTMA*, I, 319, II, 41, 77.

207 Nevbe, tarikatlara ait saz topluluğunun adıdır. Bu bir çeşit tekke bandosudur. Nevbe, ney, kudüm, mazhar, bendir, halîle gibi enstrümanlardan ve zâkirler topluluğundan meydana gelen, bir ismi de “Nevbezen” olan ses sanatçılarından oluşmaktadır.

208 Revnakoğlu, “Nevbe Vurmak”, *Tarih Konuşuyor*, VIII, sy. 49, s. 3554, İstanbul 1968.

Halvetiye tarikatının Rûşeniye şûbesinin bir kolu olan Gülşeniye tarikatı, kuruluşundan itibaren; Mevlevîlik'ten sonra Halvetiye, Bektaşîye ve Kâdiriye tarikatları gibi mûsikî ile ilgilenmiş ve sistemi dahilinde mûsikîye yer vermiştir.²⁰⁹

Gülşeniye tarikatında, zikir meclislerinin sesli olması sebebiyle şiir ve mûsikîye önem verilmiştir. Dolayısıyla Gülşenîlik, şiir ve mûsikî tarihimize iç içe olan tarikatlardan biridir. Öyle ki Türk Din Mûsikîsi'nde "Gülşenî Savtı" diye bilinen bir ilâhî formu oluşmuştur.²¹⁰

Gülşeniye tarikatında şiir ve mûsikî konuları ileride daha geniş ele alınarak inceleneceğinden burada konunun teferruatına girmemeyi uygun görüyoruz.

209 Kaygısız, Mehmet, *Türklerde Müzik*, s. 159, İstanbul 2000; Ak, Ahmet Şahin, *Türk Musikîsi Tarihi*, s. 28, Ankara, T.y.

210 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 41, 46; a.mlf. "Gülşeniyye", *DİA*, XIV, 257; Konur Himmet, *İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, s. 31, İstanbul 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİKATI

I İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

İbrahim Gülşenî'nin yaşadığı dönemde yani, miladi XV. ve XVI. asırda Anadolu'da muhtelif Türk beylikleri ile bir dünya devleti haline gelen Osmanlılar; Doğu Anadolu, Azerbeycan ve Irak'ta Akkoyunlular, Mısır'da Memluklar egemendi.²¹¹

Yaşanan bu siyasi bölünmüşlüğe rağmen, İslâm dünyasındaki iç dinamikler canlı idi. Basiretli yöneticiler, iktidarı sürdürmenin ilim ve sanatın himaye edilip teşvik edilmesine dayandığının farkında idiler.

İbrahim Gülşenî'nin doğduğu topraklara yani, Diyarbakır'a (Âmid) Akkoyunlular hâkimdi. Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyuna mensup bir Türkmen hânedanıdır. Gülşenî'nin babası Şeyh Muhammed Âmidî, Akkoyunlu Devletinin gerçek manada kurucusu olan Kara Yülük Osman Bey ve ondan sonra başa geçen Sultan Hamza Bey dönemlerinde yaşamıştır.²¹²

857/1453'te Diyarbakır Beyi olan Uzun Hasan, hânedan mensupları arasındaki birliği sağlayarak Devlet'in sınırlarını genişletmiştir. Akkoyunlu hükümdarları içinde en kudretlisi olan Uzun Hasan, otuz senelik iktidarı döneminde Devleti geniş ve teşkilatlı bir yapıya kavuşturmuştur.

Uzun Hasan, 873/1469'da ele geçirdiği Tebriz'i başkent yapmıştır. Âdil, ahlâklı, halka karşı şefkatli, ulemâ ve meşâyihe aşırı muhabbeti olan Uzun Hasan, bir çok camiî, medrese, zâviye ve ribat yaptırmıştır.²¹³ İbrahim Gülşenî, Uzun Hasan döneminde Diyarbakır'dan Mâverâünnehir'e aklî ve naklî ilimleri öğrenmek için giderken, Tebriz'de Kadîasker Mevlânâ Hasan ile tanışarak orada kalmıştır.²¹⁴ Bu dönemde Şirvan, Bakü ve Şemâhi sahasında Şîf akidenin intişarına mani olan Halvetîlik tarikatının önemli dervişlerinden Dede Ömer Rûşenî ile tanışarak ona intisab etmiştir.²¹⁵

211 Göze, Ergun, *Mukayeseli İslâm Tarihi Kronolojisi*, s. 401, İstanbul 1971.

212 Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, (Yay. Tahsin Yazıcı), s. 13, Ankara 1982.

213 Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, II, 271-272.

214 Muhyî, *Menâkıb*, s. 24-25.

215 Muhyî, *Menâkıb*, s. 48-49; Geniş bilgi için bkz. Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, IX, 81-83.

Uzun Hasan'dan sonra Yakup Bey'in on iki yıllık hükümdarlık dönemi, Akkoyunlu Devleti'nin en parlak dönemlerinden birini teşkil eder. Türkçe ve Farsça şiirler söyleyen Sultan Yakub'un sarayını dolduran bir çok sūfî şâir arasında,²¹⁶ İbrahim Gülşenî'nin mürişidi Dede Ömer Rûşenî'nin dervişleri de bulunmuştur. Sultan Yakub, önce Dede Ömer Rûşenî'ye,²¹⁷ onun vefatıyla da İbrahim Gülşenî'ye intisab ederek onu kendisine şeyh ittihaz etmiştir.²¹⁸

Yakup Bey'den sonra taht mücadeleleri devleti zayıflatmış, bu da Safevi hükümdarı Şah İsmail'in işine yaramıştır. İbrahim Gülşenî'nin hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Tebriz'den ayrılması ve sonunda Kahire'ye yerleşmesi, bölgenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartların bir gereği olmuştur. Şah İsmail'in Tebriz'de şahlık tahtına oturarak şîliği, sünnî bölge halkına zorla kabul ettirmeye çalışması, halk üzerinde büyük bir tedirginlik oluşturduğundan Gülşenî de diğer insanlar gibi buradan kaçarak önce memleketi Diyarbakır'a, bir müddet sonra da Mısır'daki Memlukler Devletine sığınmıştır.²¹⁹

Memlukler, Mısır ve Suriye'de Eyyubîlerin zengin mirasını devraldıkları gibi Sünnî siyasetini de devam ettirmişlerdir.²²⁰ Memluk idaresi altındaki Mısır ve Suriye, ekonomik refaha, büyük ilim ve sanat gelişmelerine de şahit olmuştur. Bu dönemde Anadolu ilim çevresi ile Mısır'ın karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir.

İbrahim Gülşenî, hayatının bir bölümünü son iki Memluk sultanının (Sultan Gavri ve Sultan Tomanbay) idaresi altında geçirmiştir. Rivayete göre Sultan Gavrî,²²¹ Gülşenî'nin *Mânevî* adlı eserini mütalaa ederek daha önceden şeyhin hizmetine girmediğine pişman olmuştur.²²²

İbrahim Gülşenî, çeyrek yüzyıldan fazla Mısır'da yaşamıştır. Bu yıllarda Mısır'da tasavvuf oldukça yaygındır. Yüzyıllardan beri Mısır'da mevcut olan söz konusu manevî atmosfer, başka yerlerde yaşayan mutasavvıfları bu bölgeye çekmiştir. Bu durum Memluk Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği yıllarda bile kısmen devam etmiştir. Bunun yanında bazı mutasavvıflar inanç ve uygulamalarıyla eleştiri ve

216 Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, II, 273-274.

217 Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 42.

218 Muhyî, *Menâkıb*, s. 274.

219 Muhyî, *Menâkıb*, s. 114, 267, 272, 313.

220 Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri*, I, 466, Ankara 1989.

221 Gavrî, Muhyî'nin *Menâkıb*'inde Gûrî şeklinde de geçmektedir. Biz çalışmamızda Gavrî şeklindeki teleffuzu tercih ettik.

222 Muhyî, *Menâkıb*, s. 319-320.

suçlamalara da hedef olmuşlardır.²²³ Yavuz Sultan Selim'in 923/1517'de Mısır'ı fethederek Memluk Devleti'ne son vermesinin akabinde, buradaki manevî atmosferde fazla bir değişiklik olmamakla beraber, Halvetîlerin, Türklerle; bir dereceye kadar da İran gelenekleriyle ilişkilendirilmesinden dolayı, Mısır'da diğer tarikatlarla Halvetîler arasında sürtüşme ve anlaşmazlığa sebep olmuştur.²²⁴ Tarikatlar arasındaki bu anlaşmazlığa ilaveten o dönemde Mısır'da tasavvuf erbabı arasında da bazı bozulma emarelerine rastlanmaktadır.²²⁵

İbrahim Gülşenî, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde bir asrı geçen hayatının son on beş yılını geçirmiştir. Bu, Osmanlı'nın ilim, irfan ve sanat itibarıyla en parlak olduğu dönemdir.²²⁶

Yavuz Sultan Selim, Gülşeniye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî'ye saygı ve yakınlık göstererek Mısır'da Pîr evi (âsitâne) yapması için Müeyyediye Câmîi yakınlarında bir arsa bağışlarken,²²⁷ Kanûnî Sultan Süleyman da Gülşenî'yi İstanbul'a davet ettiğinde onunla birkaç defa görüşerek etkilenmiş; istifade etmiş, saygı ve sevgi duyarak ondan zikir almıştır.²²⁸

Uzun bir hayat yaşayan İbrahim Gülşenî, hayatının Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışına kadarki süresini, bu devletin sınırları içinde, daha sonrasını ise Memluk ve Osmanlı Devletlerinin idaresi altında geçirmiştir.

II HAYATI

Halvetîliğin Gülşenîlik kolunun kurucusu İbrahim Gülşenî'nin doğum yeri hakkında iki farklı görüş vardır. Kuvvetli olan birinci görüşe göre, Diyarbakır'da (Âmid),²²⁹ zayıf olan ikinci görüşe göre ise Azerbeycan'da doğmuştur. Atâî ve ona

223 Homern, Th. Emil, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları", (Çev. Salih Çift), *UÜİFD*, c. XI, sy. I, s. 245, Bursa 2002.

224 Winter, Michael, *Society and Religion in Early Ottoman Egypt: Studies in the Writings of 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani*, s. 111, London 1982.

225 Winter, a.g.e., s. 105.

226 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, 307, Ankara 1988.

227 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Hulvî, *Lemezâ*, s. 531-532; Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 16; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Heyet), III, 253; Yazıcı, Tahsin, *Şeyh İbrahim Gülşeni, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 92-93, Ankara 1951.

228 Muhyî, *Menâkıb*, s. 411-415; Öngören, Reşat, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s. 254, İstanbul 1996.

229 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 116, İstanbul (t.y.); Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 87a; Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 49; Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve*

istinaden daha sonra yapılan bazı çalışmalar bu görüştedir.²³⁰ Hocaîade de Azerbeycan'ın Âmid kasabasında doğduğunu belirtmektedir.²³¹ Âmid kasabası ve Azerbeycan'ın; Akkoyunlu Devleti'nin sınırları içinde bulunması sebebiyle Hocaîade, muhtemelen bu ifadeyi kullanmıştır. Babasının türbesinin Diyarbakır'da olduğu görüşünden hareketle²³² orada doğduğuna hükmetmek²³³ en isabetlisidir.

Gülşenî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.²³⁴ Bu konuda farklı görüşler vardır. Onun hayatından bahsedenlerden bazıları *Menâkıb*'in verdiği bilgileri aynen alıp nakletmişler; bazıları da tarih ve mantık süzgecinden geçirerek bir tenkide tabi tutmuşlardır.²³⁵ *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*'de vefatının 940/1534 olduğunu belirten²³⁶ Muhyî'nin bu ifadesine göre Gülşenî'nin 826/1423'te doğmuş olması gerekir.

Ali Emîri Efendi, “Şeyh İbrahim Gülşenî'nin doğum tarihi *Menâkıbnâme*'de saraheten gösterilmiyor ise de, 114 yaşında 940/1534 senesinde vefat eylediğinden, veladeti 826/1423 senesinde olmak lazım gelir...” şeklinde başladığı mütalaasında, “Babası Muhammed el-Âmidî'yi iki yaşında iken kaybettiği, pederinin Akkoyunlu hükümdarlarından Kara Yülük Osman Bey (öl. 838/1435) ve Sultan Hamza Bey (838/1434-848/1444) zamanlarını idrak eylediği, on beş yaşında ilim tahsili için Tebriz'e hareket ettiği ve orada Uzun Hasan'ın Kadıaskeri Mevlana Hasan Çelebi'den himaye gördüğü konusunda *Menâkıbnâme*'nin verdiği bilgileri,²³⁷ tarihî kaynakların verdiği bilgilerle mukayese ederek mantık süzgecinden geçirmiştir. İbrahim Gülşenî'nin 114 yaşında öldüğü, buna göre 826/1423 tarihinde doğabileceği gibi bilgilerin yanlışlığına dikkat çekerek; “Gerçi *Lemezât*'ta ondan nakleden bazı tabakat kitaplarında vefat-ı

Âsârü'l-Musannifin min Keşfi'z-zünûn, V, 26, İstanbul 1951; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 85-95; Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 56, İstanbul 1957; Doris Behrens-Abouseif, “The Takıyyat İbrahim al-Kulshani in Cairo”, *Muqarnas*, V, 43, Leiden-E.J.Brill 1988. Kufralı, Kasım, “Gülşenî”, *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 835, İstanbul 1986; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 346; Erk, Hasan Basri, *İslâmî Mezhepler-Tarikatlar*, s. 155, İstanbul 1954; Demirci, Mehmet, “Gülşeniyye”, *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, s. 74, İstanbul 1987; Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 288, İstanbul, 1981; Büyükaksoy, Kazım, *Hak Yolun Önderleri (Yüce Veliler)*, s. 408, İstanbul 1973; Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 170, Ankara 1955; Eraydın, *a.g.e.*, s. 394.

230 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Süreyyâ, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, I, 93, İstanbul 1308; Vassâf, *Sefîne*, III, 106; Eliyar G. Seferli ve Xelil H. Yusifli, “Şeyh İbrahim Gülşenî”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Azerbeycan Türk Edebiyatı*, II, 105, Ankara 1993.

231 Hocaîade, Ahmed Hilmi, *İbrahim Gülşenî*, s. 4, İstanbul 1322.

232 Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.55.

233 Konur, *a.g.e.*, s. 104.

234 Yazıcı, Tahsin, “Gulshani”, *The Encyclopaedia of Islam*, s. 1136, London 1965.

235 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 85-95.

236 Muhyî, *Menâkıb*, s. 450.

237 Muhyî, *Menâkıb*, s. 14-16, 25; Vassâf, *Sefîne*, III, 106-107.

âlileri 962/1555 gösteriliyor ise de yaşının 114'e baliğ olamayacağı gibi, 940/1534 senesinde vefat ettiği şüpheden vareste ve muhakkak olduğu cihetle *Lemezât*'ın irade eylediği tarih, vefatı külliyyen gayr-ı muvafık bir şuhuttur. Binaenaleyh İbrahim Gülşenî'nin doğumu 826/1423 senesinde olmayıp bundan otuz sene sonra, yani 856/1452 senesinde olmak lazım geliyor ki, o halde gerek pederlerinin gerek cedlerinin Sultan Hamza zamanını idrak etmiş olmaları ve kendilerinin çocuk yaşta iken Tebriz'e azimet buyurmaları gibi hadiseye dahi muvafık düşmektedir. Bundan dolayı ya vefatlarında sinn-i âlileri 114 olmayıp 84 raddesinde olmak veya Tebriz'e azimeti Akkoyunluların Tebriz'i teshirinden otuz sene mukaddem bulunmak lazım gelir" der ve Gülşenî'nin 856/1452 senesinde doğmuş olması gerektiğini, vefatında da yaşının 84 olduğu fikrini ileri sürer.

Tahsin Yazıcı da, buna benzer bir mütalaa ile "İbrahim Gülşenî'nin Uzun Hasan'ın Tebriz'i 873/1469 tarihinde zaptından sonra oraya gittiği ve bu sırada da 15 yaşında olduğu nazarı itibare alınır, Gülşenî'nin 856/1452 ile 860/1456 tarihleri arasında doğduğu anlaşılır."²³⁸ diyerek, Ali Emîrî Efendi'ye yakın bir tarih vermektedir.

Osmanlı Müellifleri'nde ve *Lâtîfî Tezkiresi*'nde İbrahim Gülşenî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Atâî ise, *Menâkıbnâme*, *Lemezât* ve tabakat kitaplarında verilen tarihlerden farklı olarak 830/1427 hududunda doğduğunu ifade ederken²³⁹ Bağdatlı İsmail Paşa (öl. 1339/1920) da aynı tarihi vermektedir.²⁴⁰ Konur, İbrahim Gülşenî'nin uzun bir ömür sürdüğüne hükmetmemiz dışında, bu rivayetler arasında tercih yapmamızı kolaylaştıracak bir unsurun bulunmadığını²⁴¹ ifade etmektedir.

Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâyık*'da Gülşenî'nin şeceresini altıncı batında Oğuz Ata'ya ulaştırmaktadır.²⁴² Atâî'nin verdiği şecerede, *Menâkıbnâme*'de Oğuz Ata'nın oğlu olarak gösterilen Kutlu Doğmuş'un adı yoktur. Muhyî, *Menâkıbnâme*'de Gülşenî'yi yedinci batında Oğuz Ata ile birleştirmektedir.²⁴³ Bu şecereden hareketle İbrahim Gülşenî'nin bir Türkmen ailesine mensup olduğunu tahmin etmek mümkündür.

238 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 87-88.

239 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Vassâf, *Sefîne*, III, 106.

240 Bağdatlı, *Keşfü'z-Zünûn*, V, 26.

241 Konur, *a.g.e.*, s. 105.

242 Atâî, *Hadâik*, II, 67.

243 Muhyî, *Menâkıb*, s. 13; Hulvî, *Lemezât*, s. 523.

Yazıcı, *Menâkıbnâme*'nin sonunda Gülşenî'nin nesebini Akkoyunlu hükümdarlarıyla birleştirmeye çalışmasına değinerek, Muhyî'nin bu konudaki bilgilerinin eksik olduğunu ve bunların halk arasındaki bir efsaneden alındığını bildirmektedir.²⁴⁴

Gülşenî'nin babası Şeyh Muhammed el-Âmidî fıkıh, kelim ve mantık dallarında eserleri olduğundan bahsedilen bir âlimdir.²⁴⁵ Muhyî'nin verdiği bilgiye göre İbrahim Gülşenî'nin dedesi Mevlânâ İbrahim'in *Fekkü'l-Muğlak* adlı fıkıhla ilgili bir; müridlerinin terbiyesi için tasavvufî bir çok eseri bulunmaktadır.²⁴⁶ Annesi ise ibadete düşkün, dünya zînetlerinden uzak yaşayan bir hanım olup devrinin tanınmış şeyhlerinden Molla Şerefüddin'nin kızı Hediyeullah'tır.²⁴⁷ Hulvî, *Lemezât*'da, Salahaddin el-Mevlevî de *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî* adlı eserinde annesinin isminin Şerîfe olduğunu bildirmektedirler.²⁴⁸ İbrahim Gülşenî, anne tarafından "Âl-i Abâ'ya, ehl-i beyt-i Resûl-i müctebâya müntehî olur."²⁴⁹

Henüz iki yaşında iken babasını kaybeden İbrahim Gülşenî'yi amcası Seydî Ali²⁵⁰ himayesine alır, onun ilk tahsil ve terbiyesiyle meşgul olur. Gülşenî, 15 yaşına geldiğinde zamanının aklî ve naklî ilimlerini tahsil etmek gayesiyle Mâverâünnehr'e doğru yola çıkar. Tebriz'e geldiğinde Uzun Hasan'ın Kazaskeri Mevlana Hasan Çelebi ile tanışır. Onun tarafından korunan ve Tebriz'de kalmaya ikna edilen İbrahim Gülşenî, hem Kadı Hasan hem de Uzun Hasan nezdinde itibar görmüştür. Burada medrese öğrenimini tamamlayan Gülşenî, Molla İbrahim olarak tanınmıştır.²⁵¹

Uzun Hasan'ın Dede Ömer Rüşenî'yi Karabağ'dan Tebriz'e davet için İbrahim Gülşenî'yi görevlendirmesi sonucu, Dede ile tanışmış ve ondan çok etkilenmiştir. Yanında kaldığı kısa süre içinde kendisinden çok istifade etmiştir. Bu görüşme ve tanışmadan sonra ona intisab eden Gülşenî, ondan vecd, hâl ve ledûn

244 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 87.

245 Muhyî, *Menâkıb*, 13.

246 Muhyî, *Menâkıb*, s. 17.

247 Muhyî, *Menâkıb*, s. 15; Salih, *Menâkıb-ı Evliyây-ı Mısır*, s. 83, 1262; Hocazâde, Ahmed Hilmi, *İbrahim Gülşenî*, s. 4, İstanbul 1322; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 87a; Vâssâf, *Sefîne*, III, 106; Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 55-56; Gülşenî'nin anne tarafından dedesi olan Mevlânâ Şerefüddin, Antep'de müderrislik yapmış, fetvalarına baş vurulan bir zattır. Bkz. Muhyî, *Menâkıb*, s. 18.

248 Hulvî, *Lemezât*, s. 523; Salahaddin el-Mevlevî, *Tecüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 3.

249 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 4; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 87a; Vassâf, *Sefîne*, III, 106.

250 Muhyî'nin verdiği bilgiye göre Seydî Ali'nin sadece yanında iki yüzden fazla müridi olup uzlet, halvet ve riyazetle yaşamışlar. Bkz. Muhyî, *Menâkıb*, s. 19.

251 Muhyî, *Menâkıb*, 16, 20, 24-25; Hulvî, *Lemezât*, s. 523-524; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 87b; Vassâf, *Sefîne*, III, 106; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 70-71.

ilimlerini tahsil ederek manevî hayatını onun rehberliğinde devam ettirmiştir. Dede Ömer Rûşenî, ölümüne az bir süre kala müridlerini toplayarak Tarikat'ın başına İbrahim Gülşenî'yi geçirdiğini açıklayarak onu postnişîn ilan etmiştir.²⁵² Dede Ömer'in 892/1487'de vefatı üzerine Gülşenî, Tebriz'de halifelerin, dervişlerin ve muhiblerin irşadıyla meşgul olmuştur.²⁵³ Molla İbrahim, Dede Ömer Rûşenî ile tanışıp ondan hilâfet almadan önce "Heybetî" mahlasıyla tanınırdı. Rüyada Hz. Peygamber'in ona bir gül vermesi ile Rûşenî, "sen ol bâğ-ı bekânın Gülşenî'sin" diyerek "Gülşenî" ismini verir.²⁵⁴ Atâî'nin ifadesiyle de Rûşenî'ye intisab eden Molla İbrahim, mahlasını "Heybetî" iken "Gülşenî" eylemiş,²⁵⁵ diğer bir tabirle Rûşenî'den Gülşenî doğmuştur.²⁵⁶

Erdebil hânedanına mensup Kızılbaşların²⁵⁷ Tebriz'i işgal etmeleri üzerine, bu şartlar altında arzuladığı hayatı yaşama imkanı kalmadığı kanaatini edinen ve rahatı kaçan Gülşenî, Tebriz'den ayrılmaya karar verdiği gibi, kendisine tabi olanlara da göçmelerini tavsiye etmiştir. Oğlu Emir Ahmed Hayalî de önce kendisiyle beraber yolculuk yaparken daha sonra bunun tehlikeli olacağı düşüncesiyle ayrı yolculuk etmesini sağlayarak memleketi olan (Âmid veya Kara Âmid'e) Diyarbakır'a dönmüştür. Diyarbakır'da şehrin padişahı Sultan Kasım Bey (öl. 907/1501) ile görüşmüştür.²⁵⁸ Burada aşk ve şevkle irşadına devam eder, Âmid halkının ekserisi Gülşenî'ye mürid olurlar, meclisine gelen insanların çoğunluğu kendilerinden geçmiş olarak ayrılırlar ve kâfirlerin birçoğu da müslüman olarak derviş olurlar.²⁵⁹

Emir Bey'in Kızılbaşlar'a yakınlaşması üzerine Diyarbakır'dan ayrılmaya karar veren Gülşenî, Abdurrahim Çelebi ile önce Urfa'ya, sonra Maraş'a daha sonra da oğlu Emir Ahmed Hayalî ve Muslihuddin Halife ile Kudüs'e gitmişlerdir. Burada bir erbain çıkardıktan sonra Mısır'a gitmeye karar verirler.²⁶⁰ Salahaddin el-Mevlevî'nin ifadesine göre, İbrahim Gülşenî üçer beşer günlük dinlenmelerle önce Rakka'ya sonra Haleb'e ve Antakya'ya, buradan da gemiyle Mısır'a gitmiştir.²⁶¹

252 Muhyî, *Menâkıb*, s. 169-171; Hulvî, *Lemezât*, s. 516, 525; Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 42.

253 Muhyî, *Menâkıb*, s. 174-176.

254 Şemlelizâde, *Şive*, s. 544; Vassâf, *Sefîne*, III, 108-109.

255 Atâî, *Hadâik*, II, 67.

256 Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 49.

257 Kızılbaş tabiriyle Şah İsmail ve taraftarları kastedilmektedir. Bkz. Muhyî, *Mebâkıb*, s. 248, 253, 267, 303; Atâî, *Hadâik*, II, 67.

258 Muhyî, *Menâkıb*, s. 267, 272; Harîrizâde, *Tıbyân*, III, vr. 89a; Vassâf, *Sefîne*, III, 107, 109.

259 Muhyî, *Menâkıb*, 299-300.

260 Muhyî, *Menâkıb*, s. 302-310, 313; Harîrizâde, *Tıbyân*, III, vr. 89a; Vassâf, *Sefîne*, III, 109.

261 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 12.; Aynî, M. Ali, *Hacı Bayram Velî*, s. 76, İstanbul 1986.

Gülşenî, Mısır'daki ilk Halvetiye/Rûşenîye halîfesi değildir. Daha önceden Mısır'a gelen Dede Ömer Rûşenî'nin halîfelerinden Şeyh Muhammed Demirtaş (öl. 930/1524) ve Şeyh Şahin Halvetî (öl. 960/1552),²⁶² Gülşenî'ye büyük alaka gösterirler. Kubbetü'l-Mustafa diye bilinen Kahire'nin dışındaki zâviyenin Gülşenî'ye tahsis edilmesinde yardımcı olurlar.²⁶³ İbrahim Gülşenî, onların Mısır'da meydana getirdikleri tasavvufî havanın da tesiriyle kısa zamanda halkın teveccühünü kazanır. Memluk Sultanı Gavrî, Kubbetü'l-Mustafa'da Gülşenî ile karşılaşır. Onun Farsça şiirlerini ve *Mânevî*'sini mütalaa eden Sultan Gavrî, daha önce Şeyh'le tanışmadığı için pişmanlık duyar. Sultan Gavrî, Kubbetü'l-Mustafa zâviyesini İbrahim Gülşenî'ye teslim etmiş; Gülşenî de bazı müridlerini buraya yerleştirerek bir müddet sonra Kahire'ye gitmiş ve Müeyyediye Câmii'nde karar kılmıştır.²⁶⁴

Gavrî'nin ölümünden sonra Tumanbay (öl. 923/1517)'in başa geçmesiyle Gülşenî müridlerine karşı baskı ve zulümler artmış; Arakhâne zindanına atılan İbrahim Gülşenî,²⁶⁵ aralarındaki manevî münasebet dolayısıyla Dîvâne Mehmed Çelebi (öl. 951/1544)²⁶⁶ tarafından kurtarılmıştır.²⁶⁷

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 923/1517'de fethinden sonra Gülşenî, kesin olarak Müeyyediye Câmii'nde kalmaya karar vermiştir. Daha sonra Yavuz Sultan Selim, kendisine Müeyyediye Câmii yakınında tekke yapması için arsa temlik etmiştir.²⁶⁸ 926/1520 senesinde yapılmaya başlanan tekke, 931/1525'te dostlarının da yardımıyla tamamlanmıştır.²⁶⁹ Tekyetü'l-Gülşenî diye de bilinen bu âsitâne, 923/1517'deki Osmanlı fethinden sonra Kahire'de inşâ edilen ve tapu senedinde

262 Şeyh Şâhin ve Şeyh Demirdaş için bkz. Şa'rânî, Abdülvehhab, *Levâkihu'l-Envâr fi Tabakâti'l-Ahyâr (et-Tabakâti'l-Kübrâ)*, II, 147-148, 184, Kahire 1954; Winter, a.g.e., s. 105.

263 Doris Behrens-Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshani in Cairo", *Muqarnas*, V, 43, 57-58, Leiden-E.J.Brill 1988.

264 Muhyî, *Menâkıb*, 318, 323; Salih, *Menâkıb-ı Evliyây-ı Mısır*, s. 98-99; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 89a; Vassâf, *Sefîne* III, 107.

265 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 13.

266 Hayatı hakkında bkz. Azamat, Nihat, "Dîvâne Mehmed Çelebi", *DİA*, IX, 436.

267 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 13-14; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 76; Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyalari*, s. 283-284, İstanbul 1958; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 110, İstanbul 1983; Yazıcıoğlu, H. Fikri, *Hiz. Mevlânâ'nın Torunlarından Sultan Dîvânî*, s. 49-53, Konya 1963; Ilgar, Yusuf, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, s. 24, Afyon 1992; Çıpan, Mustafa, "Mevlevî Şeyhlerinden Dîvâne Mehmed Çelebi", *VII. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, s. 102, Konya 1993; Mazıoğlu, Hasibe, "Dede Ömer Rûşenî ve Çoban-nâme'si", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, s. 52, Konya 1987; Özönder, Hasan, "Mevlevîliğin Mısır'daki Temsilciliği: Kahire Mevlevî-hânesi", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, s. 178, Konya 1990.

268 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Heyet), III, 253; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 89a; Yazıcı, a.g.e., s. 92-93.

269 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Hulvî, *Lemezât*, s. 532; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, 93; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 7; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 89a; Vassâf, *Sefîne*, III, 107.

(vakfiyesinde) tekve²⁷⁰ adı verilen ilk dinî yapıdır.²⁷¹ Yavuz Sultan Selimin'in Anadolu'ya dönmesinden sonra orada kalan yeniçeri ve sipahilerin çoğu Gülşenî'ye intisab ederek, âsitanesi genç, ihtiyar, emîrlar ve askerlerle dolup taşmış,²⁷² kısa sürede popüler olmuştur.

İbrahim Gülşenî'nin ünü kendisi gitmediği halde Anadolu'ya ve Şam'a kadar ulaşır. Mısır, Anadolu ve Şam'daki şöretini ve buralardaki muhiblerinin sevgisini bir gazelinde coşkulu bir dille şöyle anlatır:

Mısır'dur mesken ü me'va yatağum
Anın çün kulmuşam anı durağum
Bilmezem ne yüzden işidiirem
Mısır'dan çıhmadan Rûm'dan sorağum
Nidem tâliblerün Rûm ile Şam'dan
*Dolar gel gel dimesinden kulağum.*²⁷³

Yavuz Sultan Selim ayrıldıktan sonra Mısır'da sırasıyla Hayri Bey, Mustafa Paşa (öl. 935/1529), Kasım Paşa ve Ahmed Paşa hâkim olmuştur. Ancak Mısır Valisi Ahmed Paşa'nın saltanatını ilan etmesi ve isyanın bastırılmasından sonra, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından asayiş ve düzeni sağlamak için Sadrazam İbrahim Paşa (öl. 942/1536) görevli olarak Mısır'a gönderilir.²⁷⁴ İbrahim Paşa Mısır'da iken bütün Arap ve Acemler Gülşenî'ye muhib ve mürid idiler, vaaz ve nasihatlarını dinlerlerdi.²⁷⁵ Fakat bazı hasetçiler İbrahim Paşa'ya, Gülşenî ile alakalı-Kızılbaş olduğu gibi²⁷⁶ bir takım yalan isnatlarda bulunurlar.²⁷⁷ Kendilerini ziyarete gelmeyen Gülşenî'ye zaten kızgın olan İbrahim Paşa İstanbul'a döndükten sonra, Kanûnî Sultan Süleyman'a, "Arap ve Acem'den Sultan Hasan ve Sultan Yâkub dahil²⁷⁸ pek çok insanın, bütün Mısır halkının, beylerden ve asker taifesinden oldukça fazla kimsenin İbrahim Gülşenî'ye tâbi

270 Osmanlıların Kahire'deki hâkimiyetinin ilk yıllarında İbrahim Gülşenî tarafından yaptırılan tekve, daha önce orada kullanılmayan bir kelimedir. Bunun yerine hangâh, zâviye, ribat ve medrese gibi kelimeler kullanılmıştır. Vakfiyesinde tekke olarak ifade edilmesine rağmen Gülşenî külliyesi, Tabakât kitaplarında genel olarak zâviye diye isimlendirilmektedir. Bu da terminolojideki esnekliği göstermektedir. Mısır'da tekke kelimesi, zâviyenin karşılığı olarak Türkçe'den ödünç alınmış bir kelimedir. Bkz. Doris Behrens-Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshanı in Cairo", *Muqarnas*, V, 44-45.

271 Doris Behrens-Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshanı in Cairo", *Muqarnas*, V, 43, 58.

272 Muhyî, *Menâkıb*, s. 357; Atâî, *Hadâik*, II, 67.

273 Gülşenî, İbrahim, *Türkçe Divan*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum Eserler, nr. 379, vr. 66a.

274 Muhyî, *Menâkıb*, s. 394.

275 Muhyî, *Menâkıb*, s. 397.

276 Muhyî, *Menâkıb*, s. 366.

277 Muhyî, *Menâkıb*, s. 394-395.

278 Muhyî, *Menâkıb*, s. 406.

olduğunu, ekser tahriratının Farsça olup nâmeşru yerlerinin var olduğunu, oğlu Ahmed Hayâlî'nin Yavuz Sultan Selim'e karşı savaşmış olan Memluk sultanı Tumanbay'ın dul eşiyle evlendiğini²⁷⁹ ve yakında saltanat davasında bulunacağını” anlatır. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre İbrahim Gülşenî, İbrahim Paşa'nın değil de Ebu's-Suûd Efendi (öl. 982/1574)'nin “mülhid ve şûdir” diye tahrikiyle İstanbul'a davet edilmiştir.²⁸⁰ Taht peşinde olduğu gammazlanarak nüfuz ve manevî saltanatının padişahı kuşkulandırması üzerine²⁸¹ Mısır'da Süleyman Paşa (öl. 954/1547)'nın beylerbeyliği döneminde, Gülşenî'yi İstanbul'a getirtmek için on çavuş gönderilir.²⁸²

İstanbul'a getirilen Gülşenî, burada ulemâ, meşâyih ve halktan pek çok kimse tarafından ziyaret edilmiştir. İstanbul'da kaldığı yere yakın olan Çıkırıkçılar başındaki Atik İbrahim Paşa Câmîi'nde Cuma günleri vaaz etmiştir. Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle Gülşenî'nin *Mânevî* adlı eserini tetkik etmiş ve neticede “*Mânevî*”nin, ekserisinin Kur'ân'ı-azîmin tefsiri, Hadîs-i Nebevî'nin şerhi, Kelâm-ı kadîmin te'vili olduğunu ve onda esrâr-ı ilâhî bulunduğunu” ifade etmiştir. Bu fetvadan sonra Gülşenî ile görüşen Kanûnî,²⁸³ onun göhsüne vurarak “Bu tahta taht ister mi padişahım?” ifadesiyle²⁸⁴ hakkında iyi intiba edinmiş ve İbrahim Paşa'ya, “Şeyh'i bütün dünyayı verseler iltifat etmez bir kişi” olarak bulduğunu söylemiştir.²⁸⁵ Kanûnî Sultan Süleyman, gözleri rahatsız olan şeyhin tedavisi için Kehhalbaşı'na emir vermiş ve gözleri tedavi edilmiştir.²⁸⁶ İstanbul'da altı ay kalan Gülşenî, ulemâ ve halktan pek çok kimsenin intisabından sonra Mısır'a dönmüştür.²⁸⁷

Mısır'a dönen Gülşenî, 9 Şevval 940/1534'te 114 yaşında vefat etmiştir. Ârifî Hüseyin Efendi (öl. 940/1534),²⁸⁸ Gülşenî'nin vefatına ebced hesabıyla 940 tarihine tekabül eden ve Kâhire âsitânesindeki türbenin kapısının üzerinde yazılı bulunan “mâte kutbu'z-zamân İbrahim” ibaresiyle tarih düşmüştür.²⁸⁹ Mehmed Fenâyî Efendi'ye

279 Muhyî, *Menâkıb*, s. 337, 398, 433.

280 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Heyet), III, 253.

281 Ayverdi, Semiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, XVIII, 114, İstanbul 1999.

282 Muhyî, *Menâkıb*, s. 399; Yazıcı, *a.g.e.*, 93-94.

283 Muhyî, *Menâkıb*, s. 421-422.

284 Ayverdi, *a.g.e.*, XVIII, 114.

285 Muhyî, *Menâkıb*, s. 421-422.

286 Muhyî, *Menâkıb*, s. 417-418; Hulvî, *Lemezât*, s. 535; Salih, *Menâkıb-ı Evliyay-ı Mısır*, 110.

287 Muhyî, *Menâkıb*, s. 437-440; Vassâf, *Sefîne*, III, 112.

288 Bkz. İsen, Mustafa, “Ârifî Hüseyin Çelebi”, *DİA*, III, 373; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, (Haz. Mustafa İsen), s. 241, Ankara 1994; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), II, 598-599, Ankara 1989; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 18.

289 Muhyî, *Menâkıb*, s. 450-451; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 8; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 18; Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 90a; Vassâf, *Sefîne*, III, 106, 117; İbrahim Gülşenî'nin hem tarihî hayatı hem de menkıbevi hayatı hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Konur, *a.g.e.*, s. 92-133.

intisab eden ve babası da bir Gülşenî şeyhi olan şâir Kâmî, “Der-Menkâbet-i Hazret-i Gülşenî” başlıklı şiirinde;

*Zühd ü takvâ ile irişdi yüz on dört yaşına
İtdi dünyâdan tokuz yüz kırda azm-ı cinân*²⁹⁰

ifadesiyle, İbrahim Gülşenî'nin 940/1534 tarihinde, 114 yaşında vefat ettiğini bildirirken aynı tarikatın müntesiblerinden Hüseyin Vassâf da 940/1534 tarihine mukabil gelen “Aşk Aşk” tabiriyle tarih düşmüştür.²⁹¹ Günümüzde tarikatın müntesibleri olmasa da, İbrahim Gülşenî'nin nesli Diyarbakır'da halen devam etmektedir.²⁹²

III ESERLERİ

İbrahim Gülşenî'nin eserlerinin bir listesini ilk olarak Muhyî *Menâkıbnâme*'sinde vermiştir. Onun bildirdiğine göre Gülşenî'nin *Mânevî*, *Simurnâme*, *Ankanâme*, *Divân-ı Türkî*, *Divân-ı Fârisî*, *Divân-ı Arabî*, *Rubaiyyât-ı Arabî*, *Rubaiyyât-ı Fârisî*, *Rubaiyyât-ı Türkî* ve bir kısmı henüz temize çekilmemiş, müsvedde halinde olmak üzere toplam yüz otuz bin beyit tutarında manzum eseri ve ayrıca nesir yazıları vardır.²⁹³

Şemlelizâde Ahmed Gülşenî (öl. 1089/1678), *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniye*'de İbrahim Gülşenî'nin *Mânevî*, *Ankanâme*, *Divân-ı Türkî*, *Divân-ı Fârisî*, *Divân-ı Arabî*, *Rubaiyyât-ı Arabî*, *Rubaiyyât-ı Fârisî*, *Rubaiyyât-ı Türkî*, *Makâlât-ı Âliyât*, *Kıdemnâme* ve *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserlerini sıralarken, son üç eserin müsvedde halinde olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴ Muhtemelen bu müsveddeleri ve nesir yazıları tasnif edilip isimlendirilmiş ve istinsah edilmiştir. Zira değişik kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında yer alıp ona nisbet edilen eserler incelendiğinde sayıları yirmiyi bulmaktadır.²⁹⁵

Harîrizâde, İbrahim Gülşenî'nin *Mânevî*, *Simurnâme*, *Divân-ı Fârisî*, *Divân-ı Türkî*, *Kasîde-i Tâiyye* ve *Risâletü'l-Etvâr* adlı eserlerinin bulunduğunu

290 Yazıcı, Gülgün, “Kâmî'nin Şiirlerinde Tasavvuf”, s. 220.

291 Vassâf, *Sefîne*, III, 117.

292 Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakır Velileri)*, s.129, İstanbul 1997.

293 Muhyî, *Menâkıb*, s. 477, 302.

294 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 456.

295 Konur, *a.g.e.*, s. 174.

belirtmektedir.²⁹⁶ Vassâf ise *Mânevî, Ankanâme, Türkçe, Farsça ve Arapça Divan, Kıdemnâme, Etvâr-ı Seb'â, Simurgnâme, Çobannâme ve Makamât-ı Âliye* adlı eserleri saymaktadır.²⁹⁷ Mehmed Fenâyî Efendi, *Şerh-i Mânevî-i Şerif*'te İbrahim Gülşenî'nin *Ankânâme* adlı eserinden nakilde bulunduğu²⁹⁸ için bu eserin varlığını ispatlamış olmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir ise Gülşenî'nin *Risâletü'l-Etvâr, Pendnâme ve Kıdemnâme* isimli eserlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹⁹ Vicdânî de İbrahim Gülşenî'nin eserlerini Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nden naklen aktarmaktadır.³⁰⁰ Bunlara ilaveten kütüphane kayıtlarında *Râznâme, Kenzü'l-Cevâhir ve Tahkikât-ı Gülşenî* adlarındaki eserlerine de rastlanmaktadır. Bu eserlerden bir kısmının aynı eserin bir başka isimle adlandırılması şeklinde olması muhtemeldir. Meselâ; *Etvâr-ı Seb'a ile Risâletü'l-Etvâr* aynı temadaki iki esere verilebilecek farklı iki isim özelliği taşıırken³⁰¹ *Râznâme* ile *Pendnâme* de aynı muhtevada, farklı iki isim taşımaktadır.³⁰² *Nefise-i Uhreviyye* adındaki fikha dair eser de yanlışlıkla İbrahim Gülşenî'ye nisbet edilmiş olmalıdır. Zira kaynaklarda onun bu isimde bir eserinin bulunduğunu belirten herhangi bir bilgi mevcut değildir.³⁰³ *Asâr-ı Aşk* isimli matbu bir eserinden de bahsedilmektedir. Ancak bu eser, önsözünde de belirtildiği üzere İbrahim Gülşenî'nin değil, mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nindir. Eserin iç kapağında, "Pir Hazret-i İbrahim Gülşenî'nin mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nindir" ifadesinin Arapçası yer aldığı için eser yanlışlıkla İbrahim Gülşenî'ye atfedilmiştir.³⁰⁴ Aynı şekilde *Mazhar-ı Hakâik-ı Nazîre-i Mesnevî* adlı eser İbrahim Gülşenî'nin değil, La'lî Mehmed Fenâyî Efendi'nindir.³⁰⁵

İbrahim Gülşenî'ye nisbet edilerek nakledilen eserlerin isim ve sayıları hususunda bir ittifak olmadığı ve hatta başkalarına ait eserlerin de ona mal edildiği görülmektedir.

Eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç ayrı dilde yazmış olan İbrahim Gülşenî'nin mûsikîyle alakalı herhangi bir çalışması olmamakla beraber ilgili yerlerde bahsedileceği gibi bir çok kitabında mûsikî terimlerini kullanmıştır.

296 Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 90a.

297 Vassâf, *Sefîne*, III, 117.

298 La'lî Mehmed Fenâyî Efendi, *Şerh-i Mânevî-i Şerif*, s. 14, İstanbul 1289.

299 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 19-20,

300 Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 50.

301 Konur, *a.g.e.*, s. 174.

302 Akay, *a.g.t.*, s. XXIII.

303 Konur, *a.g.e.*, s. 174-175.

304 Dede Ömer Rûşenî, *Asâr-ı Aşk*, İstanbul 1316; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 86'da "ahlâkî ve tasavvufî manzumelerden bir kısmını hâvi olan *Asâr-ı Aşk* ismindeki Dede Ömer Rûşenî'nin kıymetli eseri sonradan basılmıştır" ifadesini kullanmaktadır.

305 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Konur, *a.g.e.*, s. 174-175.

A. Türkçe Eserler

1. Divan

Türk kültür, edebiyat ve dil tarihi bakımından değerli olan, Muhyî'ye göre on beş bin beyit, Şemlelizâde'ye göre ise on iki bin beyti ihtiva eden bu eser, tevhid, münâcaat, naat, tuyuğ, mesnevî ve gazellerden oluşmaktadır.³⁰⁶ Bir başka görüşe göre yirmi dört binden fazla beyitten oluşan *Türkçe Divân*,³⁰⁷ edebî değerler bakımından benzerleri arasında bir kıymet ifade etmektedir.³⁰⁸

Gülşenî, bu eserinde yer alan bütün kasîde, gazel, rubâî ve tuyuğlarında ilâhî güzelliği, Allah'ın varlığını ve birliğini, mevcûdâtın yaratılmasını, Hz. Muhammed'e duyduğu samimi sevgiyi, namaz, zikir, aşk, muhabbet, dünya, belâ, garaz, hased, tarikat, şeriat, sûfî ve kalender gibi konuları, Gülşeniye tarikatının usûl ve adâbına dair bilgiler vererek tarikatın bazı hususiyet ve prensiplerini dile getirmiştir. Ayrıca bazı şiirlerinde ney, def, ud, keman, çeng, kopuz vb. mûsikî âletleri, nevâ ve uşşâk gibi makâm isimlerini ve Gülşeniye tarikatında uygulanan devrân ve semâ' konularını işlemektedir. Bunlardan başka bazı peygamberler, dört halîfe, büyük sûfiler ve bilhassa mürşidi Dede Ömer Rûşenî'den bahsetmektedir. Kendi mahlası ile beraber Rûşenî'yi bütün şiirlerinin son beytinde zikretmektedir. Mezkur konuların işlendiği bazı beyitleri örnek olarak veriyoruz:

*Gönülden tâlibe Hak'dan nidâdur
Muhabbetten namaz için salâdur*

*Salâdan duy sıla neyduğün anla
Ki Hak'dan muhlisa andan nevâdur*³⁰⁹

*Gözün aç gün kimi devrâna bah gör
Senün çün çevrinür çarh-ı mukavves*³¹⁰

306 Muhyî, *Menâkıb*, s. 477; Şemlelizâde, *Şîve*, s. 546.

307 İbrahim Gülşenî'nin *Türkçe Divânı*'nın bazı nüshaları ve kütüphane kayıtları: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî ve Manzum Eserler, 379 numarada, ayrıca Carullah Veliyüddin Efendi, 1661 numarada yanlış olarak Rûşenî ismine kayıtlıdır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 890 numarada kayıtlıdır. Ayrıca DTCF Kütüphanesi, Üniversite Kitapları, 982 numarada kayıtlı olduğu Tahsin Yazıcı tarafından belirtilmektedir.

308 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 98; Gülşenî'nin *Türkçe Divânı*'nın nüshaları ve ihtiva ettikleri beyitler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Akay, *a.g.t.*, s. XXIV-XXXIII; Ayrıca bkz. Konur, *a.g.e.*, s. 176-177.

309 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 69b-70a.

*Ademdür görseden zâhir vücudu
Nefesden ney kimi zîr ile benden*³¹¹

*Ney gibi nevâ kalubanu inlese âşık
Def kimi yüzine çalalum bir sen ü bir ben*

*Sırrını disem Rûşenî'nin Gülşenî'ye dir
Cândan anı mahfî bilelüm bir sen ü bir ben*³¹²

Gülşenî, *Türkçe Divânı*'nda halk diline yakın sâde bir dil kullanmakta ve benzetme sanatına sık sık baş vurmaktadır. Diğerlerinde olduğu gibi bu eserinde de Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Yunus Emre, Nesîmî ve Dede Ömer Rûşenî'nin tesirleri görülmektedir. Gülşenî, özellikle bu eseri ile yaşadığı dönemde ve sonrasında Anadolu dışında, Azerbeycan ve Mısır'da Türk dilinin önemli bir temsilcisi olmuştur.

2. Pendnâme

Risâlenin başlığı; *Pendnâme-i Hazret-i Kutbü'l-Ârifîn ve Zübdetü'l-Muhakkikîn ve Sultânü'l-Âşıkîn Şeyh İbrahim Gülşenî Kaddese'llâhu Rûhahü'l-Azîz*'dir. Toplam 196 beyit olan bu risâle, Gülşenî'nin sade dille yazdığı bir şiiridir. *Pendnâme*'de iki ayrı aruz kalıbı kullanılmıştır. Genel olarak *Mefâilün mefâilün feülün* kalıbıyla yazılmasına rağmen, bazı beyitlerde *Fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı da kullanılmıştır. Dinî ve ahlâkî öğütlere yer verilen bu eserde yeri geldikçe âyet ve hadislerden iktibaslar yapılmış, ayrıca diğer pendnâmelerde de olduğu gibi atasözleri ve deyimler de kullanılmıştır.³¹³

Pendnâme, dünyaya karşı tavır almayı işleyen didaktik bir manzumedir. Aşk ve muhabbet gibi nazarî ve estetik değerlerle, iyilik ve çalışma gibi amelî-etik konular içiçe ve başarı ile işlenmiştir. Gülşenî'nin bu şiirinde genel olarak menfi bir bakış açısı

310 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 16a.

311 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 52a.

312 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 27b.

313 Yıldız, Alim, "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâmesi", *DEÜİFD*, sy. XVI, s. 64, 66, İzmir 2002.

hakimdir. Nelerin kötü olduğu ve yapılmaması gerektiğinden bahsedilmektedir. Aşk ve melametten bahseden beyitlerde ise, coşkulu ifade tarzı dikkat çekmektedir.³¹⁴

Eserde; Allah sevgisi, dünyanın geçiciliği, kazâ ve kadere razı olma, mal ve mülk sevgisinin kötülüğü, ölüm gerçeği ve ölüme hazırlıklı olmanın gereği, ehlu'llahla birlikte olmanın gereği, dünya ve ahiret dengesinin iyi kurulması, âşık, sûfi ve melâmî meşrep olma, kınayanın kınamasından korkmama, kötülüğe iyilikle karşılık verme, Allah'ın af, mağfiret ve ihsanının bol olduğu, çalışmanın gereği, işi ehline sorma, gönül ehli ile sohbet etme, verilen nasihati dinleme, sözünde durma, başa gelene sabretme, başkalarının ayıplarını açığa vurmama, farz ve sünnetleri yerine getirme, ibadeti cennete girmek ya da cehennemden kurtulmak için değil de sadece Allah sevgisi sebebiyle yapma vb. konular yer almaktadır.³¹⁵

Pendnâme'de farklı konuların işlendiği bazı beyitleri örnek olarak veriyoruz:

*Cihân bir menzil-i ibrettür ey dost
Makâm-ı hayret ü hasretdür ey dost
Kimin güldi yüzüne bu zamâne
Ki virmedi bahârını hazâne³¹⁶*

*Yüri zâhid yüri âşıklaruz biz
Târik-ı aşkda sâdıklaruz biz
Melâmetle sakın korkutma bizi
Yolumuzdan yüri ürkütme bizi³¹⁷*

Pendnâme'de münacaat ve dua da yer almaktadır. İbrahim Gülşenî, yolunun (tarîk-ı aşk) aşk ve muhabbet yolu olduğunu ve aşk ahvâlini her insanın bilemeyeceğini, ayrıca bu yolda küllî âletin gönül olduğunu belirtmektedir.³¹⁸

Pendnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1042 numarada kayıtlıdır.

314 Konur, *a.g.e.*, s. 177.

315 Yıldız, *a.g.m.*, s. 69.

316 Gülşenî, İbrahim, *Pendnâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1042, vr. 18a.

317 Gülşenî, *Pendnâme*, vr. 19a.

318 Bkz. Yıldız, *a.g.m.*, s. 78-83.

3. Râznâme

Türkçe bir mesnevî olup içinde tevhid, münacaat, na't, dört halifenin menkıbeleri ve kasîdeler vardır. Çoğunlukla hikâye, temsil, nasihat ve mevize başlıklarından oluşmaktadır. Konu itibarıyla *Pendnâme*'yi ihtiva etmektedir. Tam ismi; *Râznâme-i Mevlânâ Gülşenî* dir.³¹⁹

Eser, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum Eserler, 932 numarada kayıtlıdır.

4. Çobannâme

Allah hakkında teşbih yönü ağır basan ifadeler kullanan çoban ile bu ifadelerin O'na yaraşmayacağı üzerinde duran Hz. Musa arasında geçen konuşmaları konu edinmiştir. Çoban, Allah'ı hoşnut edebilmek için bir insanın sevdiği kimseye yapabileceği bazı şeyler teklif eder. Hz. Musa ise, herşeyden müstağni olan Allah hakkında bu tür düşüncelere sahip olmanın kişiyi küfre götüreceğini söyler. Can u gönülden yaptığı dua ve yakarışın boşa gideceğini öğrenen çoban, çok üzülür ve ah çekerek yola düşer. Hz. Musa ise, bu davranışından dolayı Allah'ın uyarısına düşer olur.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde oldukça canlı tasvirlerle Farsça olarak anlatılan hikayede³²⁰ çoban, Allah hakkında teşbih düşüncesine de yer verilen Hak âşığı bir dervişi, Hz. Musa ise, dâima tenzih üzerinde duran kelâm âlimini temsil etmektedir. Burada aşkın, akla karşı zaferi işlenmektedir.

Konur, "Çobannâme için Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sindeki hikâyenin Türkçe'ye manzum tercümesidir."³²¹ ifadesini kullanmaktadır.

Çobannâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 26 numaraya kayıtlıdır.

5. Tahkikât-ı Gülşenî

Eserde Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Evhaduddin Kirmanî ve Feridüddin Attâr'ın (öl. 632/1234) muhtelif beyitleri ve bunların izahları yanında, Cüneyd-i

319 Gülşenî, İbrahim, *Râznâme*, Millet Ktp, Ali Emîrî, Manzum Eserler, nr. 932.

320 Mevlânâ, *Mesnevî*, (Çev: Veled İzbudak), II, 132-139, İstanbul 1988.

321 Konur, *a.g.e.*, s. 152.

Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî (öl. 261/875) gibi bazı sûflerin tasavvufî konulardaki çeşitli sözlerinin şerhleri yer almaktadır.

Tahkikât-ı Gülşenî'de işlenen konular genel olarak: Gönül, akıl, aşk, âşık, kalender, tarikat, hakikat, şeriat, kurb, bu'd, vakt, makam, hâl, kabz, bast, havf, recâ, semâ', vecd, tevâcüd, cem', fark, fenâ, bekâ, ruh, nefis ve çeşitleridir.³²²

İbrahim Gülşenî, mezkur eserde kısaca değindiği semâ', vecd ve tevâcüd konularını şöyle izah etmektedir: "Vecd, gönül ile; tevâcüd ise beden ile yapılan semâ'dır. Bir kimse vecde gelip de hareket etmez ise ruhu hastalanır. Sûfler katında mübah semâ', sürûr-u zevki Hak tarafından olan semâ'dır."³²³

Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3543 numaraya kayıtlıdır.

B. Arapça Eserler

1. Divan

Bu eser, İbrahim Gülşenî'nin günümüze ulaşan, mesnevî tarzında yazdığı tek Arapça eseridir. Muhyî'ye göre beş bin,³²⁴ Şemlelizâde'ye göre on bin beyit³²⁵ olan *Arapça Divan*, bizim incelememize göre bin beşyüz beyittir. Eserin, İbnü'l-Farîz'ın (öl. 632/1235) *Tâiyye*'sine nazîre olarak yazıldığı hususunda görüşler vardır.³²⁶ Gülşenî, Arapça şiirlerinde "Halîlî" mahlasını kullanmaktadır. Tahsin Yazıcı'ya göre, İbrahim Gülşenî'nin Arapça şiirleri mânâ bakımından Farsça şiirlerine benzemektedir.³²⁷

İbrahim Gülşenî, *Arapça Divan*'da birçok âyet ve hadislerden telmih yapmıştır. Eserde Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberler, haşir ve cennet, mirâc ve isrâ, abdest ve namaz, ehl-i beyt, geçmiş kavimler ve tasavvufî kavramlar gibi daha birçok farklı konu işlenmektedir.

Eserin çalışmamız açısından önemi; bir beyitte tanbur, tabl, mizmâr, def ve çeng gibi bazı mûsikî âletlerine yer verilmesidir.³²⁸

Arapça Divan'ın tek nüshası, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan Kitapçı Cevat Pur'dan alınan nüshadır.

322 Gülşenî, İbrahim, *Tahkikât-ı Gülşenî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3543, vr. 109a-121a.

323 Gülşenî, *Tahkikât-ı Gülşenî*, vr. 117a.

324 Muhyî, *Menâkıb*, 477.

325 Şemlelizâde, *Şive*, s. 546.

326 Hocaizâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 9.

327 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 101.

328 İlgili beyit için bkz. Gülşenî, İbrahim, *Arapça Divan*, DTCF Ktp., Cevat Pur, nr. 57546, vr. 3b.

C. Farsça Eserler

1. Divan

Muhtevası itibariyle Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'i mesabesinde olan bu eserde, başta Mevlânâ olmak üzere, Hâfız ve Yunus Emre'nin tesiri görülmektedir.³²⁹ *Farsça Divân*, Muhyî'ye göre on yedi bin,³³⁰ Şemlelizâde'ye göre yirmi bin beyittir.³³¹

Farsça Divan'ın kayıtlı olduğu bazı Kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3866 ve Millet Kütüphanesi, Farsça Eserler, 418 numarada kayıtlıdır.

2. Kenzü'l-Cevâhir

Bazan tuyuğ, bazan rubâî vezinde yazılmıştır. Takriben yedi bin beş yüz dörtlükten oluşmaktadır. Oldukça sade bir dille yazılan bu dörtlüklerin hemen hepsinde ilâhî aşktan, fenâ, bekâ, adem ve gönülden bahsedilmekte, bilhassa Gülşenî'nin şeyhi Dede Ömer Rûşenî hakkındaki sevgisi sık sık tekrarlanmakta ve hemen hemen aynı fikirler pek cüz'i bir değişikliklerle ifade edilmektedir.³³²

Kenzü'l-Cevâhir'in tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça, 1233 numarada kayıtlıdır.

3. Mânevî

Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'si yolunda,³³³ ona cevap³³⁴ veya nazîre olarak³³⁵ yazılan bu eserde, birçok hikayenin onun eserindekilerden mülhem, bazı beyitlerin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden nakledildiği görülür. Üslûbunun ağır olması sebebiyle baştaki beş yüz beyitlik kısım, Şeyh La'li Mehmed Fenâyî (öl. 1112/1700)³³⁶ tarafından şerh edilmiştir. Yazıcı'ya göre İbrahim Gülşenî, bu bölümde

329 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 97.

330 Muhyî, *Menâkıb*, 477.

331 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 546.

332 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 104; Konur, *a.g.e.*, s. 179; Akay, *a.g.t.*, s. XXXIII.

333 Muallim Naci, *Osmanlı Şâirleri*, (Haz. Cemal, Kurnaz), s. 307, Ankara 1986.

334 Bağdatlı, *Keşfü'z-Zünûn*, V, 26.

335 Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 49.

336 La'li Mehmed Fenâyî'nin asıl adı Ahmed olup Kastamonu'da doğmuştur. On beş yıl Şabanîye tarikatına bağlı kalmış daha sonra İstanbul'da Sünbülî dergâhında çile çıkardıktan sonra Gülşenî dergâhı postnişini olmuştur. Kabri, postnişin olduğu Edirne'de Âşık Musa Dergâhı'ndadır. Bkz. Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 12.

tasavvufî tabirleri kullanmak için kendini zorlamış görünmektedir. Bu kısımdan sonra eserin üslûbu sadeleşmekte ve Mevlânâ'nın üslûbunu andırır bir akıcılık kazanmaktadır.³³⁷

Kemalpaşazâde (öl. 940/1534)'ye göre *Mânevî*, hakâyık-ı kudsiyeden inşa ve dekâyık-ı ünsiyeden ibna olmağın ehl-i sûret bunun mânâsına vakıf olamaz. Istilahât ve te'vilâtına muttali olmayan işarâtına ârif olamaz. Ekseri tefsîr-i Kur'ân-ı azîm, te'vil-i Kelâm-ı kadîm, şerh-i Hadîs-i Nebevî ve keşf-i kelimât-ı Mustafavî mânâsını muhtevîdir.³³⁸

Mehmed Fenâyî Efendi'ye göre ise *Mânevî*'nin her kelimesi vâridât-ı kudsiyye, her mânâsı nefahâtü insiyyedir.³³⁹

Muhyî, *Mânevî*'nin hem yazıldığı yer hususunda hem de ihtiva ettiği beyit sayısı hakkında iki farklı görüş beyan etmektedir. Bir yerde *Mânevî*'nin kırk bin beyit olduğunu³⁴⁰ başka bir yerde kırk iki bin beyit olduğunu,³⁴¹ bir yerde eserin Mısır'da Kubbetü'l-Mustafa'da günde bin iki yüz beyit olarak yazıldığını,³⁴² başka bir yerde de (Âmid) Diyarbakır'da günde sekiz yüz seksen beyit olarak on üç ayda yazılıp tamamlandığını³⁴³ ifade etmektedir. Muhyî'den farklı olarak kırk günde Mısır'da Kubbetü'l-Mustafa'da yazıldığını söyleyenler de olmuştur.³⁴⁴ Vicdânî'ye göre kırk bin beytin kırk günde yazıldığını ifade etmek menkıbevî bir mübalağadır.³⁴⁵ *Mânevî*'nin yazılma süresi ve yazıldığı yer hususundaki bu farklı rivâyetler, eserin yazılmaya başlamasıyla bitişi arasındaki sürecin parçaları olarak değerlendirilebilir.

Mânevî'de³⁴⁶ bazı mûsikî âletleri zikredilmektedir. Başta *ney* olmak üzere *ûd* ve *erganûn*, bahsi geçen enstrümanlardandır. Burada mezkur âletlerin yorumuna değinmemiz yerinde olacaktır.

337 Yazıcı, *a.g.e.*, s. 102;

338 Muhyî, *Menâkıb*, s. 421-422.

339 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 67.

340 Muhyî, *Menâkıb*, s. 477; Şemlelizâde, *Şîve*, s. 545; Atâî, *Hadâik*, II, 68.

341 Muhyî, *Menâkıb*, s. 301.

342 Muhyî, *Menâkıb*, 131.

343 Muhyî, *Menâkıb*, 301.

344 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 68; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 9.

345 Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 49.

346 İbrahim Gülşenî'nin *Mânevî* adlı eserinin Kütüphanelerdeki kayıtlarından bazıları: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 694; Halet Efendi, 272; Esad Efendi, 2908; Mihrişah Sultan, 256 ve Ayasofya, 2080, ayrıca Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3588 numarada kayıtlıdır.

a. Mânevî'de Ney

Lügatte “kamış” mânâsına gelen ney³⁴⁷ ile ilgili olarak, Mehmed Fenâyî Efendi (öl. 1112/1700) tarafından yapılmış olan *Mânevî*'nin ilk beş yüz beytinin şerhinde, birbirinden farklı fikir ve benzetmeler yer almaktadır. Yapılan bu benzetmeler rastgele olmayıp maddî ve manevî cihetten kurulan münasebetlerin neticesi olarak ortaya konmuştur.

Gülşeniye tarikatı şeyhi olan Mehmed Fenâyî Efendi, *Şerh-i Mânevî-i Şerif*te manevî mürşidi İbrahim Gülşenî'nin *Mânevî*'deki Farsça beyitlerini açıklama sadedinde ney ile ilgili şu yorumları yapmaktadır:

1) Ney (Mûsikî âleti)

Mânevî'de geçen “Ney” tabiriyle öncelikle zâhiri neye işaret edilmiştir. Zira neyin sesi, her bir sazın sesinden daha yakıcı olup dinleyenlerin kalplerine rikkat verir ve ehl-i aşkı vecde getirir. Binâenaleyh zâhiri ney, âşıkların ruhlarına kelimesiz ve lafızsız hitaplarda bulunmuş olur.³⁴⁸

İbrahim Gülşenî, *Mânevî* adlı eserinde ney mûsikî âleti ile tasavvufî açıklamalar yapmıştır.³⁴⁹ “Bi-şnev ez ney: Ney'den dinle” tabiri, zâhiren neyin bir mûsikî âleti olduğunu bildirir. Ney'in âşıkların gönüllerini yakıcı sesi ve kendisine müştak olan ruhlara ferahlık veren nağmesi, Zât-ı Akdes'in rahmânî sıfatının tecellisidir.³⁵⁰ Ney'e güzel terennümler ve nağmeler veren aşktır. Eğer aşk neye nağme vermezse ilâhî sırların seslerini neyden kimse işitemezdi. Ney'in ilâhî aşk sahibi âşıklara tesir eden terennümlerinin kaynağı aşktır.³⁵¹ Ney, nasihat veren kelimelerini âşıkların süflî âlemden ulvî âleme yükselmeleri için nâyînin rûhânî nefesinden iletir. Aynı şekilde ney, aşk nağmelerini inleyen nefesle aktarır. Ney'in inleyip efgân etmesi nefesle olur. Rûhânî nefes ile neyzenin nefesi birleşerek ilâhî feyizden feyiz almazsa neyden asla sadâ, nağamât ve elhân gelmez. Ney'in inlediği nefes, bâd-ı hevâdan alınıp

347 Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 970, Ankara 1990.

348 Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 532, İstanbul 1998.

349 Uslu, Recep, “Hasan Sezâyî Gülşenî'nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri”, *AAD*, sy. 12, s. 37, İstanbul 2002.

350 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 13.

351 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 15.

verilen nefes değildir. Ney, hem Rahmânî sıfatın tecellisinin kesintiye uğramasından hem de bu tecellinin sürekliliğinden inlemektedir.³⁵²

Ney'in ağlayıp inlemesinin bir sebebi de bazı insanların onu işitmemeleri ve dolayısıyla da anlamamalarıdır. Ney'in sırr-ı aşktan verdiği haberleri, sadâ-yı pür gıdayı âriflerden başkası iştip anlayamazlar³⁵³

Ney, nefesten ney olmuştur. Ney, nefesin gayrı değildir, ayn-ı nefestir yani nefesin kendisidir. Ney, kendi vücudunu yok ederek gaybî lisanın tercümanı olmuştur.³⁵⁴

2) İnsan-ı Kâmil

Ney, âlim, âmil ve insan-ı kâmilden kinayedir. Sâlik-i hakiki, hevâ-yı nefsin başını riyâzet kılıcıyla kesip gönül çerâğını mücâhâde ateşiyle ışıklandırdığında, nefsanî kirlerden temizlenip içinde ilâhî tecellinin eserlerinden başka bir şey kalmadığında onun sözleri Allah tarafından olup kendisinden olmaz. Nitekim Allah Tealâ, habibinin şanında “*ve mâ yantıku ‘ani’l-hevâ in huve illâ vahyun yûhâ*” (O, kötü arzularına göre konuşmaz. O (nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir.) (Necm, 53/3-4) buyurmuştur. Evliyâ'nın sözleri nûr-ı Muhammed'den yansımalarıdır.

Mânevî'nin ilk mısrasında;

Bi-şnev ez ney çün ze dem sâz âverd

*Sâz-ı sûzân ez çî dem sâz âverd*³⁵⁵

geçen *sâz*dan maksat, insan-ı kâmilin söylediği, nasihat ihtiva eden rûhânî kelime-i tayyibedir. *Dem*den maksat, insan-ı kâmile Allah tarafından üflenen nefes-i rûhânîdir. *Demsâz*dan maksat ise, insan-ı kâmile Allah'tan tecelli eden sıfat-ı rahmânîdir.³⁵⁶

Sâzenî ez sûz-ı aşk âred nevâ

*Ki ez nevâ zevkî dehed uşşâk râ*³⁵⁷

Buradaki *nevâ*dan maksat, “*ve nefahıtu fihi min rûhî*” (...Ona ruhumdan üfledim..) (Hicr,15/29; Sâd, 38/72) dir ki, insan-ı kâmilden zuhur eden ve nasihat içeren

352 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 16-17, 21.

353 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 81-82.

354 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 18-19.

355 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 3b.

356 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 8, 11.

357 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 3b.

kelime-i tayyibe sûretinde belirir.³⁵⁸ İnsan-ı kâmil, bir an bile Allah'ı müşâhâdeden uzak değildir. Merd-i kâmil, aşk denizine dalarak aşkla vasıflanıp onunla canciğer arkadaşı olmakla tek cisim gibi olurlar. Yani insan-ı kâmil ile aşk bir vücut haline gelirler. Merd-i ârif, "...ve nefahtu fihî min rûhî" (Hicr,15/29; Sâd, 38/72) nin sırrıyla kendisinin insânî nefesini nefes-i Rahmânî ile birleştirerek ve "...ve mâ rameyte iz rameyte velâkinnallâhe ramâ..(...Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı...) "(Enfâl, 8/17) âyetine mazhar olarak kalbi ölmüş olanları ihyâ eder.³⁵⁹ İnsan-ı kâmil, rûhânî güzel kelimeler ve tatlı nağmelerle âşıkâne nasihat ederek Mesih gibi hayat verir.³⁶⁰

İnsan-ı kâmil, aşkla hayat bulup, aşksız ölü mesâbesinde olur. Ondan zuhur eden hâlât-ı mücerred-i aşk, mâşûk-u hakîkiden başkası değildir.³⁶¹

İnsan-ı kâmil, tecelliyât-ı sübhânî ve füyûzât-ı rahmânîden ayrı olmaz fakat, istiğrâk hâlinden ayrı olabilir. Ayrılıktan dolayı neyin inleyip feryâd etmesi gibi, insan-ı kâmil de müridleri terbiye ve irşad için vecd ve istiğrak hâlinden ayrı kaldığında inleyip feryâd eder. Zira onlar için vecd ve istiğrak hâlinin lezzeti, bütün lezzetlerden üstündür.³⁶² İnsan-ı kâmil, neyin kendisini dinlemeyenlerden feryad edip inlediği gibi, enbiya ve evliyanın kelâmını işitmekten mahrum kalan sağırın sağırıklarından dolayı da inleyip feryad etmektedir.³⁶³

3) İbrahim Gülşenî

Ney'den maksat İbrahim Gülşenî'dir ki kendisini *neye* benzetmiştir. Gülşenî, "dinle neyden!" derken hem mûsikî âleti olan *neyi* hem de kendisini kastetmektedir. Nitekim İbrahim Gülşenî âşıkân-ı sâdıkân'a şöyle hitap eder; "Ey âşık-ı sâdik ve ey tâlib-i râğıb! *Mânevî-i Şerif* te zikrelediğim, nefesimden zâhir olan beyanımı dikkatle dinle ki benim o beyanım can eriticidir. Yani canları kendi vücutlarından fâni kılıp bekâbillâha vâsıl kılıcıdır."³⁶⁴

Men neyem bîdem zidem şey mîşevem

*Mürde em bîdem zidem hay mîşevem*³⁶⁵

358 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 9.

359 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 11-12.

360 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 15.

361 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 13.

362 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 17-18.

363 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 81.

364 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 15.

365 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 4a.

İbrahim Gülşenî, söylediği şeylerin bâd-ı hevâ olmayıp feyz-i ilâhîden geldiğini beyan eder. O, müştak olan âşıklara şöyle hitap eder: “Benim size her mahalde zikrelediğim nefes, feyz-i Akdes’ten gelip “*ve nefahu fihi min rûhî*” (Hicr,15/29; Sâd, 38/72) şânında vârid olan nefestir. Bâd-ı hevâdan ahz ve i’tâ eylediğim nefes değildir.”³⁶⁶

b. Mânevî’de Ud

İbrahim Gülşenî’nin *Mânevî*’de adını zikrettiği ve onunla da aynı şekilde tasavvufî açıklamalarda bulunduğu bir mûsikî âleti de *ûd*tur.

Dem be dem neyzân dem sûzân-ı vücûd

*Sâz-ı sûzeş âverd mânend-i ûd*³⁶⁷

Bu beyitte *ney*in etkileyici sesi *ûda* benzetilmiştir. Fenâyî’nin yorumuna göre çalgı âletlerinden bir âlet olan *ûd*, yakıcı sesiyle hâlet bahşettiği gibi, *ney* de vücûd yakıcı nefesten aynı etkiyi yapmaktadır.³⁶⁸

Sâz-ı ney çûn ûd sûzende ezost

*Ez şeker zevkeş hûş âyende ezost*³⁶⁹

Mânevî’deki bu Farsça beyti La’lî Mehmed Fenâyî Efendi şu şekilde yorumlamaktadır: *Ney*’in sadâsı *ûdun* sesi gibidir. *Ud* ise “*Ve nefahu fihi min rûhî*” (Hicr,15/29; Sâd, 38/72) den ibaret olan nağmeden sûzendedir. O sadânın zevki şekerden daha tatlıdır.³⁷⁰

c. Mânevî’de Erganûn

İbrahim Gülşenî, önemli eseri *Mânevî*’de *erganûn*³⁷¹ adlı enstrümanı zikrederek mûsikîye olan ilgisini gösterirken aynı zamanda bu âletin tasavvufî mânâsını da ifade etmektedir.

366 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 17.

367 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 6a.

368 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 90.

369 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 5b.

370 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 87.

371 Orgun Türk Musikîsi’ndeki adı olan *erganûn* (Özalp, *TMT*, I, 207), çeşitli yaylı ve nefesli sazların seslerini veren binlerce borudan müteşekkildir. Piyano gibidir fakat, birkaç sıra tuşlar vardır; bunlara basılarak çalınır. Bilhassa Hristiyan kilise musikîsi âleti olmakla meşhurdur. Urgan, *erganûn* ve *erganûn* şeklinde de ifade edilmektedir. (Öztuna, *BTMA*, II, 161). Gelibolulu Mustafa Âli, eserinin “Envâ-ı Sâzın Teşbihi” başlığını oluşturan kısmında, *erganûn* hakkında; “Talimli bir ruhbanı

Erganûn âsâ ezân dem kereded û
*Ki dûsad ney râcû hemdem kereded û*³⁷²

Burada *erganûn* da *ney* gibi birden çok mânâda kullanılmıştır. *Erganûn*un biri mûsikî âleti, diğeri insan-ı kâmil olmak üzere iki mânâsı vardır. Fenâyî, önce mûsikî âleti olarak *erganûnu* izah etmekte; sonra da aradaki benzerliklere dikkat çekerek insan-ı kâmil olarak yorumlamaktadır.

Çûn dûsad ney yek cihet demsâz şud
*Erganûn âsâ behem hemrâz şud*³⁷³

Bu beyitte *erganûn*, *ney* ile sesdaş olduğu için birbirine benzetildiği gibi, bir çok kişiyi bir anda irşad etmesi sebebiyle de insan-ı kâmile benzetilmiştir.

1) Erganûn (Mûsikî âleti)

Mehmed Fenâyî'nin *Şerh-i Mânevî-i Şerîf* adlı eserinde *erganûn* hakkında yaptığı açıklama, kendisinin mûsikî konusundaki bilgisini de göstermektedir.

Erganûn âsâ ezân dem kereded û
*Ki dûsad ney râcû hemdem kereded û*³⁷⁴

İbrahim Gülşenî'nin Farsça ifade ettiği bu beyitten Fenâyî, şu mânâyı çıkarmıştır: “Erganûn, bir sâz-ı maruftur ki, iki nefhası vardır. Bu menfahların lülelerinin uçları içi boş bir şeye şed ve vasl olmuşlardır. O şeyin diğer tarafında bir nice mizmâr vardır ki, her biri bir perdeden sadâ; her biri bir nağmeyi, zevk âmiz edâ ederler. Bu mezâmirin mukabelesinde santûr mesabesinde teller konulmuştur. Bir kimse bu tellerin asvâtını, asvât-ı mezâmire uydurup on parmakla çalar. Güyâ ki, bir nice muhtelif sazın sesini beraber bir nice yüz sâzende çalar.”³⁷⁵

Fenâyî, burada *erganûn* adlı mûsikî âletini ve bunun tasavvufî boyutunu izah ederken *mizmâr*³⁷⁶ ve *santûr*³⁷⁷ gibi iki ayrı sazdan da bahsetmektedir.

benzetilmiştir. Sözleri mekr ve fîsûn, şeriat ehli ona meftundur” ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâidu'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, (Nşr. Yeniçağ Tarihi Kürsüsü), s. 74, İstanbul 1956.

372 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 6a.

373 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 6a.

374 Gülşenî, *Mânevî*, vr. 6a.

375 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 92.

376 Mizmâr, nefes ve saz borusu ve yolu; Arap, İran ve Türk musikîlerinde düdük nevinden çalgılara verilen umumi addır. Bkz. Öztuna, *BTMA*, II, 59.

377 Santûr, Türk ve İran musikîsinde kullanılan bir telli çalgı; kanuna benzer fakat, ucu kıvrık değil, dikdörtgen şeklinde olup daha ağır tahtadan imal edilmiştir. Tellerine ucu topuzlu iki küçük değnekle vurularak çalınır. Bkz. Öztuna, *BTMA*, II, 262-263.

2) İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil, kendisinin konuşup söyleyen olmasını, cûya olan neyzen-i hakîkinin nefesinden erganûn gibi nefes eyleyip iki yüz neyi hemdem eylemek ile bir nefesten sadâ ettirir. *Erganûnda* olduğu gibi İnsan-ı kâmilin de iki nefhası vardır: Biri, nefes-i menfaha-i tecelli-i ism-i zâhir; diğeri, menfaha-i tecelli-i ism-i bâtındır.

“Tâlibân-ı sâlikân, mezâmîr gibi kendi gönüllerini insân-ı kâmilin gönlüne rabt eylemişlerdir. Yümn-i vahdetten riyâh-ı füyûzât-ı ilâhîye fâiz olup meârif-i ulûm-u ledünnî zâhir olur. Ol vakitte her birisi kendi perdesi –ki kendinin istidâd-ı ezelisinden kinayedir- insan-ı kâmil vasıtasıyla ahz eyleyip, onlardan ol nefha bihasebi istidâdâtihim zuhûra gelir.

Muhibbân, santûr mesabesinde teller gibidir ki onları dahi insan-ı kâmil bihasebi kâbiliyetihim esâbi-i lisân-ı kâlle tahrik edip taraf-ı Cenâb-ı Allah’a sevk eylemek ile füyûzât-ı ilâhîden hissemend eyler.”³⁷⁸

IV HALİFELERİ

Muhyî, *Menâkıb*’da İbrahim Gülşenî’nin halîfesi olarak onlarca ismi zikrederken³⁷⁹ Şemlelizâde ise Gülşenî’nin hayatta iken sadece iki halîfe tayin ettiğini ifade etmektedir.³⁸⁰ İbrahim Gülşenî’nin halîfesi olarak nitelendirilen kişilerin çoğu, bilinen anlamda halîfe olmayıp, iltifat maksadıyla o şekilde vasıflandırılmışlardır. Burada, Vassâf’ın “asıl halîfe” olarak belirttiği halîfelerin hayatlarından kısaca bahsedeceğiz.

A. Hasan Zarîfî Efendi

Rumeli’nde Siroz şehrinde doğmuştur. Mahlası, Zarîfî’dir. İlim tahsili için İstanbul’a gelerek³⁸¹ Kemalpaşazâde’nin dânişmendi olmuştur.³⁸² Bu esnada tasavvufa meylederek Zeyniyye tarikatı şeyhi Pîrî Halife’den biat almış ve daha sonra Bursa’da

378 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 92-93.

379 Muhyî, *Menâkıb*, s. 88, 109, 220-222, 250, 281, 297-298, 300-301, 309, 367, 386-387, 408, 422, 446, 469.

380 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547-548.

381 Hulvî, *Lemezât*, s. 539.

382 Atâî, *Hadâik*, 201.

irşadla görevlendirilmiştir. Hacc farızasını yerine getirmek üzere yola çıkıp Mısır'a vardığında Müeyyediye Câmîi'nde İbrahîm Gülşenî ile karşılaşmış; ona intisab ederek bir müddet hizmetinde bulunmuş ve ondan hilâfet almıştır. İbrahîm Gülşenî'nin 935/1529 senesinde İstanbul'a birlikte getirdiği kişiler arasında Hasan Zarîfî Efendi de vardır.³⁸³ Atâî'nin beyanına göre Sadrazam Rüstem Paşa'nın, Hulvî'ye göre ise Kanunî Sultan Süleyman'ın İbrahîm Gülşenî'den ricası üzerine Hasan Zarîfî Efendi, halîfe olarak İstanbul'da kalmıştır. Kumkapı civarındaki kiliseden bozma bir mescid ve bu mescidin mihrabı önündeki boş arsaya bir yeniçerinin yaptırdığı zâviyeye yerleşmiştir. Bunların bir deprem sonucu yıkılması üzerine, Maktul İbrahim Paşa'nın hanımı Muhsine Hatun, yeniden bir câmîi ve zâviye, etrafına da hücreler yaptırmak suretiyle Hasan Zarîfî'ye bağışlamıştır.³⁸⁴ Bu tekke, Muhsine Hatun Tekkesi diye isimlendirilmiş ve XVI. yüzyıldan sonra etkinliğini yitirmiştir.³⁸⁵

Hasan Zarîfî Efendi, adı geçen tekkenin yanı sıra, aynı senede İstanbul Rumelihisarı'nda kurulmuş; Durmuş Dede Tekkesi diye meşhur olan Ali Baba Zâviyesi'nin meşihatını da yürütmüştür.³⁸⁶ Kanunî döneminde İstanbul'da Gülşenî halîfesi olarak hizmet veren Hasan Zarîfî Efendi'ye mîrî hazineden maaş bağlanmıştır.³⁸⁷

Atâî'nin bildirdiğine göre Hasan Zarîfî Efendi, mürşidi İbrahim Gülşenî gibi üç dilde şiirler söylemiş; tefsir ve hadis nakillerinde bulunduğu sohbetlerini *Mesnevî* okuyarak bitirme âdeti edinmiştir. Zikirde takip ettiği metod; zikr-i cehrî, hareket, raks ve tasfîk ile nağamât etmek iken, 957/1550 senesinde meydana gelen Karamânî³⁸⁸ hadisesi üzerine sû-i zan ve fitneye sebebiyet vermemek için cehrî zikri terketmiştir. Nakşibendîye tarikatı şeyhlerinden Emîr Buhârî (öl. 994/1586) şeyhi Mahmud

383 Hulvî, *Lemezât*, s. 539; Atâî, *Hadâik*, 201.

384 Atâî, *Hadâik*, 201; Hulvî, *Lemezât*, s. 539-541; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Cevdet), I, 456.

385 Tanman, "Muhsine Hatun Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, V, 495.

386 Atâî, *Hadâik*, 201; Tanman, "Durmuş Dede Tekkesi", *DBİA*, III, 106; a.mlf. "Gülşenîlik", *DBİA*, III, 442.

387 Hulvî, *Lemezât*, s. 540.

388 İbrahim Gülşenî'nin halîfelerinden olan Muhyiddin Karamânî, Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır beylerbeyi olduğu dönemde onunla tanışmış ve Mustafa Paşa İstanbul'a döndükten sonra Gebze'ye yaptırdığı tekkeye tayin edilmesi için İbrahim Gülşenî'ye ricada bulunmuştur. Karamânî, tahminen 933/1523-24 tarihinde Anadolu'ya gelerek yirmi beş seneden fazla irşad faaliyetinde bulunduktan sonra 957/1550'de vahdet-i vücûd meselesinde şeriatı aykırı görüşleri olduğu ileri sürülerek Şeyhulislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvasıyla idam olunmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhyî, *Menâkıb*, s. 378-379, 381-382; Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhulislâm Ebu's-Suûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s. 193-194, İstanbul 1983; Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, s. 321, İstanbul 1998; a.mlf., "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, s. 473-484, İstanbul 1991; Öngören, a.g.e., s. 300-307.

Efendi'den (öl. 970/1562) feyiz alarak hafî zikri benimsemiş ve her iki zikri câmi' olmuştur. Nitekim bazı Halvetiye büyükleri de zikr-i cehrînin sonunda zikr-i hafiye geçilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.³⁸⁹ Zarîfî Efendi'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ney ile alakalı bazı beyitlerini Farsça olarak izah eden *Kâşifu'l-Esrâr* adlı bir eseri vardır.³⁹⁰

Yüz iki yıl ömür süren Hasan Zarîfî Efendi'nin kabri, Boğazkesenhisarı'nda, Kayalar denen yerdedir.³⁹¹ Vefatına "Zarîfî'nin diriğâ gitti rûhu" terkibi tarih düşürülmüştür.³⁹² Vefat tarihi olarak Hulvî, 984/1576'yı verirken Atâî ise 977/1569'u vermektedir.³⁹³

B. Sâdık Ali Efendi

Diyarbakır'da doğan Ali Efendi, neseben seyyid ve Sarı Saltuk soyundan olduğu söylenir. Aslen varlıklı ve tüccar bir aileye mensup bulunan Ali Efendi, İbrahim Gülşenî Tebriz'den Diyarbakır'a geldiğinde ona intisab etmiştir.³⁹⁴ Şemlelizâde'ye göre İbrahim Gülşenî'nin hayatta iken halife tayin ettiği iki kişiden biri Sâdık Efendi'dir.³⁹⁵ İbrahim Gülşenî, henüz Diyarbakır'da iken, şeyhle birlikte bir çok erbaîn ve halvetlere girerek sülûkunu tamamlayan Hacı Ali Efendi'yi halife tayin etmiştir.³⁹⁶ Babası da bütün mal varlığını Diyarbakır Gülşenî Zâviyesi'ne vakfederek İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiştir. Ali Efendi, sonraki yıllarda Mısır'daki Gülşenî âsitânesine de yardımlarını ulaştırmıştır.³⁹⁷

Gülşenî, İstanbul'a davet edildiğinde onu yalnız bırakmamış; Diyarbakır'dan İstanbul'a giderek Üsküdar'da mürşîdini karşılamıştır. Bu sadakatinden dolayı Sâdık Ali adıyla şöhret bulmuştur. 961/1554'te vefat etmiş, Diyarbakır'da Rumkapısı yanına defnolunmuştur.³⁹⁸

389 Atâî, *Hadâik*, 201.

390 Hasan Zarîfî Efendi, *Kâşifu'l-Esrâr*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3635.

391 Hulvî, *Lemezât*, s. 541.

392 Atâî, *Hadâik*, 201; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Cevdet), I, 456-457.

393 Hulvî, *Lemezât*, s. 541; Atâî, *Hadâik*, 201.

394 Hulvî, *Lemezât*, s. 543-544.

395 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547-548.

396 Muhyî, *Menâkıb*, s. 298, 312; Hulvî, *Lemezât*, s. 544.

397 Hulvî, *Lemezât*, s. 544.

398 Hulvî, *Lemezât*, s. 543-545.

C. Âşık Musa Efendi

Edirne civarındaki Ada nahiyesine bağlı Âhûr köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Atâî'ye ve Evliya Çelebi'ye göre Muhammed, Hulvî'ye göre Musa'dır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde bulunan Osmanlı zâimlerinden biridir. Âşık Musa Efendi, Mısır'da İbrahim Gülşenî ile tanışmış, ona intisab ederek meclisine dahil olmuş ve uzun zaman şeyhin hizmetinde bulunmuştur. Edirneli bazı hacıların Mısır'da İbrahim Gülşenî'ye gelerek "Halkımız sizi, tarikatınızın âyin ve zikrini çok seviyorlar; bize bir dervişinizi gönderirseniz iyi olur." şeklindeki ricaları üzerine halîfe olarak irşad için Edirne'ye gönderilinceye kadar vecd ve cezbe hâlinde yaşamıştır.³⁹⁹

Âşık Musa Dede, Edirne'ye gönderilerek Küçükpazar semtinde, harap halde bulunan Şah Melik Zâviyesi'ni imar edip burada yirmi beş yıl hizmet ederek, Gülşenî âyini yapmıştır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Gülşenî'nin *Manevî*'sini yorumlamada maharet sahibi olmuştur. Küçükpazar Tekkesi diye de bilinen bu tekkede binlerce kişiyi irşad etmiş ve çeşitli yerlere birçok halîfe göndermiştir. Âşık Musa Efendi, 975/1568 senesinde vefat etmiştir. Kabri, adı geçen tekkenin yanındadır.⁴⁰⁰

D. Ahmed Hayâlî Efendi

İbrahim Gülşenî'nin oğlu olan Ahmed Hayâlî'nin lakabı Şemsüddin, künyesi Ebu's-Safâ'dır. Emîr Çelebi diye de bilinir. İbrahim Gülşenî'nin müürşidi Dede Ömer Rüşenî henüz hayatta iken Tebriz'de doğmuş ve on yaşında iken babası ile birlikte Mısır'a gitmiştir. Babasının halîfelerinden Muslihüddin Şirazî'den okumuştur. Memluk sultanı Tumanbay'ın ölümünden sonra eşi Hünde Fatıma ile evlenmiştir.⁴⁰¹

Bir çok tarikat kurucusu ve halîfelerinin şiir yazma geleneğini sürdüren Emir Ahmed Hayâlî, şiirlerini mürettep bir *Divan*'da toplamıştır.⁴⁰² *Divan*'ındaki bu şiirlerden bazıları bestekârlar tarafından bestelenmiştir.⁴⁰³ Ahmed Hayâlî, babası

399 Atâî, *Hadâik*, 195; Hulvî, *Lemezât*, s. 547-548; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Cevdet), III, 476.

400 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Heyet), III, 268; Muhyî, *Menâkıb*, s. 470-471, 360-361; Hulvî, *Lemezât*, s. 548-549; Vassâf, *Sefîne*, III, 162.

401 Hulvî, *Lemezât*, s. 551; Muhyî, *Menâkıb*, s. 198, 337; Atâî, *Hadâik*, II, 201.

402 Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 101-102; Kocatürk, *a.g.e.*, s. 194; Ahmed Hayâlî'nin bu Türkçe *Divan*'ı üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Kiremitçi, İnci, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001 Afyon.

403 Güftesi Gülşenî-zâde Ahmed Hayâlî'ye ait eser için bkz. Ergun, *TMA*, I, 393.

İbrahim Gülşenî'nin 940/1534'te vefatından sonra yerine halife ve postnişîn olmuştur. 977/1569 tarihinde vefat etmiş olup kabri Kahire'de babasının yanındadır.⁴⁰⁴

V GÜLŞENİYE TARİKATI

A. Gülşeniye Tarikatı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Gülşeniye, Halvetiye tarikatından Rûşeniye'nin İbrahim Gülşenî'ye nisbet edilen koludur. Önceleri "Heybetî" mahlasıyla tanınan İbrahim Gülşenî,⁴⁰⁵ mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül vererek, "sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin" demesi üzerine "Gülşenî" mahlasını almış⁴⁰⁶ ve kurmuş olduğu tarikat bu isme nisbet edilmiştir. Silsile itibarıyla Halvetîliğe bağlanan Gülşenîlik, tasavvuf tarihine ilişkin kaynakların çoğunda bu tarikatın bir kolu olarak telakki edilmiştir.⁴⁰⁷ Fakat İbrahim Gülşenî'nin bir de Mevleviye tarikatından silsilesi vardır.

Gülşeniye'nin, Halvetiye tarikatından olan silsilesi şöyledir: İbrahim Gülşenî, Dede Ömer Rûşenî, Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ Şîrvânî (öl. 868/1464), Pîr Sadreddin (öl. 860/1455), Ahî İzzeddin (öl. 828/1425), Ahî Mîrem (öl. 812/1409) vasıtasıyla Halvetiye tarikatının kurucusu Pîr Ömer Halvetî (öl. 800/1397)'ye ulaşmaktadır.⁴⁰⁸

Vassâf'ın *Sefîne*'de naklettiği, Gülşenî'nin Mevleviye tarikatından olan silsilesi ise şu şekildedir: İbrahim Gülşenî, Sultan Divânî (öl. 951/1544), Pîr Âdil Çelebi, Ârif Çelebi, Âdil Çelebi, Bahâüddin Çelebi, Abdulvâhid Çelebi (öl. 742/1342), Emir Âbid Çelebi (öl. 739/1338), Şemseddin Çelebi, Ulu Ârif Çelebi (öl. 719/1319), Sultan Veled (öl. 711/1312) ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî (öl. 672/1274).⁴⁰⁹

404 Muhyî, *Menâkıb*, s. 465, 469; Hulvî, *Lemezât*, s. 554-556; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 246, 581.

405 Atâî, *Hadâik*, II, 67.

406 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 544; Hulvî, *Lemezât*, s. 525.

407 Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 4; Tanman, M. Baha, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 442, İstanbul 1993; İnançer, Ö. Tuğrul, "Zikir Usûlü ve Musikî", *DBİA*, I, 444, İstanbul 1993.

408 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 513-514; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 5-6; Hasib Bey Efendi, *Silsilenâme-i Gülşenî*, s. 75-83, İstanbul 1314; *Silsilenâme-i Gülşenî* müellifi Hasib Bey Efendi, Hasan Sezâyî Efendi'nin halifelerindendir. Hasib Efendi, Gülşenîye silsilesini "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilât" aruz kalıbıyla manzum halde yazmıştır. Gülşenîye silsilesini nakletmeden önce dervişlere tavsiyelerde bulunmaktadır. "Öğren esrâr-ı tarîkı hem dahi ashâbını/Her birinden beyt-i kalbe aç hakâyık bâbını, İsm ü resm ü şöhret nisbetlerin tâdât kıl/ İrtibat ile dil vir âna ki âbâd kıl" gibi beyitlerden sonra Hasan Sezâyî'den başlayarak "Bülbul-i Gülşen serâ yani Sezâyî şeyh Hasan/Pertev-i şems-i Fenâyî nûr bahş-ı encümen, Onların hem vâlidî hem şeyhi İbrahim'dir/Tahtgâh-ı Gülşenî'de husrev-i iklimdir" bütün Gülşenî silsilesini zikretmektedir; Kara, "Gülşeniye", *DİA*, XIV, 256; Konur, *a.g.e.*, s. 164.

409 Vassâf, *Sefîne*, III, 113.

Gülşenî'den sonra tarikat silsilesi sırasıyla Emir Ahmed Hayalî, Ali Safvetî, Sultan Hasan, Muhammed Sırrî, Mehmed La'lî ve Hasan Sezâyî ile Sezâyîye şûbesi;⁴¹⁰ Emir Ahmed Hayalî, Hasan el-Ahsenî, İbrahim Muhyiddin Efendi ve Hasan el-Hâletî ile de Hâletîye şûbesi⁴¹¹ devam etmiştir.

Gülşeniye, İbrahim Gülşenî'nin Kahire'de Bâbü'z-Züveyle'de 926-931 tarihlerinde yaptırdığı tekke ile müstakil bir tarikat olma yolunda ilk adım atılmış; Osmanlı topraklarında XVI. yüzyıldan sonra faaliyet göstermeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴¹² Mezkur tekkenin vakfiyesinde yer alan bilgiler, Gülşenîlik adında yeni bir kolun teessüsünü gerçekleştirecek şekilde inşa edildiğini göstermektedir.⁴¹³ Gülşeniye Tarikatı, tam manasıyla Mısır'da ortaya çıkmış ve sonraki yıllarda faaliyetlerini Kahire merkez olmak üzere, diğer İslâm coğrafyalarına da taşımıştır. Kahire'den sonra Gülşenîlik ile ilk tanışan beldelerin başında Edirne gelmektedir.⁴¹⁴

İbrahim Gülşenî hayatta iken tarikatın nüfûzu, yukarıda hayatları hakkında kısa bilgi verdiğimiz; Şeyh Hasan Zarîfî Efendi (öl.977/1569), (Sarı Saltuk) Sâdık Ali Efendi (öl. 961/1554) ve Âşık Mûsâ Efendi (öl. 975/1568) vasıtasıyla, İstanbul, Diyarbakır ve Edirne'ye ulaşmıştır.⁴¹⁵

Gülşenî, Kanûnî'nin davetiyle İstanbul'da bulunduğu sırada henüz halîfe tayin etmeden önce, devlet ricalinden ve medrese çevrelerinden pek çok zevatı, etkili sohbetleriyle tarikatına bağlamıştır. Şeyhülislâm İbn Kemal (öl. 940/1534) başta olmak üzere bir çok kişi İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiştir.⁴¹⁶

İbrahim Gülşenî'den itibaren mezkur yerlere ilaveten İskenderiye, Halep, Şam, Mekke, (Rûha) Urfa, (Adalya) Antalya ve Bursa'da kurulan dergâhlar⁴¹⁷ vasıtasıyla Gülşeniye Tarikatı gelişimini devam ettirmiştir.

Gülşenîliğin Karabağ'da yayılmasını sağlayan kişi, İbrahim Gülşenî'nin Tebrîz'de iken görevlendirdiği halîfesi Şeyh Sinan'dır.⁴¹⁸ Mısır'a hicret ederek orada İbrahim Gülşenî ile karşılaşan ve kendisinden tekmîl-i tarikat eyleyen Edirneli Şeyh

410 Hasib Bey, *Silsilenâme*, s. 75-76.

411 Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 91a.

412 Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, XIV, 256; Konur, *a.g.e.*, s. 153.

413 Konur, *a.g.e.*, s. 132.

414 Konur, Himmet, "Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazîr İbrahim'in Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî'si", *Tasavvuf*, sy. 3, s. 67, Ankara 2000.

415 Hulvî, *Lemezât*, s. 540, 544, 547.

416 Muhyî, *Menâkıb*, s. 422; Vassâf, *Sefîne*, III, 122-123; Öngören, *a.g.e.*, s. 279, 345-347, 359.

417 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547; Vassâf, *Sefîne*, III, 124.

418 Muhyî, *Menâkıb*, s. 192.

Hasan Dede, Şam'a,⁴¹⁹ Âşık Musa Efendi'den hilâfet alan Dede Bâlî, Mısır'dan Anadolu'ya, oradan da bir çok Gülşenî dervişi ile Bağdad'a giderek buldukları yerlerde Gülşenîliği yaymışlardır⁴²⁰

Bu bölgelerin haricinde Balkanlar ve Güney-Doğu Avrupa'da faaliyet gösteren tarikatlar arasında Gülşeniye de yer almış;⁴²¹ özellikle Yunanistan,⁴²² Arnavutluk⁴²³ ve Kırım'da⁴²⁴ etkili olmuştur. Gülşeniye tarikatı, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti topraklarının hemen tamamında faaliyetlere başlamış, tekkelerin kapatılmasıyla Anadolu'da son bulan bu faaliyet özellikle Balkanlar'da bir süre daha devam etmiştir.

B. Gülşeniye Tarikatı'nın Tekkeleri

Gülşeniye âsîtânesi, tekke, ve gülşenîhâneleri diğer tarikat tekkeleri ve mevlevîhâneler gibi Klasik Türk Mûsikîsi'nin âdetâ konservatuarını oluşturmuştur. Klasik Türk Mûsikîsi'ni, tekke ve mabed mûsikîlerini ayakta tutan ve devamını sağlayan belli başlı simalardan usta zâkirler, zâkirbaşılar, zikr-i şerifi idare eden kıyam reisleri, neyzen, kudümzen, halilzen, âyinhan, bestekâr ve hânendeler muhtelif tarikatların dergâhlarında yetişmişlerdir.

Tekkeler, özellikle Klasik Mûsikîmize ve ibadet hayatımıza yenilikler getirmişlerdir. Klasik mabed mûsikîmizin ücretsiz ve iddiasız çalışan ilk büyük konservatuarı bu mahfeller olmuştur. Eserlerini zevkle dinlediğimiz ve dünyaya iftiharla dinlettiğimiz üstadları, büyük himmet ve feragatle, pek semihâne bir mürüvvetle hep bu yuvalar, bu ocaklar yetiştirmiştir.⁴²⁵

419 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 564.

420 Muhyî, *Menâkıb*, s. 474.

421 Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, XIV, 257; Popovic, Alexandre, "Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa'daki Müslüman Tarikatlar", (Çev: Osman Türer), *İlim ve Sanat*, sy. 37, s. 62, İstanbul 1993.

422 Bugün Yunanistan sınırları içinde olup Giannitsa adını taşıyan Vardar Yenicesi, Gülşeniye tarikatına intisab ederek onun yayılmasına katkıda bulunan bir çok kişinin yetiştiği münbit merkezlerden biri olmuştur. XVI. yüzyılda yetişmiş mutasavvıf şâirlerden Hayretî, Yusuf Sîneçâk ve Usûlî bunlardan bir kaçıdır. Özellikle Usûlî, şeyhi İbrahim Gülşenî'nin düşüncelerini yani, Gülşenîliği Rumeli'de şiirleriyle yaymaya çalışmıştır. Bkz. İsen, *Usûlî Hayatı, Sanatı ve Divanı*, s. IX, XII; a.mlf., *Acıyı Bal Eylemek*, s. CXXIII.

423 XVIII. ve XIX. yüzyılda Arnavutluk'un Ergiri (Gjirokater) şehrinde ve buraya 10 km. uzaklıktaki Lehve köyünde birer Gülşenî zâviyesinin bulunması Gülşeniye Tarikatı'nın Balkanlar'daki yaygınlığını göstermektedir. Bkz. Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, IV, 395-396, İstanbul 1982; İzeti, Metin, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Balkanlarda Tasavvuf Akımları*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 190-191, İstanbul 2003.

424 Kırım'ın Kefe şehrinde bir Gülşenî tekkesinin bulunması ve Gülşenî musikîşinâslardan Derviş Abdî'nin Kefeli olması Gülşenîliğin buradaki etkisini göstermektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 677.

425 Revnakoğlu, Cemalettin Server, *Türk İslam Âleminde Tarikatlar Tarihi*, s. 4, 8, 12, İstanbul 1966.

Osmanlı Devleti'nde tekkeler, toplumun dinî-manevî ihtiyaçlarına cevap veren niteliğinin dışında, kültür ve dayanışma kuruluşu olma özelliğine de sahip olmuştur. "Tekke Mûsikîsi," buralarda yapılan âyinlerde semâ' ve rakslara eşlik eden mûsikî, ilâhî ve nefeslerden oluşmuştur. Tekkelerdeki bu mûsikî ve rakslı âyinlerin büyük bir kısmı da halkın ziyaretine açık olmuştur.⁴²⁶ Bunun neticesinde tekkeler, mûsikînin halk arasında yayılmasına ve nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlamıştır.

Bu sebeplerden dolayı Gülşeniye tarikatına ait âsitâne, gülşenîhâne, tekke, dergâh ve zâviyeler hakkında bilgi vereceğiz. Zira tarikatın pîri İbrahim Gülşenî zamanından tekkelerin sırlandığı zamana kadar üç kıtada (Afrika, Asya ve Avrupa) hizmet vermiş olan gülşenîhâneler, Türk mûsikîsinin zenginleşmesi ve dünyanın muhtelif yerlerine yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

1. Mısır'daki Gülşenî Tekkeleri

Gülşeniye Tarikatı, Mısır'da ortaya çıkmış, Kahire merkez olmak üzere Bulak ve İskenderiye'de faaliyetlerini sürdürmüştür. Kahire'deki tekke, pîr evi olduğu için bunu Âsitâne⁴²⁷ olarak isimlendirmek terminoloji açısından daha uygun olacaktır.

a. Kahire Gülşenî Âsitânesi: Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı 923/1517'de fethinden sonra Gülşeniye tarikatı şeyhi İbrahim Gülşenî'ye saygı ve yakınlık göstererek tekke yapması için Müeyyediye Câmîi yakınlarında kendisine bir arsa temlik etmiştir.⁴²⁸ Yapımına 926/1520 senesinde başlanan tekke, 931/1525'te dostlarının da yardımıyla tamamlanmıştır.⁴²⁹ Şemlelizâde'nin beyanına göre, Mısır/Kahire'de bulunan bu âsitâne, Bâbu'z-Züveyle, yani Demir Kapı denilen yere yakın olup İbrahim Gülşenî tarafından yaptırılmıştır.⁴³⁰ Tekyetü'l-Gülşenî diye de bilinen bu âsitâne, 923/1517'deki Osmanlı fethinden sonra Kahire'de inşâ edilen ve tapu senedinde (vakfiyesinde) tekye adı verilen ilk dinî yapıdır.⁴³¹

426 Doğan, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, s. 59-60, İstanbul 1977.

427 Âsitâne, bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi durumunda olan tam teşekküllü büyük tekkelere verilen isimdir. Geniş bilgi için bkz. Tanman, "Âsitâne", *DİA*, III, 485-487.

428 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Hulvî, *Lemezât*, s. 531-532; Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 16; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, I, 93; Vassâf, *Sefîne*, III, 107; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 92-93.

429 Atâî, *Hadâik*, II, 67; Hulvî, *Lemezât*, s. 532; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, I, 93; Hocazâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 7; Vassâf, *Sefîne*, III, 107.

430 Şemlelizâde, *Şive*, s. 547; Ayrıca bkz. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 148; Vassâf, *Sefîne*, III, 107.

431 Doris Behrens-Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshanî in Cairo", *Muqarnas*, V, 43, 58.

Kahire Hazret-i Şeyh İbrahim-i Gülşenî Tekkesi diye isimlendirdiği mezkur Âsitâne hakkında Evliya Çelebi şu açıklamaları yapmaktadır: "...Şâhrâh-ı Muhammedî üzre bir ulu âsitanesi var. Hareminin kapusundan yirmi kademe taş nerdüban ile çıkılır. Birbiri içre üç kat kapudur. Tarik-ı âma mekşuf evvelki büyük kapunun sağ tarafı çerçevesinde "Bismillahirrahmanirrahim. Ve men ahsenu kavlen mimmen de'a ilellâhî ve amile sâlihen..." "Doğrusu ben, kendini Allah'a verenlerdenim" diyen, yararlı iş işleyen ve Allah'a çağırان kimseden daha güzel sözlü kim vardır?" (Fussilet, 41/33) âyet-i tahrir olunmuşdur. Ve bu kapu ile orta kapu mâbeyninde bu ebyatlar bir levha üzre celî tâlik hat ile tahrir olunmuşdur:

Dergâh-ı Gülşenî kim pür zevk pür safâdır
İcrâ olan hep anda âyîn-i Mustafa'dır
Dergâh-ı Gülşenî'den dûr olma ey Gedâyî
An kim gedası halka hadî-i rehnümâdır

Bu kapudan içeri girerken sebilhâne-i fukaradır... Andan geçüb yedi kademe nerdüban ile büyük harem-i şerîfe çıkar ki, bir beyaz mücellâ mermer-i ham döşeli, ak sahrâdır. Ve bu meydanın bir mihrab-ı musannai var. Üstünde beyaz mermer üzre celî hat ile; "Kad nerâ takallübe vechike fi's-semâ-i felenüvelliyenneke kibleten terdâhâ..." "Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyorsunuz. Hoşnut olacağın kibleye seni, ey Muhammed elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir; bulunduğumuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin. Doğrusu Kitab verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gâfil değildir." (Bakara, 2/144) âyeti terkib olunmuşdur. Bu harem-in cânib-i erbaası kat ender kat fukara hücreleridir. Ve her hücrenin altında fiskiyyeler vardır. Hücre sahipleri merhum oldukda ol fiskıyye zîr-i zeminine defn iderler. Ne muhallefatu kalursa bey' idüb malına göre eczâ-i şerîf ve hatm-i şerîf vakf idüb cümle fukara rûh-u şerîfi için tilâvet idüb Duacı Dede merhumun ismin yâd iderler. Başka bir tekyede böyle hayrat yoktur. Ve her hücre altı mezarlık olmak bir tekyeye mahsus değildir. Acib tarz üzre tarh olunmuş bir âsitânedir. Ve hâlen bu dergâhta üç yüzden mütecâviz fukarây-ı Gülşenî vardır ki, pâk ve pâkîze canlıdır. Her biri kûşe-i vahdette ibadetle meşgul olub rıyâzât, mücâhede ile melûflardır."⁴³²

Evliya Çelebi, Kahire Gülşenî Âsitânesi'ni ziyaret ettiği dönemde oldukça görkemli bir yapıdır ki hayretini gizleyemeyip, onun için şu övgüyü de ilave etmektedir:

432 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 243-245; Kahire Gülşenî Tekkesi'nin mescid, kubbe, dergâh ve diğer birimlerinin mimarî yapısı ve özellikleri hakkında bilgi için bkz. Hamdî, Nâhid, *Vesâiku't-Tekâyâ fi Misr fi'l-Asri'l-Osmânî*, s. 193-197, Kahire 1984.

“Bir ulû dergâhtır kim Rûm, Arab, Acem ve Belh’de böyle bir evkâfi metîn tekye yoktur. Ve âyende ve revendeye nîmet-i nefisesi mebzuldür. Mısır’da nazîri yok bir ruhâniyetli tekyedir.”⁴³³

Kahire Gülşenî Âsitânesi’nin günümüzdeki durumu; metruk, yer yer tahrip olmuş, yıkılmış, mahalle sakinlerinin çöplüğü haline gelmiş ve sağlam kalan kısımları da evsizleri barındırmaktadır.⁴³⁴

İbrahim Gülşenî’nin 940/1534’te vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Hayalî halîfe ve postnişîn olmuştur. Hayalî, 977/1569 tarihinde vefat etmiş olup kabri, Kahire Gülşenî Âsitânesi’nde babasının yanındadır.⁴³⁵ Bundan sonra Ali Saffetî (öl. 1005/1597), kardeşi Hasan Efendi (öl. 1010/1601) de mezkur âsitâne de postnişîn olmuşlardır.

Kahire Gülşenî Âsitânesi’nde her Cuma gecesi zikir⁴³⁶ ve her yıl Rebiülevvel ayının on ikinci gecesi mevlid⁴³⁷ merâsimlerinin düzenlendiği, Türk Mûsikîsi’nin Mısır’da yayılmasında en büyük âmil olduğu⁴³⁸ ve burada yetişmiş bir çok zâkir, bestekâr, mûsikîşînâs ve hânende hususunda ilgili konularda bilgi verilmektedir.

b. Bulak Gülşenî Tekkesi: *Seyahatname*’de ifade edildiğine göre, bu tekke Mısır’da Nil nehri kenarında bulunan Bulak şehrinde yer almaktadır. Yüksek bir yerde olup, geniş olmayan bir tekkedir. Otuz dervişin kaldığı bu tekkenin vakıf gelirleri mükemmel olduğundan, gelen giden misafirlere burada yemek verilmektedir. Yılda bir defa düzenlenen mevlid için Ahmed Bedevî’nin müridlerini taşıyan gemiler buraya uğrarlar. Mısır’ın ileri gelenleri de buraya gelerek, mevlid merasimine iştirak ederler.⁴³⁹ Bu tekkeyle alakalı olarak *Şîve*’de şu ifadeler yer almaktadır: “...Medîne-i mezbûreye mülâhık Bulak nam mevzı’de, leb-i Nîl-i mübârek üzre bir âşiyâne-i garîbedir ki, vasf olunmaz ve ta’bir gelmez.”⁴⁴⁰

c. İskenderiye Gülşenî Tekkesi: Şemlelizâde, İskenderiye’de bir Gülşenî âsitânesinin olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹ İskenderiye’deki bu Gülşenî tekkesi, Türk

433 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 246.

434 Kahire Gülşenî Tekkesi’nin 1995 yılı itibarıyla durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Konur, *İbrahim Gülşenî*, s. 129-132.

435 Muhyî, *Menâkıb*, s. 465, 310; Hulvî, *Lemezât*, s. 554-556; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 246, 581.

436 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, X, 243-245.

437 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, X, 456, 468-469.

438 Ergun, *TMA*, I, 26-27; İnançer, “Zikir Usûlü ve Musikî”, *DBİA*, I, 444.

439 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, X, 251, 475.

440 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547.

441 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547.

mûsikîsinin Mısır'da yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁴² XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında yaşamış Gülşeniye tarikatına mensup bir şâir olan Kâmî, bir şiirinde İskenderiye'deki Gülşenî tekkesinden, burada ve diğer tekkelerde yapılan zikir ve semâ'dan bahsetmektedir:

*Mekteb-i irfândur her tekyesi nüzhet fezâ
Halka-i zikr ü semâ'ı reşk-i devr-i âsmân
Cümleden bu tekye-i İskenderiyye cây-ı feyz
Lâ mekân âvâre dervîşânâ tuhfe âşiyân*⁴⁴³

2. Anadolu'daki Gülşenî Tekkeleri

Gülşeniye tarikatının kuruluşundan, yani XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tekkeleri faaliyet göstermiştir.

a. İstanbul'daki Gülşenî Tekkeleri

İbrahim Gülşenî, hayatta iken Hasan Zarîffî Efendi'yi halife tayin ederek İstanbul'da Gülşeniye tarikatının ilk hizmetleri başlamıştır. Bir Gülşenî tekkesi ile başlayan bu faaliyet, Şemlelizâde döneminde iki, sonraki zamanlarda değişen sayılarla devam etmiştir. Tarihî seyir içinde İstanbul'da Gülşeniye tarikatına hizmet eden genel olarak on dört tekke tespit edilebilmiştir.

XIX. asrın sonları ve XX. asrın başları itibarıyla üç Gülşenî tekkesinin olduğu, bunların birer kültür kulübü olarak her birinde mûsikî faaliyetlerinin devam ettiği Öztuna tarafından ifade edilmektedir.⁴⁴⁴

1- Durmuş Dede Tekkesi: İstanbul'da Beşiktaş ilçesi Rumelihisarı'nda Bebek Mahallesi, Bebek-Rumelihisarı yolu üzerinde, Kayalar Mezarlığı ve Kayalar Mescidi'nin yanında yer almaktadır. Gülşeniye tarikatının pîri Şeyh İbrahim Gülşenî'nin halîfelerinden Şeyh Hasan Zarîffî Efendi (öl. 977/1570) tarafından 935/1528 tarihinde yaptırılmıştır. I. Ahmed döneminde (1603-1617), Akkirmanlı Ali Baba'nın meşihatı sırasında Durmuş Dede (öl. 1025/1616) burada kaldığından dolayı bu tekke, Durmuş Dede Tekkesi olarak meşhur olmuştur.⁴⁴⁵ Başlangıçta Gülşenîliğe hizmet veren

442 İnançer, "Zikir Usulü ve Musikî", *DBİA*, I, 444.

443 Yazıcı, "Kâmî'nin Şiirlerinde Tasavvuf", s. 220.

444 Öztuna, *BTMA*, II, 386.

445 Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 442.

mezkur tekke, XVIII. yüzyılın ortalarından sonuna kadar Cerrahîliğe bağlı kalmıştır.⁴⁴⁶ *Seyahatname*'de bu tekke hakkında "Fukarâ-yı Bektâşîyândan türbedârları ve çerâğ ve tabl-ı kudümleri ârâste bir nazargâhdır."⁴⁴⁷ şeklinde bilgi verilmektedir.

2- Sofular Tekkesi: İstanbul'da, Fatih Sofular mahallesi, Çarşamba Pazarı civarındadır.⁴⁴⁸ Gülşenîlik, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren İstanbul'da Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin halifeleri tarafından temsil edilmeye başlamıştır. Sofular Tekkesi'nde de Gürcü Ali Efendi'nin halifelerinden Şeyh Hâfız Mustafa Efendi (1206/1791), Gülşeniye'yi temsilen bir müddet postnişîn olmuştur. XIX. asırda bir dönem Gülşeniye'ye bağlanmış olan bu tekke, sonra yine el değiştirmiştir.⁴⁴⁹

3- Gülşenî Şeyh Masum Tekkesi: İstanbul Aksaray'da⁴⁵⁰ olan tekkenin yeri tespit edilememiştir.

4- Gülşenî Ali Paşa Tekkesi: İstanbul Ayasofya'da olduğu ifade edilen bu tekkenin⁴⁵¹ de yeri tespit edilememiştir.

5- Hulvî Efendi Tekkesi: İstanbul Aksaray'dadır.⁴⁵² *Lemezât-ı Hulviye* sahibi Cemaleddin Mahmud Efendi (öl. 1064/1653) tarafından Şehremini'de kurulmuştur. Şeyh Mahmud Efendi, Halvetîliğin Sünbülî kolundan Koca Mustafa Paşa Sünbül Efendi Tekkesi postnişînini Necmeddin Hasan Efendi (öl. 1019/1610) ile Kahire Gülşenî Âsitânesi postnişînini İbrahim Efendi'den icâzet almıştır. Tasavvuf mûsikîsinin en meşhur bestekârlarından biri olan Ali Şirugânî Dede⁴⁵³ (öl. 1126/1714), uzun müddet (1659-1714) Hulvî Efendi Tekkesi'nde meşihat görevini yürütmüştür. Tekke, "Şîrvânî", "Rifâî" ve "Şirugânî" adlarıyla da tanınmaktadır. Hulvî Efendi Tekkesi, Gülşenîlikten sonra Kadirîliğe ve Rifâîliğe bağlanmıştır. Mezkur tekkenin yeri bulunamamıştır.⁴⁵⁴

6- Başcı Mahmud Efendi Tekkesi: İstanbul'un Fatih ilçesinde, Haseki'de, Nevbahar Mahallesi'nde, Cevdet Paşa Caddesi ile Özbek Süleyman Efendi Sokağı'nın

446 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Gökyay), s. 194; Tanman, " Durmuş Dede Tekkesi", *DBİA*, III, 106; Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 43.

447 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), I, 457-458.

448 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), I, 320.

449 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44; Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 233, İstanbul 2003.

450 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), I, 320.

451 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), I, 320.

452 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), I, 320.

453 Ali Şirugânî Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

454 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 43-44; Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 442; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s. 214-215, İstanbul 2003.

kavşağında bulunmaktadır. XV. yüzyılda mescid olarak yapılan bu bina, Mahmud Said Efendi'nin (öl. 1217/1802) postnişin olmasıyla Gülşenî dergâhına dönüşmüştür.⁴⁵⁵ Tekkenin son postnişini İmam Hakkı Efendi'dir. Estetik tarafları olan sanatkâr şahsiyetlerden biridir.⁴⁵⁶ 1918'de yanarak harap olan bu tekkenin yerine 1986'da bir câmi inşa edilmiştir.⁴⁵⁷

7- Gülşenî Tatar Efendi Tekkesi: Gülşenîhâne olarak da zikredilen bu dergâhın kurucusu, Gülşeniye şeyhi Hasan Sezâyî Efendi (öl. 1150/1737)'nin halifesi Tatar şeyh Hasan Efendi (öl. 1180/1766)'dir.⁴⁵⁸ Atik Ali Paşa Mahallesi'nde, Sakabaşı Mescidi'nin yanında XVIII. yüzyılın birinci çeyreğinde kurulmuştur. Tekkenin bânisi, tasavvufa meyilli, şiirlerinde Nevâî mahlasını kullanan Kırım hanlarından II. Mengli Giray Han (öl. 1152/1739)'dır.⁴⁵⁹

8- Gürcü Ali Efendi Tekkesi: Hasan Sezâyî Efendi'nin halifesi Gürcü Şeyh Ali Efendi (öl. 1187/1773)'nin Balat-Eğrikapı'da 1176/1762'de kurduğu bu tekke, 1925'e kadar Gülşeniye'ye bağlı olarak faaliyet göstermiştir.⁴⁶⁰ Kaynaklarda Gülşenîhâne olarak da anılan bu tekkenin, kuruluşundan itibaren Gülşenîliğin İstanbul'daki en önemli merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

9- Peyk Dede Tekkesi: Hasan Sezâyî Efendi'nin halifesi, "Peyk Dede" diye tanınan Ahmet Remzi Efendi tarafından Silivrikapı'da XVIII. yüzyılın ortalarında kurulmuş olan bu Gülşenî tekkesi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kadiriye tarikatına geçmiştir.⁴⁶²

10- Sarmaşık Tekkesi: Edirnekapı'daki bu tekke, Peyk Dede'nin halifesi, Süleymaniye Câmii vâizi Seyyid İsmail Efendi (öl. 1198/1783)'nin meşihati müddetince Gülşenî dervişlerine hizmet vermiştir.⁴⁶³

11- Süleyman Efendi Tekkesi: Beykoz'da, 1142/1729'da, Halvetîliğin Sinânîlik koluna mensub Şeyh Süleyman Efendi (öl. 1186/1746) tarafından

455 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44.

456 Revnakoğlu, "Tarikat Mensuplarında Zarafet ve Hazırcevaplık", *Tarih Konuşuyor*, c. 7, sy. 42, s. 3267, İstanbul 1967.

457 Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443.

458 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44.

459 Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 442-443; Muslu, *a.g.e.*, s. 219; Kurnaz, Cemal-Çeltik, Halil, *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*, s. 193, Ankara 2000.

460 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44.

461 Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443; Muslu, *a.g.e.*, s. 220.

462 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44; Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443; Muslu, *a.g.e.*, s. 220.

463 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 44; Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443; Muslu, *a.g.e.*, s. 220.

kurulmuştur. XVIII. asırda Gülşenîliği burada Şeyh Hâfız Seyyid Ahmed Efendi (öl. 1212/1797) temsil etmiştir. Tekkenin devrân günü Perşembe idi.⁴⁶⁴

12- Ümmî Sinan Tekkesi: Fatih Topkapı Caddesi, Küçükboşan Sokağında yer alan ve Zekâizâde Tekkesi olarak da bilinen bu tekke, 958/1551'de Halvetîliğin Sinanîlik kolu kurucusu Şeyh İbrahim Ümmî Sinan (öl. 976/1568) tarafından inşa ettirilmiştir. Sinanîliğin İstanbul'daki âsitanesi konumunda olan tekke,⁴⁶⁵ Gülşenî El-Hac Ali Efendi'nin sekizinci sırada meşihatını 1213/1799'da üstlenmesiyle Gülşenîliğin denetimine geçmiştir. Gülşenî Ali Efendi burada altı yıl postnişîn olarak hizmet etmiştir. Ali Efendi'nin 1219/1804'te vefat etmesinin ardından halk arasında "Oruç Baba" olarak tanınan Şabanîye tarikatı şeyhi bestekâr, şâir Mustafa Zekâî Efendi (öl. 1284/1867) tekkeye postnişîn olmuştur.⁴⁶⁶

13- Gülşenî Ekmel Tekkesi: Fatih Etmeydanı yakınlarında Sofûlar'da bulunan tekkenin bânisi ve ilk postnişîni Süleyman-ı Rûmî Efendi'dir. Tekke, adını Şeyh Süleyman'ın halifesi Ekmeleddin Efendi (öl. 985/1577)'den almaktadır. XVIII. asırda burada Gülşenîliği Hasan Sezaî Efendi'nin damadı ve Gürcü Şeyh Ali Efendi'nin halifesi Hâfız Mustafa Efendi temsil etmiştir.⁴⁶⁷

14- İmrahor Tekkesi: İmrahor İlyas Bey Mahallesi ve Caddesi, İmam Aşir Efendi Sokağı 1272 ada 21 parselde yer alan tekke, Bizans dönemine ait Studios Manastırının II. Bayezid döneminde önce camiî, ardından Tatar Mirzadelerinden Devlet Han tarafından Halvetîye tarikatına bağlı camii-tekke haline dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tekkenin ilk şeyhi İbrahim Halvetî (öl. 913/1508)'dir. XVIII. asırda bu tekkede Gülşenîlik, Şeyh İbrahim Efendi (öl. 1208/1793) tarafından temsil edilmiştir. Devrân günü Pazar idi.⁴⁶⁸

b. İstanbul Haricindeki Gülşenî Tekkeleri

İbrahim Gülşenî'nin doğum yeri olan Diyarbakır başta olmak üzere Anadolu'nun hemen her bölgesinde bir çok Gülşenî tekkesi kurulmuştur.

464 Özdamar, *a.g.e.*, s. 223; Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443; Muslu, *a.g.e.*, s. 149, 215.

465 Muslu, *a.g.e.*, s. 149, 215.

466 Özdamar, *a.g.e.*, s. 120; Öztuna, *BTMA*, II, 408; Muslu, *a.g.e.*, s. 216.

467 Muslu, *a.g.e.*, s. 219.

468 Özdamar, *a.g.e.*, s. 133-134; Tanman, "Gülşenîlik", *DBİA*, I, 443; Muslu, *a.g.e.*, s. 215.

1- Bursa Gülşenî Tekkesi: Evliya Çelebi, Bursa'da bakımlı bir Gülşenî tekkesinin olduğunu kaydetmektedir.⁴⁶⁹ Bursa'daki Ali Mest Ethemî Zâviyesi de Şemlelizâde Ahmed Efendi (öl. 1089/1678) ile Gülşeniye'ye intikal etmiştir. Şemlelizâde, bu dergâha postnişîn ve mürebbi-i sâlikîn olmuştur.⁴⁷⁰ *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniye* adlı eserinde Gülşeniye Tarikatı'nın âdâb ve erkanından örf-âdet ve törenlerine kadar pek çok konuda bilgi veren Şemlelizâde Ahmed Efendi, bestekâr Sadâyî (öl. 1066/1655) ve Kefeli Derviş Abdi (öl. 1107/1695) Kahire Gülşeniye Dergâhı'nda yetişip Bursa'ya gelerek burada hizmet etmişlerdir.⁴⁷¹

2- Adalya Gülşenî Tekkesi: Şemlelizâde Ahmed Efendi ve Evliya Çelebi Antalya'da bir Gülşenî tekkesinin olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁷² Vassâf, bunu zâviye olarak isimlendirmektedir.⁴⁷³

3- Urfa Gülşenî Tekkesi: Şemlelizâde Ahmed Efendi'ye göre Urfa'da bir Gülşenî âsitânesi vardır. Şemlelizâde, 1050/1640 tarihinde İstanbul'da Gülşenî şeyhi Hulvî Efendi meydanında, Urfa nâm karyede Gülşeniye Tarikatı seccâdenişini olan bir pîr-i zindedîli gördüğünü ifade etmektedir.⁴⁷⁴ Ayrıca İbrahim Gülşenî henüz Tebriz'de iken Urfa'da bir halîfesinin olduğunu Muhyî *Menâkıb*'da bildirmektedir.⁴⁷⁵

4- Diyarbakır Gülşenî Tekkeleri: Şemlelizâde'nin ifadesine göre Diyarbakır'da dört tane Gülşenî asitanesi vardır.⁴⁷⁶ Bunlardan bir tanesi 1011/1602 yılında câmiye dönüştürülen ve ayrıca tekke olarak da kullanılmaya devam eden Kara Camii'dir. Diğer bir Gülşenî tekkesi, Sarı Sâdık Tekkesi'dir. Halen bir kısmı mescid olarak kullanılan bu tekke, Urfakapı yanındadır. Diyarbakır'daki üçüncü Gülşenî tekkesi, Akkoyunlular döneminde hükümdar olan Kâsım Padişah'ın yeğeni İbrahim Bey tarafından Mevlevî tekkesi olarak yaptırılan, sonradan Gülşenîliğe geçen Dağkapı dışındaki tekkedir. Dördüncü Gülşenî tekkesinin yeri tam olarak bilinmemektedir.⁴⁷⁷

469 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), II, 18.

470 Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), s. 439-440, Bursa 1997; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, s. 77-79, Bursa 2000.

471 Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 42, 44-45.

472 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, 288.

473 Vassâf, *Sefîne*, III, 124.

474 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547, 515.

475 Muhyî, *Menâkıb*, s. 258; Konur, *a.g.e.*, s. 115.

476 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547.

477 Korkusuz, *a.g.e.*, s. 14-15; Sözen, Metin, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 156-157, İstanbul 1971; Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, s. 66, İstanbul 2001.

Bu tekkelerin bir kısmı İbrahim Gülşenî'nin hayatından itibaren Gülşenîliğin tasarrufunda bulunmuşlardır. Çünkü Diyarbakır, İbrahim Gülşenî hayatta iken bizzat kendisinin halife tayin ettiği yerlerden birisidir. Aslen Diyarbakırlı olan ve tarikata burada intisap eden Şeyh Sâdık Ali Efendi (öl. 961/1554), buraya halife olarak tayin edilmiştir.⁴⁷⁸ Sâdık Ali Efendi'nin babası bütün mal ve mülkünü Diyarbakır Gülşenî Zâviyesi'ne vakfederek orayı ihyâ etmiştir. XVII. yüzyılda, Diyarbakırlı Şeyh Hasan Âmidî (öl. 1019/1610), önce ağabeyi Şeyh Ali Efendi'den, sonra da Kahire'de Şeyh Ali Safvetî'den hilâfet alarak Diyarbakır'da irşad vazifesinde bulunmuştur.⁴⁷⁹

Gülşenî neslinin Diyarbakır'daki son şeyhi, Gülşenîzâde Şeyh Ahmed Oğuzatay (öl. 1364/1945)'dir. Şeyh Ahmed Efendi, önceleri Câmîu'l-Esved (Kara Câmîi) denilen eski Gülşenî Tekkesi'nde sohbetlerini yaparken, daha sonra Urfakapı'daki Sarı Sâdık Gülşenî Tekkesi'nde hizmetlerini sürdürmüştür.⁴⁸⁰

3. Balkanlar'daki Gülşenî Tekkeleri

Mısır ve Anadolu'dan sonra Gülşeniye Tarikatı'nın en yaygın olduğu yer, Balkanlar olmuştur.

a. Şeyh Hazret-i İbrahim Gülşenî Tekkesi: Edirne'de bulunan bu tekke, Mısır'dan İstanbul'a, oradan da Kanunî Sultan Süleyman'ın izniyle Edirne'ye gelen İbrahim Gülşenî tarafından yaptırılmıştır. Bu tekkenin halifesi, mazanne-i kirâmdan bir zat bulunmakla bütün Edirne ahalisi ona hüsn-ü itikad ve meyletmişlerdir. Evliya Çelebi döneminde mamur olan bu tekkede, büyük bir topluluk her Cuma günü namazdan sonra tevhîd zikri etmişlerdir.⁴⁸¹

b. Şah Melik Tekkesi: Edirne Küçükpazar semtinde bulunan bu Gülşenî tekkesi, Küçükpazar Tekkesi diye de anılmaktadır. Yavuz Sultan Selim ile Mısır fethinde bulunan askerlerden olan Edirneli Şeyh Âşık Musa Efendi (öl. 975/1568), İbrahim Gülşenî'ye intisap ederek uzun zaman şeyhin hizmetinde bulunmuştur. Edirneli bazı hacıların Mısır'da İbrahim Gülşenî'ye gelerek, "halkımız sizi, tarikatınızın âyin ve zikrini çok seviyorlar; bize bir dervişinizi gönderirseniz iyi olur" şeklindeki ricalarından sonra Şeyh Âşık Musa Dede, Edirne'ye gönderilerek bu tekkede yirmi beş yıl şeyhlik

478 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 548; Muhyî, *Menâkıb*, 298; Hulvî, *Lemezât*, 543-544; Öngören, *a.g.e.*, s. 106; Korkusuz, *a.g.e.*, s.195-197.

479 Hulvî, *Lemezât*, 544, 571-572; Korkusuz, *a.g.e.*, s.107-108; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 65-66.

480 Korkusuz, *a.g.e.*, s.49-51.

481 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), III, 453-454; a.mlf., *Seyahatname*, (Heyet), III, 253-254.

yapmıştır. Âşık Musa Efendi, burada yirmi bin kişiyi irşad etmiş ve çeşitli yerlere birçok halife göndermiştir. Âşık Musa Efendi'nin vefatından sora yerine halifesi Yeniceli Kerim Efendi şeyh olmuştur.⁴⁸²

Gülşenîliğin ikinci pîri olarak kabul edilen Hasan Sezâyî-i Gülşenî (öl. 1151/1738), önce Edirne'de Âşık Efendi Tekkesi'nde şeyhlik makamında bulunan Mehmed Sırrî Efendi'nin müridi olmuştur. Onun ölümüyle de dergâha postnişin olan Mehmed Fenâyî Efendi'ye (öl. 1112/1701) bağlanmıştır. Fenâyî'den sonra yerine geçen Şeyh Mahmud Hamdi Efendi'nin bu makama gelişinden altı ay sonra vefatı üzerine Hasan Sezâyî, Şeyh Âşık Musa Tekkesi'ne postnişin olmuştur.⁴⁸³ Bu tekke, Hasan Sezâyî'den sonra Sezâyî Tekkesi diye anılmaya başlamış ve 1305/1887-88 yılında Sultan II. Abdulhamid tarafından onarıldığında kitâbesine “Hangâh” terimi ilâve edilmiştir.⁴⁸⁴ Gülşeniye tarikatı faaliyetlerine devam eden bu tekke, 1928'de tekkelerin kapatılmasından sonra kendi haline terkedilmiştir.⁴⁸⁵

c. Veli Dede Tekkesi: Gülşenîliğin en güçlü merkezlerinden biri olan Edirne'deki Veli Dede Tekkesi'nde Hasan Sezâyî Efendi, bir müddet postnişin olmuştur.⁴⁸⁶ Bu vesileyle adı geçen tekke, Gülşenî tekkesi olarak değerlendirilmektedir.

d. Hayrabolu Gülşenî Tekkeleri: Gölpınarlı, Hayrabolu'da ondört tane Gülşenî tekkesinin var olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hayrabolu'daki Gülşenîlik; Mevleviye, Bektâşîye ve Melâmîye ile karışmıştır. Bayramî Melâmîlerince kutub kabul edilen Sârbân Ahmed Efendi, Hayrabolu Gülşenîleri tarafından ikinci pîr tanınmıştır. Sandukasının başına bir Gülşenî tacı geçirilmiştir. Hayrabolu'daki ondört Gülşenî tekkesinin yedisinin gündüz, yedisinin gece mukabele yaptığını yine Gölpınarlı'dan öğrenmekteyiz.⁴⁸⁷

e. Filibe Gülşenî Tekkesi: Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de verdiği bilgiye göre, şu anda Bulgaristan sınırları içinde yer alan Filibe'de bir Gülşenî tekkesi faaliyet

482 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Heyet), III, 476-477; Muhyî, *Menâkıb*, s. 470-471, 360-361; Hulvî, *Lemezât*, s. 547-549.

483 Sezâyî-i Gülşenî, *Divan*, (Haz: Şahver Çelikoğlu), s. 7, İstanbul 1985.

484 Doğan, *a.g.e.*, s. 73-74.

485 Uslu, Recep, “Hasan Sezâyî Gülşenî'nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri”, *AAD*, sy. 12, s. 38-43, İstanbul 2002.

486 Bursalı, *a.g.e.*, I, 84; Meriç, Rıfkı Melül, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, s. 13, İstanbul 1963; Hocaşâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 12; Muslu, *a.g.e.*, s. 216.

487 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 326.

göstermiştir.⁴⁸⁸ Ayverdi, “Filibe Tekke ve Zâviyeleri” başlığı altında, burada Hasan Efendi Gülşenî Tekkesi isminde bir tekkenin var olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁹

f. Kefe Gülşenî Tekkesi: Bu gün Ukrayna’ya bağlı olan, Kırım’ın Kefe şehrinde Evliya Çelebi’nin bildirdiğine göre bir Gülşenî tekkesi bulunmaktadır.⁴⁹⁰ Gülşenî mûsikisinde önemli bir yere sahip olan Derviş Abdi, aslen Kefelidir.

g. Kandiye Şeyh İbrahim Gülşenî Tekkesi: Evliya Çelebi, şu anda Yunanistan’a bağlı olan Girit Adası’ndaki Kandiye şehrinde bir Gülşenî tekkesinin olduğunu bildirmektedir.⁴⁹¹

h. Gördüs Gülşenî Tekkesi: Günümüzde Yunanistan’ın Mora yarımadasında bulunan ve Hasan Sezâyî’nin doğum yeri olan Gördüs’te, kapısının üstünde tâlik hattıyla “Yâ Gülşenî” hitâbının yazılı bulunduğu bir Gülşenî dergâhı vardır.⁴⁹² Gülşenî hangâhı olarak tesis edilen ve Gördüslü Şeyh Yusuf Dede’nin postnişin olduğu Hasan Sezâyî’nin dünyaya geldiği evin⁴⁹³ mezkur tekkeyle aynı olması muhtemeldir. XVII. yüzyılda Mora’nın önemli İslâmî merkezlerinden biri olan Gördüs’te yaptırılan Gülşenî tekkesinin türbesi hâlâ mevcuttur.⁴⁹⁴

ı. Rodos Gülşenî Tekkesi: Peçevî İbrahim Efendi, Rodos’ta bir Gülşenî Tekkesi’nin olduğunu ifade etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre, Rodos’ta defalarca kerameti görülmüş, duası Allah katında kabul olunan Borozan Ali Dede isminde bir Gülşenî şeyhi vardır. Borozan Ali Dede, İbrahim Gülşenî’nin halifelerinden Abdi Halife’ye intisab ederek tasavvufî eğitimini tamamlamıştır.⁴⁹⁵ Gölpınarlı da Rodos’taki bu tekkeden bahsetmektedir.⁴⁹⁶

4. Diğer Yerlerdeki Gülşenî Tekkeleri

Mısır, Anadolu ve Balkanlar’ın dışında tespit edebildiğimiz iki Gülşenî tekkesi daha vardır.

488 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Cevdet), III, 385.

489 Ayverdi, *a.g.e.*, IV, 31.

490 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VII, 677; Aslanapa, Oktay, “Kırım Türk Eserleri”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, (Editör: Oktay Aslanapa), s. 23, Ankara 2003.

491 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, 512; Ayrıca bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, IV, 215.

492 Ayverdi, *a.g.e.*, IV, 248.

493 Vassâf, *Sefîne*, III, 154.

494 Kiel, Machiel, “Gördüs”, *DİA*, XIV, 154-156.

495 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), I, 46-47, Ankara 1992.

496 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 326.

a. Halep Gülşenî Tekkesi: Halep'te bir Gülşenî tekkesinin varlığını Şemlelizâde Ahmed Efendi'den öğreniyoruz.⁴⁹⁷ Evliya Çelebi'ye göre bu tekke, Paşa Sarayı yakınında, gülşen âsâ âsitâne-i Gülşenî'dir. Tekkenin postnişini Şeyh İbrahim, acip ehl-i perhiz ve hâl sahibi bir zattır.⁴⁹⁸ Ayrıca İbrahim Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Hayalî'nin halîfelerinden Şeyh Aynacı Kâsım Efendi (öl. 970/1562) de burada irşad vazifesinde bulunmuştur.⁴⁹⁹

b. Mekke Gülşenî Tekkesi: *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniye* adlı eserde Mekke-i Mükerreme'de bir Gülşenî âsitanesinin varlığından bahsedilmektedir.⁵⁰⁰ Hulvî'nin rivâyetine göre, Şeyh Ahmed Hayalî'nin halîfelerinden Vardar Yeniceli, Osmanlı askerî sınıfından Ferhad Dede (öl. 972/1565), şeyhinin işaretiyle Mekke'ye giderek orada daha sonra uzun zaman "Ferhadiyye" diye anılacak olan bir zâviye yaptırmış ve hizmet etmiştir.⁵⁰¹

C. Gülşeniye Tarikatı'nın Âdâb ve Erkânı

Tarikat ehlinin mânevî olgunlaşmayı sağlamak için uydukları kurallara tarikat âdâbı denir. Tarikatların âdâb ve erkân esaslarında birbirine benzerlikler her zaman olmuştur. Fakat bizim burada üzerinde durmak istediğimiz âdâb ve erkân, daha çok araştırma konumuzla ilintili olan, yani herhangi bir yönüyle mûsikî ve semâ' ile ilgisi olan âdâb ve erkândır. Bize göre doğrudan veya dolaylı olarak mûsikî ile ilgili olan âdâb ve erkân, şunlardır:

1. Seyr ü Sülûk

Seyr, lügatte "gezmek, gitmek ve yola koyulmak"⁵⁰² gibi mânâlara gelip tasavvufta "cehaletten ilme, ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye, yani kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kendi vücudundan Hakk'ın vücûduna doğru hareket etmek" demektir. Sülûk lügatte "girmek ve gitmek"⁵⁰³ olup tarikat erbabı nezdinde "Hakk'a vuslat için kulun tasavvuf yoluna girmesidir." İfade ettikleri mânâlar

497 Şemlelizade, *Şîve*, s. 547.

498 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, 380.

499 Aynacı Kâsım Dede hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hulvî, *Lemezât*, s. 556, 563-564.

500 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 547.

501 Hulvî, *Lemezât*, s. 562.

502 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Tah. Emin Muhammed Abdulvahhab-Muhammed es-Sâdık), VI/453, Beyrut 1997; Asım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (*Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*), II/418, İstanbul 1305.

503 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI/337.

bakımından birbirine çok yakın olan seyr ü sülûk ise, tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevî makamları tamamlayıncaya kadar geçtiği safhalardır. Seyrin evveli sülûk, nihayeti de vusûldür.⁵⁰⁴

Nasr'a göre, seyr ü sülûkun üç ana aşaması olan kabz, bast ve fenâ hâllerinden son ikisiyle mûsikî ilişkilidir. Sevinç ve neşeyle iç içe olan insan varlığının kendi sırrını aştığı bast aşaması ve tüm hâl ve makamları geride bırakarak fenâyâ erişme yoluyla Allah'a kavuşma aşamasında mûsikînin etkisi mevcuttur.⁵⁰⁵

Tarikatlarda seyr ü sülûkun gerçekleşmesi için bir takım usûl ve esaslar vardır. Gülşeniye tarikatının seyr ü sülûk, usûl ve esasları ise şöyledir: Sabah namazından sonra Yâsin sûresi, Haşir sûresinin sonu ve bazı sûrelerden tertib olunmuş Kur'ân âyetleri okunur. Sesli yapılan kelime-i tevhîd zikrinden sonra âyet ve dualar okunur; ardından dervişler hücrelerine çekilir. Mümkün olursa işrak namazı eda edilir. Öğle namazından sonra Mülk, ikindi namazından sonra Nebe' sûresi okunur; akşam namazını müteakip evvâbîn namazı edâ edilir. Yatsı namazından sonra yine Mülk sûresi okunur. Her namazın ardından kelime-i tevhîd okunur. Gecenin son üçte birlik diliminde herkes kendi hücrelerinde teheccüt namazı kılar.⁵⁰⁶

Ayrıca evrâd-ı fethiyye olarak “Allâhümme yâ lâtif, yâ hâfiz, yâ dâfi‘, yâ mâni‘, yâ râfi‘, yâ Allah,” esmaları ile evrâd-ı kahriyye olarak bilinen “kadîr, muktedir, yâ kavî, yâ kâim, yâ kayyûm, yâ kuddûs, yâ kakhâr” esmaları yatsı namazından sonra kırk kere okunur. Fecrin ardından “yâ dâfi‘, yâ mâni‘, yâ Allah” (450 kere); öğleden sonra bela ve musibetlerin def'i için “yâ raûf, yâ vedûd, yâ Allah” (450 kere); ikindiden sonra kalp huzurunu temin için “yâ bâsıt, yâ muiz, yâ Allah” (275 kere); akşam namazından sonra da “yâ rahîm, yâ azîz, yâ Allah” (415 kere); esmaları tekrar edilir.⁵⁰⁷

Sesli, toplu, kuûdî ve kıyâmî olarak yapılan zikir, halka halinde oturan dervişlerin Şeyh Efendi'nin işaretleriyle Fâtiha'dan sonra kelime-i tevhîd çekmeleriyle başlar. Daha sonra “hû” ve “hay” isimleri ile devam edilir. Bu sırada zâkirler “Gülşenî savtı” adıyla bilinen kısa güfteli, ağır tempolu çok tekrarlanan ilâhîler okurlar. Zikrin

504 Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 428, İstanbul 1991; Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 193, İstanbul 1994; a.mlf. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı*, s. 146, İstanbul 1980.

505 Nasr, S. Hüseyin, “Tasavvufun Musikî Üzerindeki Etkisi”, (Çev. İsmet Verçin), *Aşina*, sy. 4, s. 16-17, Ankara 1996.

506 Vassâf, *Sefîne*, III, 147; Kara, “Gülşeniyye”, *DİA*, XIV, 257; a.mlf., “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 45-46.

507 Harîrîzâde, *Tıbyân*, III, vr. 90a-b.

temposu hızlandığında kudüm, mazhar, bendir gibi vurmali sazlar çalınır. Dervişler el ele tutuşarak bir daire meydana getirir ve sağdan sola doğru yürümeye başlarlar. Sol ayaklarını “kutubhâne” denilen zikir halkasının merkezine, sağ ayaklarını da ters yöne doğru atan dervişler, sol ayakla birlikte bedenlerini öne doğru eğerken sağ ayakla doğrulurlar. Bu hareket yukarıdan bakıldığında bir gül goncasının açılıp kapanması gibi görünür. Zikir, Kur’ân tilâveti ve dua ile son bulur.⁵⁰⁸

2. Aşk

“Aşırı sevgi ve ifrat derecesinde muhabbet etmek” anlamlarına gelen aşk,⁵⁰⁹ tasavvufî hilkat nazariyesinde önemli bir yer tutar. Tasavvuf çevrelerinde kudsî hadis olarak kabul edilen “*kenz-i mahfi*” hadisine⁵¹⁰ göre gizli bir hazine olan Allah, tanınmayı istemiş ve sevmiş, bu sevgisine binaen mahlukatı yaratmıştır. Kur’ân’da Allah; “...İman edenlerin Allah’a olan sevgileri çok daha fazladır...” (Bakara, 2/165) buyurmak sûretiyle müminlerin Allah’a karşı pek şiddetli sevgisinden bahseder. Buradaki “*şiddetli sevgi*” Allah aşkı olarak değerlendirilebilir. Mutasavvıflar, ilk zamanlarda az olmakla beraber, son zamanlarda daha çok, muhabbet ve sevgi yerine “aşk” tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir.⁵¹¹

Aşk, nefse galebe için yegane vasıttır. Tecelliye sebep aşk olduğu gibi, insanın Hakk’a kavuşabilmesi de ancak aşk ile mümkündür. Hakiki aşk, insan ruhunun Allah’a karşı olan bir iştiyaktır.⁵¹² Sühreverdî’ye göre aşk ve nağme rûha zevk verir ve âşıkları birbirine yaklaştırır.⁵¹³

İbrahim Gülşeni’nin nazari bakımdan eserlerinden istifade ettiği üç büyük şahsiyetin her biri âdeta birer aşk şâiri ve müellifidir. Âşıkların sultanı adıyla da anılan İbnü’l-Farîz (öl. 632/1235), şiirlerinde ilâhî aşk konusunu işlemiştir. Ona göre aşk, insandaki en yüce duygudur. Kalbin Sevgili’ye (Allah’a) kavuşması, hayat bulması; Sevgili’den ayrılması ise ölümü demektir. İbn Arabî (öl. 638/1240) de Allah sevgisini sunmuş olduğu sistemin merkezine yerleştirmektedir. Ona göre Allah’ın kainatı yaratması ezeli aşkın bir eseridir. Mevlânâ Celaleddin Rûmî de en yüksek anlamdaki

508 Kara, “Gülşeniyye”, *DİA*, XIV, 257; a.mlf., “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 45-46.

509 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IX/224; Asım Efendi, *Kâmûsü’l-Muhît Tercümesi*, III/952-953.

510 Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 132, Beyrut 1988.

511 Demirci, Mehmet, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, s. 17-18, İstanbul 1991.

512 Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, s. 24, İstanbul 1984.

513 Sühreverdî, *Avârif*, s. 248.

aşk ile tutkunun erişilmez ustası olarak kabul edilir. O da selefleri gibi aşkın ilâhî menşeli olduğuna dikkat çekmektedir.⁵¹⁴

İbrahim Gülşenî başta olmak üzere bu tarikatın bir çok şeyhi, aşk-ı İlâhînin yüksek bir mertebesine mazhar olmuşlardır. Hatta Gülşenî aşkın bizatihi kendisidir, aşk onda vücut bulmuştur denilebilir. Aşk'a çok önem verdiği için dolayı "mazhar-ı aşk" ve "ayn-ı aşk" olarak vasıflandırılmıştır.⁵¹⁵

Gülşenî'nin aşka mazhar olduğuyula alakalı olarak Muhyî-i Gülşenî'nin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eseri bize bazı ip uçları vermektedir. Bu bağlamda başta ehl-i aşk ve şevkin mahdumu Mevlânâ Hüdâvendigâr Celâleddin Rûmî,

Dîdem ruhi hûbi Gülşenî râ

*Ân çeşm ü çerâğ-ı Rûşenî râ*⁵¹⁶

matlarıyla başlayan gazelinde Gülşenî'nin aşka mazhar olacağına işaret etmektedir.

Gülşenî, öyle bir mertebede müstağrâk-ı aşk-ı İlâhî olurmuş ki, yolda gezerken dahi bîhûş olur halk onu mest sanarlarmış.⁵¹⁷

Muhyî-i Gülşenî'ye göre Şeyh İbrahim Gülşenî, ayn-ı aşktır, yani aşkın kendisidir. Bu, bütün te'lifatında açıktır. Aynı şekilde Şeyh Ahmed Hayâlî de sohbetlerinde aşktan bahseder, mecliste bulunanlara aşktan lemaât vâsıl olurdu.⁵¹⁸ Ona göre ol sultanlar (İbrahim Gülşenî ve Ahmed Hayâlî) mahz-ı aşk idiler.⁵¹⁹ Muhyî, İbrahim Gülşenî'nin ekser beyitlerinde aşktan bahsettiğini ifade etmektedir.⁵²⁰

Gülşenî, *Türkçe Divan*'ındaki aşk ile alakalı bir çok şiirinden birinde;

Ene'l-Hakk yerine deyip Ene'l-Aşk

*Sataştım dâr ile gavğâ-yı aşka*⁵²¹

diyerek "Ene'l-Hakk" sözünden dolayı dar ağacına asılan Hallâc-ı Mansur'a (öl. 309/922) benzetme yaparak kendisi için "Ene'l-Aşk" ifadesini kullanmaktadır. Burada Gülşenî, "Ben Aşk'ım" diyerek meşrep ve mesleğinin "Aşk" olduğunu beyan etmektedir. Aşk yolu, onun görüşlerini temellendirdiği önemli bir odak noktasıdır. Bunu özellikle *Mânevî* adlı eserinde görmek mümkündür. İbrahim Gülşenî, *Mânevî*'nin baş

514 Konur, *a.g.e.*, s. 191-192.

515 Muhyî, *Menâkıb*, s. 212, 300.

516 Muhyî, *Menâkıb*, s. 8-9.

517 Muhyî, *Menâkıb*, s. 65.

518 Muhyî, *Menâkıb*, s. 300.

519 Muhyî, *Menâkıb*, s. 465.

520 Muhyî, *Menâkıb*, s. 9.

521 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 73.

tarafındaki bir çok beyitte ney konusunu işledikten sonra ney ile aşk arasındaki ilişkiyi ve aşkın ne demek olduğunu izah etmektedir.

Şerh-i Mânevî-i Şerif de aşkın yakıcılığından ve neticesinde meydana gelen gönül sürûru ve coşkunluğundan bahsedilirken aşkın tarifi yapılmaktadır: “Aşk, mahbûbun haricindeki şeyleri yakan kalpteki bir ateştir.”⁵²²

Gülşenî'ye göre aşk ve ney birbirleriyle özdeştir. Karşılıklı nefes çekerler, birbirlerine nefes verip almak suretiyle hemnefes olurlar. Ney, aşk denizine dalıp aşkla mevsuf ve hemdem olmakla cism-i vâhid gibi olup aşkla tek renk olurlar. Aynı şekilde aşk ve ney birbiriyle özdeş olduklarından sırdaş oldular. Sırr-ı aşk, ayn, şım ve kaf libasından sıyrılıp kendi zâtını ney'e gösterir. Ney de beşerî sıfatlardan tecrid edip ona mazhar olmakla birbirlerine sırdaş olurlar.⁵²³

Aşk, ney'e hayat nefesi vermek suretiyle ney, Allah âşıklarına feyizli nağmeleri bahşeder. Aşk, ney'e nefes verip onu hayata mazhar eylediği an ney, Allah'a âşık olanlara feyiz verici nağmeleri nefesle nakleder.

Ney sazı zevk-i aşktan yamıçı külhândır. Aşk, ney sazını yakıp külhân etmektedir. Ney, aşkın saz ve sözüdür. İnsan-ı kâmil, aşk ile zinde, bâaşk mürde mesâbesinde olup ondan zuhûr eden hâlât-ı mücerred-i aşk, mâşûk-u hâkîkîden başkası değildir.⁵²⁴

Gülşenî'ye göre aşk, ney vasıtasıyla nefes alıp vermektedir. Aşk ve ney birbirleriyle canciğer arkadaş olduklarından, aşk hafî iken ney'den çıkan sâde ve ârî ses elbisesiyle zâhir olmaktadır.⁵²⁵

Eğer aşk, ney'i nağmesâz eylemese âvâz-ı esrâr-ı ilâhîyi ney'den kimse işitemez. Ney, nağmeyi uşşâka aşktan getirir. Ney, güzel ezgileri ilâhî aşk sahibi âşıklara aşktan iletir. Ney'in âşıklara tesir eden terennümlerinin kaynağı aşktır.⁵²⁶

3. Vecd ve Tevâcüd

Arapça “bulmak”⁵²⁷ anlamına gelen vecd, terim olarak “sâlikin zorlaması ve istemesi olmadan kalbe gelen hâl, Hâkk'ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı

522 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 13.

523 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s.12.

524 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 13.

525 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 14.

526 Fenâyî, *Şerh-i Mânevî*, s. 15.

huşu, zikrin tatlılığı hissedildiğinde ruhun, şevkin galebesine tahammülden âciz kalması” gibi mânâlara gelmektedir.⁵²⁸

Klasik tasavvuf eserlerinde vecd ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Bu tanımlarda öne çıkan şey, vecdin aşk, cezbe, semâ‘, fenâ, zikir ve mûsikî gibi terimlerle olan iç içeliğidir.

Kişinin sevdiği bir zatla ilgili üzüntüsüne,⁵²⁹ Allah’ın kendisini yakîn gözüyle müşahade eden gerçek müminlere bahsettiği ilâhî sırra, nefis alanında hareket eden ve aşk ile ortaya çıkan aleve,⁵³⁰ Allah’tan gelen mükâşefe ve ilhâma; üzüntü ve sevinç türünden kalbte bulunan duyguya,⁵³¹ kaynağı Yüce Allah olan vâridata ve geçmişte kaybettiğini bulmaya vecd denir.⁵³² Nicholson, bu ve benzeri şekillerde vasıflandırılan vecdin, fenâ ve semâ‘a başvurmaksızın mahiyetinin anlaşılamayacağı kanaatinde olduğunu ifade etmektedir.⁵³³ Burada semâ‘, aynı anda ölmek ve yaşamak; fenâ ise Allah’ta bekâya kavuşmak demektir.⁵³⁴

Nazarî olarak, vecde gelme iradeye bağlı değildir; birdenbire gelir ve bazan haftalarca sürebilir. Fakat bazı hâller, onun meydana gelmesine özel bir şekilde yardımcı sayılabilir. Vecdin sun’î bir şekilde yalnız düşünceyi teksif etme, zikir ve kendinden geçmenin diğer sade yollarıyla değil, aynı zamanda mûsikî, teğanni ve raksla da elde edilebileceğini sûfilerin keşfetmiş olmaları bunun bir delilidir.⁵³⁵ Tarikatlar arasında dervişi vecd veya tevâcûde sokmak için mûsikî kullanımı oldukça yaygındır.⁵³⁶ Mûsikî vasıtasıyla vecde gelen derviş, bir anlık da olsa mânâ âlemine uçabilme ve “*elest bezmî*”ndeki hatırayı yaşama imkanı bulabilir.⁵³⁷ Mevlevî âyinleri, Bektâşî nefesleri ve Gülşenî savtları gibi dinî mûsikî formlarının oluşturulması, tarikatlar arasında mûsikîyi kullanmadaki yaygınlığın bir sonucudur.

527 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV/219; Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîr Tercümesi*, II/43-44.

528 Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 750, Ankara 1997.

529 Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 539.

530 Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 134.

531 Serrâc, *Lümâ‘*, s. 301.

532 Sühreverdi, *Avârif*, s. 249, 246.

533 Nicholson, Reynold A., *The Mystics of Islam*, s. 60, London 1970.

534 Schimmel, Annemarie, *Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm*, (Yay. Haz. Senail Özkan), s. 113, İstanbul 2002.

535 Nicholson, *a.g.e.*, s. 62-63.

536 Elias, Jamal J., “Zikr-i Dervişâne’den Divân Musikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ‘a Bir Bakış,” (Çev. İdil Eser), *Cogito*, sy. 19, s. 223, İstanbul 1999.

537 Nasr, “Tasavvufun Musikî Üzerindeki Etkisi”, s. 15.

Vecd ehli, semâ' vasıtasıyla rakseder.⁵³⁸ İçine aşk ateşi düşen bir kimsenin vücudu, sevincinden veya üzüntüsünden coşar, sallanmaya başlar.⁵³⁹ Zira vecd, kanın ateşidir.⁵⁴⁰ Sûfiler, semâ'ın kalbde vecd hâlini ortaya çıkardığını, vecdin de bedenın âzâlarında bir takım hareketler doğurduğunu söylerler. Vecdin dengeli ve ölçülü olanına raks denmektedir.⁵⁴¹

Tevâcüd ise Arapça'da, zorla, kesbî olarak vecd elde etmeye çalışmaya denir.⁵⁴² Dışarıdan çaba veya destek gerektiren,⁵⁴³ harici vasıtalarla kendinden geçmeye,⁵⁴⁴ vecdin kemal haline sahip olmayan sâlikin bir nevi irâde ile vecdi davet etmesine tevâcüd adı verilmektedir.⁵⁴⁵ Her ne kadar ilk dönem bazı sûfi müellifler, vecd veya tevâcüdün elde edilmesinde gelişkin veya yetenekli dervişler için semâ'ın kullanımını gerekli görmüyorlarsa da, çoğunlukla sûfi yolunun başında olanlara faydalı olduğu kabul edilmektedir.⁵⁴⁶ Tevâcüd, vecd hâlinin başlangıcıdır. Tevâcüd'den sonra vecd hâli gelir yani vecd, nihayettir.⁵⁴⁷

Genel olarak vecd, tevâcüd, semâ', cezbe, fenâ, sekr, zikir ve raks birbirleriyle ilişkilidirler. Vecdin semâ' ile olan ilişkisi hususunda Hucvirî şöyle demektedir: "Vecd, semâ' anında peyda olan ve zuhur eden bir hâldir."⁵⁴⁸ Semâ', sûfiler için hedef değil, sadece vecde ulaşma vasıtasıdır.⁵⁴⁹ Büyük sûfiler nezdinde semâ', vecd hâline ulaşmanın en önemli yollarından biri olarak kabul edilir.⁵⁵⁰

Vecd, semâ' ve raks birbirine sebep sonuç da olabilmektedir. Sühreverdi'nin verdiği bilgiler bu doğrultudadır. Zira onun "sûfilerin semâ'ının vecd ile olduğu ve semâ' esnasında vecdin husûlü," "şeyhin semâ' esnasında vecde geldiği" ve ayrıca "vecd gösterisinde bulunmadan raks ve semâ' eden müridler" ifadesi, bazen vecdin semâ' a bazen de semâ' ın vecde sebep olduğunu göstermektedir.⁵⁵¹

538 Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 750.

539 Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 134; Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 160.

540 Sühreverdi, *Avârif*, s. 247.

541 Ganî, Kâsım, *Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâm*, s. 557, Kahire 1970.

542 Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 716.

543 Elias, "Zikr-i Dervişâne'den Divân Musikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'a Bir Bakış," s. 222.

544 Schimmel, *a.g.e.*, s. 160.

545 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 61.

546 Elias, "Zikr-i Dervişâne'den Divân Musikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'a Bir Bakış," s. 217-218, 222.

547 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 63.

548 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 538.

549 El-Kholy, Samha Amin, *The Function Of Music In Islamic Culture*, s. 51, (b.y.y.) 1984.

550 Ganî, *a.g.e.*, s. 557.

551 Sühreverdi, *Avârif*, s. 227, 232, 249.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu konudaki ifadesi vecdın semâ'a sebep olduğu yönündedir. Ona göre dervişin üzerine Allah'ın rahmetinin indiği yerlerden biri semâ' anıdır. Çünkü derviş sadece vecde geldiği zaman semâ' eder.⁵⁵²

Vecdın mûsikî vasıtasıyla meydana geldiği hususunda Sühreverdî şu bilgileri vermektedir: Vecd, bazen sadece nağme ve mûsikî tesiriyle olur. Ruh, ne zaman tatlı bir nağme, âhenkli bir mûsikî işitse bu güzellikten etkilenir. Ruh, nağmeden zevk alınca, kalb kendi muradı olan vecde erer ve hareket etmeye başlar.⁵⁵³

Yukarıda belirtildiği gibi dervişleri vecd veya tevâcûde sokmak için zikir, semâ' ve mûsikî kullanımı, tarikatlar arasında oldukça yaygındır. Konuyla alakalı görüş ve uygulamaları Gülşeniye tarikatında görmek de mümkündür. Başta tarikatın kurucusu İbrahim Gülşenî olmak üzere diğer şeyh ve dervişler vecd ehlidirler.

Tebrîz'de Muzafferiye Câmii'nde İbrahim Gülşenî ve dervişleri birlikte zikir ve semâ' ederken bazı kimseler, vecd ve tevâcûdünü inkar edip "eğer bunlara cüz'î elem gelse bu vecdi ve tevâcûdünü terk ederlerdi" diye söyleşirler. Bu esnada Derviş İskender, ihtiyarsız takla atıp başı ile câminin mermer duvarına öyle bir vurur ki, o mermer parça parça olup duvar sallanır. Başına bir şey olmayan Derviş İskender, zâhir münkirlere dönerek şöyle der: "Fukaranın zâhir ve bâtını mahfuzdur." İnkârcılar, insafa gelip İbrahim Gülşenî'ye intisab ederler.⁵⁵⁴ Bu örnekte zikir ve semâ' ile vecd ve tevâcûdünü yanyana görmekle beraber, vecd ve tevâcûdünü inkâr edenlere karşı vecd ile verilen cevap görülmektedir.

Celâleddin Devvânî (öl. 908/1503), Şîrâz'da İbrahim Gülşenî'yi ziyarete geldiğinde Gülşenî, hizmetçisine bir şeyler hazırlamasını söyler. Hizmetçi evde hazırlayacak bir şey olmadığını söyleyince Gülşenî'ye bir ferah gelir; ayağa kalkıp bir kaç defa geşt edip devr eder. Devvânî de muvafakat edip ayağa kalkar. Gülşenî'ye sükun gelip oturduğunda Mevlânâ Celâl ona ferah ve semâ'ın sebebini sorar. Gülşenî "elhamdülillah evimiz sahabe evine dönmüş"⁵⁵⁵ diyerek semâ' etmesinin sebebini beyan eder.

Semâ' konusunda da nakledilen bu olay, ferah ve sükun gibi özellikleri bulunan vecdın semâ' etmeye sebep olduğunu göstermektedir.

552 Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 191.

553 Sühreverdî, *Avârif*, s. 247-248.

554 Muhyî, *Menâkıb*, s. 223-224.

555 Muhyî, *Menâkıb*, s. 42; Konur, *a.g.e.*, s. 149.

Zikir ve evrâd okuma, vecd hâlinin kazanılmasında bir vesile⁵⁵⁶ ve çok iyi bir araçtır. Zaten sûfler de semâ'ı estetik değeri için değil, sadece vecde gelmeye yardım ettiği için benimserler.⁵⁵⁷ Yüksek sesle, ritmik bir takım hareketler eşliğinde yapılan zikir, kalabalık bir topluluğu vecd durumuna getirme aracı olarak düşünülebilir.⁵⁵⁸ Vecd hâli, evrâdın meyvesidir.⁵⁵⁹

Kahire Gülşenî Âsîtânesi'nde her yıl düzenlenen mevlid merâsiminde bazı dervişlerin vecde gelerek semâ' ve devrân yapmaları, vecd, zikir, semâ' ve devrân arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi bunu kısaca şu cümleyle ifade etmektedir: “...Yirmi zâkir bir tarafta zikrullahla meşgul iken bazı uşşâk vecde gelüb ayağ üzre kalkub semâ'a başlarlar.”⁵⁶⁰

İstanbul'da vâiz Arab Efendi'nin, Ayasofya'daki vaazı esnasında “ehl-i semâ'ın semâ'ı ve safâsı küfürdür” şeklindeki ifadesi ve sonrasındaki olayı teferruatlı olarak nakleden Muhyî-i Gülşenî, şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Semâ'ı inkâr edenler, onu oyun ve eğlence olarak ittihaz edenleri ihtiva etmektedir. Vecd ve tevâcüdü inkâr olmadığı gibi bu hususta mukallidleri bile ihtiva etmez.”⁵⁶¹

4. Cezbe

Kelime olarak “celbetme, çekme”⁵⁶² anlamına gelen cezbe, tasavvufî mânâda “ilâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip, çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine yaklaştırmasıdır.”⁵⁶³

Cezbe, kalbin zikirle dolduğu veya zikirle gelen feyizden nasibini tam olarak aldığı zaman, sâlikte meydana gelen bir hâldir.⁵⁶⁴ Zikir ve semâ' meclislerinde kalbinde meydana gelen vâridâta dayanamayarak kendinden geçen kişilerin davranışlarına da cezbe adı verilmektedir. Bu yönüyle cezbe ile vecd birbirine yakın hâllerdir. Cezbe, vecde göre daha güçlü ve tamamen Allah vergisidir. Cezbe ile aşk da birbirleriyle ilişkilidir. Allah'ın kulu çekmesi cezbe, bu cezbe ile kendinden geçerek kulun Allah'a

556 Afifi, *Tasavvuf*, s. 224-225.

557 El-Kholy, *a.g.e.*, s. 51.

558 Schimmel, *a.g.e.*, s. 158.

559 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 62.

560 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

561 Muhyî, *Menâkıb*, s. 225.

562 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II/216.

563 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 117.

564 Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn, *Câmiu'l-Usûl*, (Çev. Rahmi Serin), s. 137, İstanbul 1977.

yönelmesi aşktır.⁵⁶⁵ Bursevî'ye göre cezbe, aşkın bâtını, ihtiyarsız olarak Allah tarafına meyletmektir. Cezbe-i Hak'tan murad, aşktır.⁵⁶⁶

İlk tasavvufî kaynaklarda cezbeyle vecd adı da verilmekte; zikir ve semâ' gibi konularla birlikte anlatılmaktadır.⁵⁶⁷ Fenâ diye de adlandırılan cezbe hâli, tarikatların varlık sebebi ve zirvesi, bu hâlin kazanılmasında mûsikî, ilâhî ve raks en makbul bir yol olarak kabul edilmektedir.⁵⁶⁸

Gülşeniye tarikatı âyinlerinde cezbe hâli; semâ' ve zikir ile birlikte görülmektedir. Bu birliktelik dolayısıyla semâ' konusunda daha geniş nakledilen örneklerden iki tanesini cezbeyle olan münasebetinden ötürü burada kısaca veriyoruz.

Muhyî'nin anlattığına göre, Ahmed Hayâlî'nin Kahire Gülşenî Âsitânesi'nde postnişîn olduğu dönemde zikir meclislerinde dua eden Duacı Ali Dede, bir gün dua ederken selef-i sâlihini zikredip bîhûd sıfat-ı şevkle yâd ettiğinde Şeyh Ahmed Hayâlî ve dervişlere cezbe hasıl olmuş, bîihtiyar semâ'a kalkmışlardır.⁵⁶⁹

Âşık Halife, Edirne'den hac ibadetini yapmak, şeyhi ziyaret ve tecdîd-i muhabbet etmek için Mısır'a geldi. Bu ziyaretin neticesinde Efendi ile bir mecliste gayet cezbeli bir semâ' oldu.⁵⁷⁰

5. Semâ' ve Devrân

Semâ', Arapça "s-m-a"'kökünden bir mastar ve isim olup; işitmek, işittirmek, dinlemek, kulak vermek, işitilen söz, iyi şöret ve iyi anılma, çalgı ve diğer bütün eşyanın çıkardığı ses, şarkı, şarkı söyleme, şarkı dinleme, nağme, nağme dinleme, türkü söylemek ve dinlemek, müzik, raks, dinî heyecanı meydana getirmek için bestelenen bazı eserleri ölçülü olarak güzel bir ses ile okuma, vecd, hâl, üns meclisi, geçmişte olup bitenleri hatırlatma gibi mânâlara gelmektedir.⁵⁷¹ Terim olarak ise kulağa hoş gelen ses ve mûsikî demektir. Tasavvuf ıstılahında geniş mânâsıyla "Dinî Mûsikî" karşılığı olarak

565 Yılmaz, H. Kâmil, "İslâm Tasavvufu Soru ve Cevaplar", *el-Lüma'*, (Çev. Hasan Kâmil Yılmaz), s. 520, İstanbul 1996.

566 Başyemenici, M. Zeki, *İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbu'z-Zikir ve 'ş-Şeref Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 40, İstanbul 1997.

567 Cezbe konusu için bkz. Yılmaz, H. Kâmil, "Cezbe", *DİA*, VII, 504.

568 Nicholson, *a.g.e.*, s. 48.

569 Muhyî, *Menâkıb*, s. 135.

570 Muhyî, *Menâkıb*, s. 225.

571 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI/363; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III/295-296; John A. Subhan, *Sufism Its Saints and Shrines*, s. 112, New York 1970; Arthur Gribetz, "Semâ' Tartışması", (Çev. Hüseyin Akpınar), *Tasavvuf*, sy. 10, s. 399, Ankara 2003.

kullanılır. Hususi mânâda ise “mûsikî eşliğinde icra edilen Mevlevî Âyinleri’ne” denir. Tasavvuf literatüründe geçtiği şekliyle semâ‘, salt mûsikîyi temsil etmez. Mûsikî, semâ‘ın sadece bir bölümünü oluşturur.⁵⁷² Mûsikî, raks ve gına, semâ‘ ismi altında ifade edilirler.⁵⁷³

Semâ‘ kelimesi, genel olarak üç farklı pratiği içerir. Birincisi, Allah’ın isimlerini mukabele ile söylemek anlamına gelen zikirdir. İkincisi, özellikle semâ‘ diye isimlendirilen dinî şiirlerin makâmı ile okunmasıdır. Üçüncüsü de, sûfi âyinlerinin bir parçasını oluşturan raks ve vecddir.⁵⁷⁴

Lügatte “dönmek”⁵⁷⁵ anlamına gelen devrân ise, cehri zikri esas alan tarikatların döne döne yaptıkları zikir, semâ‘ ve tarikat âyinine verilen isimdir. Devrân, toplu olarak yapıldığı gibi ferdî olarak da yapılır. Toplu devrânda dervişler hem kendi eksenleri etrafında, hem de zâkirbaşı veya şeyhin etrafında dönerler. Devrân esnasında âhenkli bir şekilde zikir yapılır ve ilâhîler okunur.⁵⁷⁶ Sadece devrân sırasında okunmak üzere zikrin ritmine ve muhtevasına uygun şekilde bestelenen eserlere Türk mûsikîsinde “devrân ilâhîleri” adı verilir.⁵⁷⁷ Kudüm, def ve ney gibi mûsikî aletlerinin kullanıldığı da olur. Devrân için vecd veya tevâcüd esastır.⁵⁷⁸

Tarikatlarda âyin-i şerîfin muayyen bir yerinde ayağa kalkılıp el ele tutuşmak veya eller omuzlara atılmak sûretiyle bir halka teşkil edilerek bir yöne doğru dönülerek yapılan zikir türüne “devrân”, bu çeşit zikir tarzına yer veren tarikatlara ise “Devrânî tarikatlar” denilmektedir.⁵⁷⁹

Mutasavvıflar, dönerek zikretme ve bu yoldan Hakk’a erme gayesi taşıyan devrânın ilâhî nizama uygun bir davranış olduğunu söylemektedir. Onlara göre feleklerin, hatta âlemdeki her şeyin dönmesi, meleklerin arş etrafında (Zümer, 39/75), hacıların Kâbe çevresinde dönerek ibadet etmelerinden dolayı sülûk ehlinin ilâhî cezbeye kapılıp dönmesi tabii bir şeydir.⁵⁸⁰ İbrahim Gülşenî, âlemdeki her şeyin kendi

572 Yılmaz, Hasan Kamil, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ‘ Risalesi”, *MÜİFD.*, IV, 273-284, İstanbul 1986.

573 Ganî, *a.g.e.*, s. 557.

574 El-Kholy, *a.g.e.*, s. 57.

575 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV/440; Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, II/334.

576 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.138; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 222.

577 Özcan, Nuri, “Devran-Mûsikî”, *DİA*, IX, 250.

578 Uludağ, *a.g.e.*, s.138; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 222.

579 Kılıç, Mahmud Erol, Sultân-ı Zâkirân Yaşar Baba ve Bir Zâkirbaşılık İcâzeti”, *İstanbul*, sy. 4, s. 74, İstanbul 1999.

580 Uludağ, Süleyman, “Devran”, *DİA*, IX, 248-249.

düzeni içinde hareket halinde olmasıyla sûflilerin devrânı arasında bir bağ kurarak⁵⁸¹ şöyle demektedir:

Yir ü gökde her ne var cünbîde vü câmid nebât

Devre göre seyr iderler sâlik-i etvâr mest

Emr-i “kün” den kâinâtın cünbüsünü görelî

*Devr ider çarha girüben günbed-i devvâr mest*⁵⁸²

Semâ’ın tasavvufta oynadığı rolün ne kadar önemli olduğu Kelâbâzî (öl. 380/990),⁵⁸³ Serrâc (öl. 378/988),⁵⁸⁴ Hucvirî (öl. 470/1077),⁵⁸⁵ Kuşeyrî (öl. 465/1072)⁵⁸⁶ ve Sühreverdi (öl. 632/1234)’nin⁵⁸⁷ eserlerindeki “Semâ” konularından, Gazâlî (öl. 505/1111)’nin bu mevzudaki tartışmalara çözüm getirmek için *İhyâu Ulûmi’-d-Din* adlı eserinin bir bölümünü semâ’a tahsis etmesinden,⁵⁸⁸ Sülemî (öl. 412/1021), Ensârî ve Câmî’nin milâdi IX. ve X. asırlarda yaşayan mutasavvıflara dâir haberlerinden anlaşılmaktadır.⁵⁸⁹

Semâ’ın her ne kadar Mevlevî tarikatına mahsus bir âyin olduğu zannedilirse de içerdiği mânânın genişliği de göz önünde bulundurularak bir çok tarikatta özellikle Gülşenîlik’te de varlığından bahsetmemiz mümkündür.

Şemlelizâde Ahmed Gülşenî, *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniye* adlı eserinde, “Sitâyiş-i Semâ” başlığı ile Gülşeniye Tarikatı’na mahsus semâ’ hususunda az da olsa bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre, Gülşenî semâ’ı esnasında zâkirler ve devrâna katılanların tamamı aynı renk elbise giyer ve güzel kokular sürünürler. Zâkirler, bir perdeden gönül yakıcı bir sadâ ile İbrahim Gülşenî’nin beyitlerini veya Dede Ömer Rûşenî’nin rubaiyyatını okurlar.⁵⁹⁰

Şemlelizâde, “semâ’ın şevkinden feleğe sevinç ve coşku yayılmış oldu, yıldızların dansı bir darb-ı mesel halinde arştan ferşe kadar yükseldi” anlamına gelen;

581 Şimşek, Halil İbrahim, “İki Nakşbendî Müceddidin Deverânı Savunması- Mehmed Emin-i Tokâdî (öl. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (öl. 1788) Örneği”, *Tasavvuf*, sy. 10, 287, Ankara 2003.

582 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 6a.

583 Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 190-191.

584 Serrâc, *el-Lüma’*, s. 267-300.

585 Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 524-536.

586 Kuşeyrî, *Risâle*, 335-350.

587 Sühreverdi, *Avârif*, s. 223-262.

588 Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, II/247-282, Beyrut (t.y.).

589 Schimmel, Annemarie, *Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm*, (Yay. Senail Özkan), s. 106-107, İstanbul 2002; Arpaguş, Sâfi, *Mevlânâ’nın Dini Anlatım Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 93, İstanbul 2001.

590 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 509-510.

Ez şevk-i semâ' tarab gösterân şude ber felek

Pây-ı kûbi ahtarân fi'l-mesel tâ arştan ferşe

beytini, Gülşenîlerin semâ' ve devrân âdâbının bir nevî çıkış noktası olarak göstermektedir. Ona göre semâ'ın verdiği coşku ve şevkten kâinatın her tarafına bir sevinç yayılmaktadır. Bu sevinç sebebiyle yıldızlar raksetmektedir. Öyle ki, bu düzenli olan devrânın düzeni bozulmasın diye yerde ve gökteki melekler, semâ'a sürekli bir şekilde dahil olmaya cesaret edemeyerek kendi zikir, tesbih ve tehlillerinden ağızlarını kapayıp nefeslerini tutarak azar azar iştirak etmektedirler.⁵⁹¹

Semâ'î ki hergiz nedîde felek

Ağânî ki nâyed begûş-i melek

“Öyle bir semâ'dır ki felek asla böyle bir şey görmemiştir, öyle âhenkli nağmelerdir ki melekler böyle bir terennümün iştitemiştir” mânâsındaki bu beyti Şemlelizâde şöyle izah etmektedir: Bu şîve; İlâhî zikir halkasında, meşâyih ve âriflerin devrân meclislerinde kullanılmakta olup genel olarak Gülşeniye tarikatının ince bir sanat tarzıdır. Yani tarikatın meclis ve mahfillerinde zikre katılanların semâ'ın son bölümünde okudukları sözler vardır ki bunlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi ya İbrahim Gülşenî'nin beyitleri veya Dede Ömer Rûşenî'nin rubâileridir.⁵⁹²

Vecîhî Efendî'nin (öl.1071/1660)⁵⁹³ Gülşenî hangâhını tavsif eden şiirinde, halka-i zikir âsumâna, dervişler yıldızlara, Gülşenî aya, Rûşenî de güneşe benzetilmiştir. Ayrıca burada semâ' törenlerinin yapıldığından bahsedilmektedir:

Halka-i zikr âsumân ü ânda dervişân nücûm

Gülşenî ol çarha mâh ü Rûşenî hurşîd olur.

Okunan tevhîde râcî nükteler vakt-i semâ'

*Gûşuna hûş ehlinin yâkût ü mervarîd olur.*⁵⁹⁴

İbrahim Gülşenî henüz Mısır'a gitmeden önce Şîrâz ve Tebriz gibi Azerbaycan'ın muhtelif şehirlerinde, bilinen ve uygulanandan farklı bir semâ' sergilemiştir.

Celâleddin Devvânî (öl. 908/1503), Şîrâz'da İbrahim Gülşenî'yi ziyarete geldiğinde İbrahim Gülşenî hizmetçisine bir şeyler hazırlamasını söyler. Hizmetçi evde

591 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 510.

592 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 510.

593 Vecîhî Efendî, Osmanlı tarihçisi ve şâiridir. Aslen Kırım/Bahçesaray'dandır. 1624'ten sonraki bir tarihte İstanbul'a gelmiştir. Adı bazı kaynaklarda Hüseyin, bazılarında ise Hasan olarak geçmektedir. Babasının adı Abdullah Ârif er-Rûmî'dir. Vecîhî Efendî, Sadrazam Kemenkeş Mustafa Paşa'nın mühürdanlığını yapmış, onun ölümünden sonra da Dîvân-ı Hümâyûn kâtipliğine getirilmiştir. Bkz. *Yeni Türk Ansiklopedisi*, XII, 4607, İstanbul 1985; Kurnaz, *a.g.e.*, s. 85.

594 Muhyî, *Menâkıb*, s. 498-499; Vassâf, *Sefîne*, III, 108.

hazırlayacak bir şey olmadığını söyleyince İbrahim Gülşenî'ye bir ferah gelir; ayağa kalkıp bir kaç defa geşt edip devr eder. Devvânî de muvafakat edip ayağa kalkar. Gülşenî'ye sükun gelip oturduğunda Mevlânâ Celal ona ferah ve semâ'ın sebebini sorar. Gülşenî "elhamdulillah evimiz sahabe evine dönmüş"⁵⁹⁵ diyerek semâ' etmesinin sebebini beyan eder.

Şirâz'da gerçekleşen bu hâl, Tebrîz'de de aynı şekilde meydana gelmiştir. Burada Şeyh Hüsâmeddin Nurbahşî ve başkaları Gülşenî'yi ziyarete geldiklerinde onlara ikram edecek yiyecek olmadığı ve başkaları da yardım etmediği için kendisine naçizlikten safâ gelip semâ' eder. "Evimiz sahabe evine dönmüş" diyerek şükreder.⁵⁹⁶

Mısır'da, Memluk sultanı Tumanbay zamanında Gülşenî'nin Arakhâne zindanına atılması⁵⁹⁷ ve Mevlânâ'nın mânevî emirleriyle Konya Mevlevî şeyhi Dîvâne Mehmed Çelebi tarafından kurtarılması üzerine Gülşenî, Sultan Dîvânî'ye hitâben:

Azîzim hayr-ı mukaddem ömrümün vâri safâ geldin

Keremler eyledin mahdûm-ı Hünkârî safâ geldin

Ney âsâ nâle-rîz kûşe-i hicrân iken nâna

Hezârân eyleyip gülçîn-i dîdârî safâ geldin

beyitleriyle başlayan Türkçe şiirini okumuş, Sultan Dîvânî de ona Farsça bir şiirle mukabelede bulunmuştur. Mülakattan sonra iki bahr-i umman cûş u hurûşa gelerek Mevlevî ve Gülşenîlerden oluşan zâkir ve neyzenler, bir âhenk içerisinde icrâ edilen nağmelerle bir kaç gün, gece gündüz semâ' etmişlerdir. Ney ve kudûmün velvelesi, mutribânın zemzemesi ve müştakların hây u hûyu ile semâ' meclisi devam etmiştir. Bu semâ' törenine Arakhâne zindanının çevresinde bulunan fukarâ (dervişler) ve ahhâb-ı turûk-ı Muhammediye de iştirak etmişlerdir.⁵⁹⁸ İbrahim Gülşenî'nin hayatında gerçekleşen bu semâ' meclisinde ney ve kudûm gibi mûsikî âletlerinin kullanıldığını ve bir mutrib heyetinin varlığını müşahade etmekteyiz.

Kahire Gülşenî Âsitânesi'nde her yıl düzenlenen mevlid merâsimi esnasında bazı dervişler vecde gelerek semâ' etmiş; çoğunluğu da on iki kişilik gruplar oluşturarak halka şeklinde devrân yapmışlardır: "...Yirmi zâkir bir tarafta zikrullahla meşgul iken

595 Muhyî, *Menâkıb*, s. 42; Vassâf, *Sefîne*, III, 124; Konur, *a.g.e.*, s. 149.

596 Muhyî, *Menâkıb*, s. 126.

597 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 13.

598 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s.14-15; Aynî, M. Ali, *Hacı Bayram Velî*, s. 76, İstanbul 1986; Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyâları*, s. 283-284, İstanbul 1958; Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 110; Yazıcıoğlu, H. Fikri, *Hız. Mevlânâ'nın Torunlarından Sultan Dîvânî*, s. 49-53, Konya 1963; Ilgar, Yusuf, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, s. 24, Afyon 1992.

bazı uşşâk vecde gelüb ayağ üzre kalkub semâ'a başlarlar. Andan cümle dervişân erbâb-ı dil-rîşân fakr-ı fakâ ile zîşân azimüşşân canlar devrân etmeye başlar."⁵⁹⁹
Burada vecdin semâ' ve devrâna sebep olduğunu görüyoruz.

İbrahim Gülşenî'nin halîfelerinden Hasan Zarîfî Efendi (öl. 977/1570), zühd üzere olan bir kişi olduğu için Kahire âsitânesinde dervişler semâ' etmeye kalktıklarında o katılmadı. Bir gün yine semâ' esnasında post üzerinde oturmakta iken hatırına seyahat etmek geldi. Kahire'den Bulak ve İskenderiye'ye giderek burada uzun süre kaldı. Kahire'ye geri döndüğünde kendisinin daha önce oturduğu post üzerinde bir başkasını görünce, dervişlere o şahsın kim olduğunu sordu. Dervişler de "siz nereye gitmiştiniz ki bize soruyorsunuz. Biz burada tevhîd ve semâ' ederken siz de postta oturuyordunuz. Tevhîd ve semâ' henüz sona ermedi" dediler.⁶⁰⁰ Hasan Zarîfî Efendi ile ilgili rivayet edilen bu olay, onun semâ' esnasında tayy-ı zaman ve tayy-ı mekana müyesser olduğuna işaret etmektedir.

Hasan Zarîfî Efendi'nin İstanbul'da Gülşenî halîfesi olarak hizmet ettiği sırada, "zîkr-i cehrî, hareket, raks ve kanat çırpma anlamına gelen tasfik ile nağamat etmeyi"⁶⁰¹ uygulamış olması, onun semâ', devrân ve mûsikîyi benimsemiş olduğunu göstermektedir.

Şeyh Ahmed Gülşenî'nin damadı Muhyî-i Gülşenî (öl. 1014/1606), Mısır'da Müeyyediye Câmii'nde dervişlerin şevkle semâ' ettiklerini görür. Semâ', raks ve hareketin sû-i edep olduğu hatırına gelir. Muhyî, orada İbrahim Gülşenî'ye bir lütf-ı nazar ettiğini, bundan sonra yedi gün boyunca bîhûd olduğunu ve zaman zaman şevk galebe ettiğinde sohbet, kesret veya çarşı, nerede olursa olsun ihtiyarsız semâ' ettiğini söyler. Böyle bir hâlin sebebini kendince şöyle izah eder: "Her kim mâsivâ görmeye Hüdâ'yı görür, kendisin yitirir."⁶⁰²

Muhyî-i Gülşenî de aynı İbrahim Gülşenî'de olduğu gibi, parasızlık ve maddi sıkıntı içerisinde olduğu bir durumda neredeyse semâ' edeceğinden bahseder. Böyle bir durumda "şol kadar hatıra safâ geldi ki, bu pîrlikte (yaşlılıkta) az kaldı ki semâ' edem."⁶⁰³

599 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

600 Hulvî, *Lemezât*, s. 539-540; Hulvî'nin *Lemezât*'da anlattığı, Hasan Zarîfî Efendi'nin semâ' esnasında tayy-ı zaman ve mekan yaparak gösterdiği kerameti; Muhyî *Menâkıb*'da farklı bir versiyonla anlatmaktadır. Bkz. Muhyî, *Menâkıb*, s. 138-141.

601 Atâî, *Hadâik*, 201.

602 Muhyî, *Menâkıb*, s. 92-93.

603 Muhyî, *Menâkıb*, s. 129.

İbrahim Gülşenî ve oğlu Şeyh Ahmed Hayâlî zamanlarında türbe-i müşerrefe kapısında ayakta dua eden ve bütün şeyhler huzurunda âmin deyip çokça tazarru ve niyaz eden Duacı Ali Dede, bir gün dua ederken selef-i sâlihini zikredip bîhûd sıfat-ı şevkle yâd ettiğinde Şeyh Ahmed Hayâlî ve dervişlere cezbe hasıl olup, bîihtiyar semâ'a kalkıldı, sabahtan öğle sonuna kadar semâ' oldu. Ekser fukara semâ'dan çıkmak vâki olmadı. Merhum Efendi (Şeyh Ahmed Hayâlî), oturmayıp ayakta kaldı. Duacı Dede semâ'dan en son çıktı.⁶⁰⁴

İstanbul'da vâiz Arab Efendi, Ayasofya'da vaaz ederken konuşmalarında meşâyih-i izâma ve evliyây-ı kirâma inkar üzere olduğu mukarrer olduğunda; "ehl-i semâ'ın semâ'ı ve safâsı küfürdür" diye takrir eder. O anda orada olan mecâzip meşâyih'ten Divâne Şucâ', ihtiyarsız kalkıp semâ'a başlar. Vâiz Efendi, celala gelip "koman bu kâfiri!" diye meclise emreder, kırk-elli kişi engel olamazlar. Olayı daha teferruatlı olarak nakleden Muhyî-i Gülşenî, sonunda şöyle bir değerlendirmede bulunuyor: Semâ'ı inkâr eden yârânın sözlerinde bir hakikat payı vardır. Fakat bu inkâr, semâ'ı, la'b ve lehv olarak ittihaz edenleri ihtiva etmektedir. Vecd ve tevâcüdün inkâr olmadığı gibi bu hususta mukallidleri bile ihtiva etmez. Zâten bu konu ictihada ait bir konudur.⁶⁰⁵ Bu hadiseden anlaşıldığı vecihle vecd ve tevâcüd semâ'a vesile olmaktadır. Semâ' ise oyun ve eğlence olarak ittihaz edilmemektedir.

Âşık Halîfe, Edirne'den hac ibadetini yapmak, şeyhi ziyaret ve tecdîd-i muhabbet etmek için Mısır'a gelmişti. Bu ziyaretin neticesinde Efendi ile bir mecliste gayet cezbeli bir semâ' oldu.⁶⁰⁶

Gülşenî, dervişler ve hâcılar hac vazifesini yaptıktan sonra ol mahall-i şerifte zikir, semâ' ve safâ ile halkalar oluşturup velvele ve demdeme peyda ederler. Cümle hüccâc-ı Mısır, Şam, Yemen ve Bağdat toplanıp giryân ve nâlân olurlar.⁶⁰⁷

Gülşenî, Tebrîz'den Kızılbaşların tasallutundan kaçıp Diyarbakır'a geldiğinde Sultan Elvand şeyhi ziyaret için çadırına gelir, onu tazim edip fukara ile öğle namazını kılarlar. Zikir edip şevke gelip aşkla semâ'a kalkarlar, sultan da onlarla beraber semâ' eder.⁶⁰⁸

604 Muhyî, *Menâkıb*, s. 135.

605 Muhyî, *Menâkıb*, s. 225.

606 Muhyî, *Menâkıb*, s. 225.

607 Muhyî, *Menâkıb*, s. 238.

608 Muhyî, *Menâkıb*, s. 282.

Mısır'da “bâtını inkâr eden” bazı müftüler, Musa Bey'e varıp; “İbrahim Gülşenî'nin müritleri şeyhlerine secde ederler, küfriyyat söylerler, Allah'ın ismini tağyir edip Hû Hû derler ve câmiide semâ' ederler. Câmideki hasırlar yıkanmayınca namaz câiz olmaz, bu menhiyyatı defetmek size ve Hayri Bey'e vâciptir” derler. Bunun üzerine Musa Bey onlara şöyle cevap verir: “Siz, ilm-i ledünnî ile âlim değilsiniz. Bu ilmi inkâr etmenizde hayret edilecek bir şey yoktur. Zira kişi bilmediği şeyin düşmanıdır. İhtiyarsız olarak semâ' ettiklerini söylüyorsunuz. Acıdır ki, bir kadeh şarap içeni her ne etse keyfiyyetine isnat edip ma'zûr tutarsınız. Şarab-ı aşkı, felekten esvâ' câmla içenden bîhûdluk ile vâki olan ahvâlini ma'zûr tutmazsınız. Hasırları gasletmek gerek deyu fetva verirsiniz. Bilmez misiniz Peygamber (s.a.v.), Aişe anamızın (r.anha) hatırı için mescidde Habeşîler sazla çağana çalıp oynaşır idî, men etmedi ve sonra hasırları yıkatmadı.” Musa Bey, müftülerin, “Gülşenî dervişler Allah'ın ismini tağyir edip Hû Hû derler” şikayetlerine karşı, “Cümle esmâullah ism-i Hû'ya râcidir. İsm-i Hû, Halvetiye Tarikatı'nda üçüncü ismullahtır,” diye cevap verir. İlhâmî Halife, Musa Bey'in İbrahim Gülşenî'ye intisab etmekle birçok hakâyıkı ayân ettiğini beyan eder.⁶⁰⁹

Rûm'dan hakikât ilmini tahsil için Mısır'a gelen ve İbrahim Gülşenî'nin velâyetine kâni olarak ona intisap eden, daha sonra yıllarca kâtipliğini yapan Kûçek Yusuf Halife, Mısır'a ilk geldiğinde Gülşenî'nin zâviyesi önüne geldiğini, içeriden şevkli zikir sesleri işittiğini, zâviyeye çıktığını, yüzden fazla dervişin aşk ve şevkle kiminin semâ' ettiğini, kiminin de dinlediğini, zikir tamam olduğunda bir hâfızın Kur'ân'dan sûre-i Haşr'in sonunu okuduğunu anlatmaktadır.⁶¹⁰ Kûçek Yusuf Halife; Şeyh Ahmet Hayâlî ve oğlu Şeyh Ali Safvetî zamanlarına kadar yaşadı. Yaşlı olmasına rağmen bir cuma günü Müeyyediye Câmii'nden zâviyeye gelip dervişler ile ikindiye kadar semâ' ettiler.⁶¹¹

İbrahim Gülşenî, *Türkçe Divân*'ındaki bazı şiirlerinde tarikatın zikir tarzı olan devrândan ve devrâna sebep olan şeyin gerçekte “aşk” olduğundan bahseder:

*Çün ıskımış devre girüp devrân iden iy Gülşenî*⁶¹²

Bir başka beyitte:

609 Muhyî, *Menâkıb*, s. 373-375.

610 Muhyî, *Menâkıb*, s. 446.

611 Muhyî, *Menâkıb*, s. 447-448.

612 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 24a.

*Işık özidir gelip giden devre girüp seyrân iden
Anı gören bilür nedir iy Gülşenî devrânımız*⁶¹³

Ona göre devrâna vesile olan ve onun özünü oluşturan şey aşktır. Gülşenîlikte devrânın hangi anlama geldiğini bu beyitlerde ifade etmektedir.

6. Zikir ve Zikir Usûlü

Zikir, lügatte “anmak, hatırlamak, yâd etmek, ezberlemek, övgü, hürmet, namaz ve dua” anlamlarına gelmektedir.⁶¹⁴ İstılâhî olarak da tasavvuf yoluna giren kimsenin, Allah’ı anmak üzere, O’nun isimlerini tekrarlmasına zikir adı verilir. Belli vakitlerde, belirli sayıda tekrarladıkları lafızlara da evrâd (tekili: vird) denilir.⁶¹⁵ Zikirde birbirine bağlı iki yön vardır: Birincisi, dilin mezkûru ifadesi, yani konuşmasıdır. İkincisi, zikrin icrâsı esnasında mânânın düşünülmesidir. Sûfiler, zikrin ibadetler arasındaki yerini ve fonksiyonunu tespit ettikleri gibi, zikrin çeşit ve kaidelerini de genişçe açıklamışlardır. Zikir, zâkirin hayatını mezkûrla vuslata yönlendiren, kendi varlığından bütünüyle geçecek derecede cem‘i himmetle Allah’a konsantre eden pozitif bir ameliyedir.⁶¹⁶ Çağdaş deyimle zikir, düşünceyi bir yerde toplamayla Tarîk’te ilerlemeye yardım edecek ruhsal güçleri salıvermektir.⁶¹⁷

Zikir ve evrâd okuma işlemi, yalnız başına yapılabildiği gibi toplu olarak da icrâ edilebilir. Zira, ister ferdî ister cemaat halinde olsun zikir, vecd hâlinin kazanılmasında ve aydınlanmanın elde edilmesinde bir vesiledir. Zâkirlerin lisanen yaptıkları zikirler ve zikir halkalarında icrâ ettikleri bedenî hareketler, zaman zaman bu hareketlere eşlik eden mûsikînin, kalbi bu hâlin gerçekleşmesine hazırlamaktan başka bir fonksiyonu yoktur.⁶¹⁸ Zikir, bir tür vecd durumu meydana getirmede çok iyi bir araçtır. Yüksek sesle, ritmik ve bir takım hareketler eşliğinde yapılan zikir, kalabalık bir topluluğu vecd durumuna getirme aracı olarak düşünülebilir.⁶¹⁹ Zikre yardımcı olan

613 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 13b.

614 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, V/50; Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, II/347; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 539; Affî, Ebu’l Alâ, *Tasavvuf: İslâm’da Manevî Hayat*, (Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), s. 220, İstanbul 1996.

615 Kara, Mustafa, “Evrâd”, *DİA*, XI, 533.

616 Zikir ve mahiyeti konusunda daha geniş bilgi için bkz. Affî, *Tasavvuf*, s. 220-226; Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, s. 73, Isparta 2000.

617 Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 151.

618 Affî, *Tasavvuf*, s. 224-225.

619 Schimmel, *a.g.e.*, s. 158.

çeşitli unsurlar vardır. Mûsikî, ilâhî ve raks; tarikatlarda fenâ diye adlandırılan cezbe hâline götüren en makbul bir yol olarak kabul edilmektedir.⁶²⁰

Ayrıca zikrin aşkla da bir ilişkisi vardır. Zikir, aşk yolundaki ilk adımdır; çünkü biri, birini severse, onun adını sık sık anmak, sürekli onu hatırlamak ister.⁶²¹

Allah'a ulaştırılan yüce yolların, yani tarikatların ortak esası ve ilkesi olan zikir,⁶²² cehrî ve hafî olarak ikiye ayrılır. Başkalarının duyabileceği şekilde yüksek sesle yapılan zikre, cehrî zikir; kişinin sadece kendisinin duyabileceği kadar kısık sesle yapılan zikre de, hafî zikir denir.⁶²³ Bazı tarikatlar hafî zikri, bazıları da cehrî zikri benimsemişlerdir. Gülşeniye tarikatı, cehrî zikri benimseyen tarikatlar arasında yer almaktadır.⁶²⁴

Gülşenîlik, Halvetîliğin bir kolu olduğu için aynı zamanda “Devrânî” zikir usûlünü benimseyen bir tarikattır. Zikir, kuûdî olarak başlayıp kıyâmî olarak devam etmektedir. Zikir âyini, kırmızı renkli makam postu karşısında halka şeklinde oturan dervişlerin, Fâtihâ’dan sonra Şeyh Efendi’nin işaretleri ile bir miktar tevhid çekmeleri ile başlar. Daha sonra ayağa kalkıldığında “Hû” ismi ve sonra da “Hay” ismi zikredilir. Bu sırada zâkirler, Gülşenîliğe özgü “Gülşenî savtı” adıyla bilinen kısa güfteli, ağır tempolu çok tekrarlanan ilâhîler okurlar. Zikrin temposu hızlandığında kudüm, mazhar, bendir gibi vurmali sazlar çalınır. Dervişler el ele tutuşarak bir daire meydana getirir ve sağdan sola doğru yürümeye başlarlar. Sol ayaklarını “kutubhâne” denilen zikir halkasının merkezine, sağ ayaklarını da ters yöne doğru atan dervişler, sol ayakla birlikte bedenlerini öne doğru eğerken sağ ayakla doğrulurlar. Bu hareket yukarıdan bakıldığında bir gül goncasının açılıp kapanması gibi görünür. Zikir, Kur’ân tilâveti ve dua ile son bulur.⁶²⁵

Gülşenî tekkelerinde zikir, genellikle Cuma geceleri yatsı namazından, bazan da Cuma namazından sonra; sadece zikir ya da mevlid merâsimiyle iç içe veya peş peşe yapılmaktadır. Cuma gecesi yatsı namazından sonra yapılan zikir ve zikir usûlü ile ilgili olarak Kahire Gülşenî Âsitânesi’ndeki uygulamayı örnek verebiliriz.

620 Nicholson, *a.g.e.*, s. 48.

621 Schimmel, *a.g.e.*, s. 152.

622 Zikir ve çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 221; Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, s. 192, İstanbul 1341; Schimmel, *a.g.e.*, s. 151-160.

623 Uludağ, *a.g.e.*, s. 540.

624 Konur, *a.g.e.*, s. 159.

625 Kara, “Gülşeniyye”, *DİA*, XIV, 257; a.mlf., “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 45-46; İnançer, “Zikir Usûlü ve Musikî”, *DBİA*, I, 444.

Evliya Çelebi, Kahire Gülşenî Âsitânesi'nde yapılan zikir hakkında bize şu bilgileri vermektedir: “...*Ve bu hareme her leyle-i Cuma'da salât-ı işâ edâ olunub sûre-i Mülk tilâvet olundukdan sonra cümle uşşâk hazır olub evrâd ve ezkârın tamamlanmasından sonra tevhîd-i sultânîye başlayub cümle uşşâk el ele, kol kola olub deverân iderek semâ' safâ idüb tevhîd-i erre ile meşgul olurlar ki, âsitâne-i Gülşenî gülşen-i bağ-ı îrem olur. Yedi sekiz saat bu tertib üzre tevhîd-i sultânî olurken cümle zâkirân ve şâkirânlar hoş âvâz ile kol edvâr üzre on iki makam ve yirmi dört şu'be ve kırk sekiz terkiib ve yirmi dört usûl üzre icrâ idiip savt-ı hazîn ile zâkirler birbirlerine hasmane müselsel kâr ve nakş ve zikr ve amel ve zicli dübeyt ve taksim ve savt ve haznegir şekilli tasnifatlar okuyarak dervişân-ı âşikânı sermest iderler...*”⁶²⁶

Cuma namazından sonra yapılan zikre, Edirne Gülşenî tekkesindeki uygulamayı örnek olarak verebiliriz. Evliya Çelebi'nin ifadesiyle bu tekkede “*her salât-ı Cuma'dan sonra cemiyet-i kübrâ olup tevhîd-i sultânî olur.*”⁶²⁷

Dervişlerin mevlid esnasında yaptıkları zikir ile ilgili olarak Evliya Çelebi *Seyâhatnâme*'de şu bilgileri vermektedir: “...*yirmi zâkir bir tarafta zikrullahla meşgul iken... diğer ...zâkirler savt, remeller ve ilâhiler okuyarak zikir iderler. On iki halka küre küre piç ender piç uşşâk, birbirlerine sarmaşub ...cemi-i uşşâkân birbirlerini kemerlerinden zabt idüb halka-i gülşende zikrullahla meşgul olub tevhîd-i erre ile mest medhuş bîhuş olub ...cümle zâkirân Hayalî, Cemâlî, Abdulahad ve Gafûrî ilâhîlerini müselsel hazîn esvât ile hânendelik edüb, cemi-i uşşâkân medd ü cezm tevhîdi ki Allahümme lafzıdır, ona müdâvemet ettiklerinde can kulağıyla istima' eden can bîcan ve bîmecâl iken pürmecâl olur. Hülasa-i kelâm bu üslûb üzre on iki makâmda on iki fasıl tevhîd-i sultânî, ta sabaha dek bu üslûb üzre olur...*”⁶²⁸

Kahire Âsitânesi'nde Şaban ayının ortasında mevlid merâsimiyle peş peşe yapılan zikir hakkında Şemlelizâde şu kısa bilgiyi vermektedir: “*Güzel sesli zâkirler, yatsı namazını edâ edip mevlid okuduktan sonra zikir meclisi kurularak tevhîd-i şerîf zikri, gecenin son bölümüne kadar devam eder.*”⁶²⁹

Yukarıdaki ifade ve uygulamalardan anlaşıldığı gibi, cehrî zikir ile devrân, semâ' ve mûsikî arasında bir ilişki söz konusudur. Zira, dönmek anlamına gelen devrân, cehrî zikri esas alan tarikatların döne döne yaptıkları zikir, semâ' ve tarikat âyinine

626 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, X, 244.

627 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Heyet), III, 253-254.

628 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 456, 467-469.

629 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 524.

verilen isimdir. Zikir, devrân esnasında âhenkli bir şekilde yapılır ve besteli ilâhîler okunur.⁶³⁰

Toplu zikir âyinleri ve semâ aynı gibi görünmesi dolayısıyla ilk sûfi düşünürlerinin bu ikisi arasında ayırım yapıp yapmadıkları da açık değildir. Dolayısıyla zikir hakkında yapılan bir çok yorumun semâ' için de geçerli olduğunu öne sürmenin⁶³¹ yanlış olmadığı kanaatindeyiz.

Gülşeniye tarikatında zikrin devrân ve semâ' ile olan ilişkisine dair bir çok örnek vardır. Meselâ; İbrahim Gülşenî, Tebrîz'den Kızılbaşların tasallutundan kaçıp Diyarbakır'a geldiğinde Sultan Elvand, şeyhi ziyaret için çadırına gelir, onu tazim edip fukara ile öğle namazını kırlarlar. Zikir edip şevke gelip aşkla semâ'a kalkarlar; sultan da onlarla beraber semâ' eder.⁶³²

Anadolu'dan hakikât ilmini tahsil için Mısır'a gelen ve İbrahim Gülşenî'nin velâyetine kâni olarak ona intisab eden, daha sonra yıllarca kâtipliğini yapan Kûçek Yusuf Halife, Mısır'a ilk geldiğinde; "Gülşenî'nin zâviyesi önüne geldiğini, içeriden şevkli zikir sesleri işittiğini, zâviyeye çıktığını, yüzden fazla dervişin aşk ve şevkle kiminin semâ' ettiğini, kiminin de dinlediğini, zikir tamam olduğunda bir hâfızın Kur'ân'dan sûre-i Haşr'in sonunu okuduğunu"⁶³³ anlatmaktadır.

İstanbul'da Gülşenî halîfesi olan Hasan Zarîfî Efendi, "zikr-i cehri, hareket, raks ve kanat çırpma anlamına gelen tasfik ile nağamât etmeyi"⁶³⁴ postnişin olduğu tekkede uygulamıştır.

Gülşeniye tarikatında zikir esnasında "Lâ ilâhe illallah" cümlesi ve "Hû", "Hay" kelimeleri söylenmektedir.⁶³⁵ "Lâ ilâhe illallah" cümlesini tekrarlamaya "Tevhîd zikri" denmektedir.⁶³⁶ Tevhîd zikri, Gülşenî zikir meclislerinde en fazla kullanılanıdır. Gülşenî âyinlerinde "Allahümme" lafzının okunduğunu da görmekteyiz. Kahire Gülşenî Âsitânesi'nde yapılan zikir hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, "medd ü cezm tevhdî" dediği "Allahümme" lafzının, zikir esnasında okunduğunu⁶³⁷ söylemektedir.

630 Uludağ, *a.g.e.*, s. 138, 539-540; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 222.

631 Elias, "Zikr-i Dervişâne'den Divân Musikisine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'a Bir Bakış," s. 216.

632 Muhyî, *Menâkıb*, s. 282.

633 Muhyî, *Menâkıb*, s. 446.

634 Atâî, *Hadâik*, 201.

635 İnançer, "Zikir Usûlü ve Musikî", *DBİA*, I, 444.

636 Uludağ, *a.g.e.*, s. 539.

637 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

Gülşenî zikir meclislerinde “Hû” kelimesinin okunması, Mısır’da bazı tartışmalara sebebiyet vermiştir. Meselâ; Mısır’da bâtını inkâr eden bazı müftüler, Musa Bey’e varıp; “İbrahim Gülşenî’nin müritleri, Allah’ın ismini tağyir edip Hû Hû derler. Bu menhiyatı defetmek size vâciptir” diye şikayet ederler. Musa Bey, müftülerin bu şikayetlerine karşı, “Cümle esmâullah, ism-i Hû’ya râcidir. İsm-i Hû, Halvetiye Tarikatı’nda üçüncü ismullahtır,” diye cevap vererek⁶³⁸ bu konudaki tartışmaları çözüme kavuşturmaya çalışır.

Gülşenî âyinlerinde kullanılan iki zikir tarzı daha vardır ki, bunlar; tevhîd-i erre ve tevhîd-i sultânîdir. Evliya Çelebi, Kahire ve Edirne Gülşenî Tekkeleri’nde icrâ edilen zikir ve mevlid hakkında bilgi verirken bu meclislerde tevhîd-i erre ve tevhîd-i sultânî yapıldığından bahsetmektedir.⁶³⁹ Çoğunlukla zikir-i erre veya “testere zikri” olarak da ifade edilen tevhîd-i erre, hançereden testere sesi gibi bir ses çıkarılarak yapılan zikirdir. Beyan edildiğine göre testere zikri, Orta Asya ve Türk tarikatlarında görülmekte; özellikle de Yesevîye tarikatının kurucusu Hoca Ahmed Yesevî (öl. 562/1167) ile başlamaktadır.⁶⁴⁰

Görüldüğü gibi, Yesevîye tarikatıyla bütünleşen zikir-i erre, Gülşeniye tarikatında da uygulanmıştır. Bu da İbrahim Gülşenî’nin daha önce yaşadığı Azerbeycan bölgesindeki Yesevî dervişlerinden bu konuda etkilendiğini göstermektedir.

7. Şiir

Şiir ile mûsikî bir elmanın iki yarısıdır. Bizim kültürümüzde hem mûsikî hem de şiir genel itibarla mukaddesin emrinde olmuşlardır.⁶⁴¹ Şiir ile mûsikî elele vermiş, aralarında tabî ve zaruri bir kaynaşma mevcuttur.⁶⁴² Şiir ile mûsikî, kardeştir.⁶⁴³ Şiir, bir fikri, bir duyguyu ahenkle, sembolle anlatan edebî bir melodidir. Şiir, ritm yani nazım sanatı olduğu için güfteden önce bestedir, yani güftesiz bir bestedir. Duyguyu deyiş haline getirmektir. Şiir, bir nağmedir. Bu nağmeyi sağlayacak olan sesler arasındaki orantı, şiiri bir beste haline getirmektedir. Şiiri güfte halinden çıkarıp beste

638 Muhyî, *Menâkıb*, s. 373-375.

639 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 244, 467-469; a.mlf., *Seyahatnâme*, (Heyet), III, 253-254.

640 Schimmel, *a.g.e.*, s. 158; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 105-108, Ankara 1984; Uludağ, *a.g.e.*, s. 540-541.

641 Yılmaz, İbrahim, “Sanatsal Söylemde Şiir ve Nesir”, *Dinî Araştırmalar*, c. I, sy. 2, s. 213-214, Ankara 1998.

642 Levend, *a.g.e.*, s. 245.

643 Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Zeki Megamiz), V, 51, İstanbul 1978.

haline getirecek olan şey, derûnî âhenk ve mûsikîdir.⁶⁴⁴ Buradan şiir ve mûsikînin iç içe olduğu ve birbirlerini tamamladıkları görüşüne varabiliriz.

Belâğat bilimcilerinin ve ediplerin söz ve anlatımın usûl ve kaidelerini tespitteki anlayışlarına uygun bir ifadeyle, İslâm dünyasında şiir, en değerli varlık olan insanın en güzel sözü, anlatımı ve âhengi elde etme ve muhatabı olan insanlara aktarma gayretinin ürünlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁴⁵

Şiir konusu, klasik tasavvuf eserlerinde semâ‘ bahsinde yer almaktadır. Kuşeyrî, Peygamberimizin huzurunda okunan şiirleri dinleyip okuyanları menetmediğini, dolayısıyla şiir ve onun besteli hali olan mûsikînin dinlenebileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁶

Tasavvuf ve tarikatların şiir hususundaki bu yaklaşımları onun kendi içlerinde önemli bir yer alarak kullanımını sağlamıştır. Her tarikatta olduğu gibi Gülşenîlikte de hakikatleri vecîz bir dille ifade etme vasıtası olarak şiir, törenlerdeki yerini almıştır.

Dede Ömer Rûşenî'nin şiirle tasavvufî fikirleri ifade etme geleneği, Gülşenî tarafından da devam ettirilmiştir.⁶⁴⁷ Rûşenî'nin vefâtından önce dervişleri ile sohbet ederken Yunus Emre'nin:

Ol dürr-i yetimim ki görmedi beni ummân

*Bir katreyim illâ ki ummâna benim ummân*⁶⁴⁸

beytiyle başlayan gazelini okuduğu, mürşidinin vefâtı sebebiyle de Gülşenî'nin bir çok Farsça, Türkçe gazeller ve beyitler söylediği rivayet edilmektedir.⁶⁴⁹

Tasavvuf, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti döneminde Mevlânâ, Yunus Emre ve Gülşenî gibi pek çok mutasavvıf şâir yetiştirmiştir.⁶⁵⁰

Gülşenî, hem tasavvufî kimliği, meşrebi ve önderliği ile hem de nitelik ve nicelik bakımından üstün olan manzumeleriyle Türk ve İslâm dünyasında tasavvufî şiirin temsilcileri arasına girmiştir. O, hem Dîvân tarzı hem de Yunus tarzı şiirleriyle tanınmış bir sûfî şâirdir. Tekke Edebiyatı'nda şâir Ferâğî'nin;

644 Özden, H. Ömer, *Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal*, s. 88-89, 100, 102, Ankara 2001.

645 Arpağuş, a.g.t., s. 110.

646 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 336.

647 Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, IX, 81-83.

648 Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, II, 344, İstanbul 1997.

649 Muhyî, *Menâkıb*, s. 172-173.

650 Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, s. 13, İstanbul 1992.

Gülşenî dervişi güldür, goncalardır Mesnevî

*Bülbül-i şeydâ okur geh Mesnevî geh Mânevi*⁶⁵¹

beyti Gülşenîler için söylenmiştir. Bu sûfi şâirin Dîvân tarzı gazellerinde kuvvetli bir Mevlânâ hayranlığı görülür. Yunus tarzı ilâhîlerinde ise halk tasavvuf şiirinin Hacı Bayram Veli’de de gördüğümüz âhenkli ve raksân üslûbu vardır. Buna Gülşenî’nin şu şiiri örnek olarak gösterilebilir.⁶⁵²

Benim gönlüm alan dilber

Gider derler gider derler

Beni mecnun tek o Leyli

Eder derler eder derler

İşitdim Gülşenî seni

Doğaldan Rûşeni günü

Ziyâdan Aydın iline

*Gider derler gider derler*⁶⁵³

Gülşenî’nin bir çok şiiri ritimle yazılmıştır; bu şekilde yazılmış olması, onları devrân ve semâ’ esnasında terennüm edilebilir yapmıştır. Zira semâ’ ve devrân esnasında Gülşenî’nin beyitleri gönülleri yakıcı bir sadâ ile icrâ edilmiştir.⁶⁵⁴

Gülşenî, Farsça eserlerinde Mevlânâ’nın, Türkçe eserlerinde ise Yunus Emre ve ikinci derecede Nesimî’nin tesiri altında kalmıştır. Sağlam bir dile ve akıcı bir üslûba sahip olan Gülşenî’nin özellikle *Türkçe Dîvân*’ındaki gazel-ilâhîleri büyük bir beğeni kazanmıştır.⁶⁵⁵ Gülşenî, ayrıca mürşidi Dede Ömer Rûşenî’nin de tesirinde kalmıştır. Başta Mevlânâ olmak üzere, Yunus Emre, Nesimî ve Rûşenî’nin şiirlerine nazîreler yazmıştır.⁶⁵⁶

Gülşenî, insanları dinî ve tasavvufî konularda aydınlatmada güzel sanatlardan olan şiirden istifade etmiştir. Şiirin etkili bir konuşma sanatı olduğunu anlamış ve bu sanatı kullanmıştır. Nesir, şiire göre duyguyu hissettirme, ulaştırma ve aktarmada daha yetersiz olduğu için bir çok mutasavvıf gibi şiire başvurmuştur.

651 Hocaşâde, *İbrahim Gülşenî*, s. 9.

652 Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 625, İstanbul 1987.

653 Beysanoğlu, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, I-III, 70, İstanbul 1957; Uzun, Mustafa, “İbrahim Gülşenî”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, VIII, 59, İstanbul 2000; Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi, Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, s. 171-172, Ankara 1955.

654 Şemlelîzâde, *Şîve*, s. 510.

655 Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I-III, 65; Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 290, İstanbul 1981; Komisyon, “Gülşenî İbrahim”, *TDEA*, III, 398-399, İstanbul 1979; Uzun, “İbrahim Gülşenî”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, s. 59.

656 Akay, *a.g.t.*, s. XXXVIII-XXXIX.

Tarikat önderleri bütün duyguların ötesinde elde ettiği sırları dervişlerine ve diğer insanlara söylemek ister; fakat bu sırların söz ile ifade edilemeyeceğini de bilir. En iyi durumda bile onun bu sırları ifade etme teşebbüsü zayıf bir yakınlaşma denemesinden öteye geçemez. Bu bağlamda Gülşenî'nin şiirlerinde sık sık kâfiye ve aruz kusurlarına rastlanmaktadır.⁶⁵⁷ Olanca efkârını, hatta bütün mevcûdiyetini yârin dîdârının mülâhaza ve müşahedesine hasretmiş bir kimsenin artık şiir kaideleriyle meşgul ve mukayyed olamayacağı, dâhiyâne bir şiir inşâd edeyim diye ham bir hayâle tenezzül etmeyeceği pek tabîi bir şeydir. Bundan dolayı Gülşenî, şiirlerinde en mükemmeli değil, ilâhî müşahadelerini doğru ve tam olarak aktarmayı gaye edinmiştir. Onun gönül sırlarını insanlara açıklamaya ve yaymaya iten derûnî istek ve arzuları, şiirle ortaya çıkmıştır. O şiir söylemek için kendisini zorlamamıştır.⁶⁵⁸ Zaten tasavvuf erbabı şiiri zorlama ile değil, hâl ile söylerler, içlerinde buldukları hâlleri şiirle anlatırlar.⁶⁵⁹ Bazan tefekkür âlemine dalmış, bir yıl geçmiş olmasına rağmen bir beyit bile söylememiştir. Bazan da bir anda, farklı dillerde ve vezinlerde kâtiplerin sinisinin gürültüsüne dayanamayacağı kadar bir coşkuyla şiirler söylemiştir.⁶⁶⁰

Gülşenî'nin şiirlerinde tam ve dolgun kâfiyeler kullanılmıştır. Kâfiye ve redif, onun manzumelerinin başlıca âhenk unsurları arasında yer almaktadır. İç kâfiye ve aruz veznini de kullanan Gülşenî'nin şiirlerinde alliterasyon da önemlidir. Buna rağmen onun şiirlerinde aruz ve kâfiye hatalarına rastlanmaktadır.⁶⁶¹

Türkçe şiirleri bakımından Gülşenî'nin üçüncü sınıf bir şâir olduğu⁶⁶² görüşünün yanında *Türkçe Divân*'ındaki gazel-ilâhîlerinin en çok beğenilen şiirlerden olduğu⁶⁶³ görüşü de mevcuttur. Gülşenî'nin, vecd halinde üç kâtibe⁶⁶⁴ aynı anda, üç ayrı dilde, farklı kâfiye, vezin ve mânâda mısralar⁶⁶⁵ yetiştirecek kadar kolaylıkla şiir söylemesi, onun bu sahadaki istidadını göstermeye kâfidir.⁶⁶⁶

657 Akay, *a.g.t.*, s. XXXVI-XXXVII.

658 Muhyî, *Menâkıb*, s. 302.

659 Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 675.

660 Muhyî, *Menâkıb*, s. 302.

661 Akay, *a.g.t.*, XXXVI-XXXVII.

662 Atsız, Nihal, "Gülşenî İbrahim", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 154, Ankara 1970.

663 Pekolcay, *a.g.e.*, I, 290.

664 Bu kâtiplerden biri, Muslihüddin Halife'dir. Şeyh cezbe ile gazeller söyler o da yazardı. Diğer ikisi de Hasan Efendi ile Rûşen-i Sâni'dir. Bkz. Muhyî, *Menâkıb*, s. 109, 302.

665 Muhyî, *Menâkıb*, s. 302.

666 Yazıcı, *a.g.t.*, s. 97.

Onun gönül coşkunu ve vecdi, şiirlerini kâfiye endişesi taşımadan söylemesine, özündeki çalkantıyı dışa vurmasına ve dilin sınırlı imkanlarını olabildiğince zorlamasına sebep olmuş olabilir.

Gülşenî, ekseri şiirlerinde mütefekkir bir şâir hüviyeti taşımaktadır. Onu büyük şâir olarak vasıflandıramayanlara bu sebeple hak vermek gerekir. Dîvân mazmunlarını tasavvufî remizleri muvaffakiyetle kullanmakla beraber, şiiri gerçekçi bir hava içinde gelişmektedir; neticede de, samimi ifade tarzına rağmen, beyitlerin sağlam örgüsü, dikkatimizi ilk çeken şey olmaktadır.⁶⁶⁷

Gülşenî, ilâhî sırları dile getirmede bir ney gibidir. Zira ney, (nâyinin, neyzenin) üfleyeninin dudağı dokunduğunda ses vermeye başlar. Sadece böyle bir dokunmadan dolayı meydana gelen ilâhî feyizlere mazhar olmuş beyitler, ölümsüzleşir. Böyle bir feyze mazhariyet kazanan ve can bulan her ses ve nefes, ebedî ve ezeli kaynağından zaman kaydı olmaksızın çağlamaktadır.

Gülşenî'nin şiirlerinde en fazla işlediği konu ilâhî aşktır. Bütün kaside, gazel, rubâî ve tuyuğlarında genel olarak işlediği konular; Allah'ın varlığı ve birliği (tevhid), ilâhî güzellik, Hz. Muhammed'e duyduğu samimi sevgi ve tarikatının prensipleridir. Onun şiirlerinde hayat ve mücadele, yaşadığı yerlerin izleri ve güzellikleri de vardır. Onun şiirlerinde bir çok peygamber, dört halife, büyük sûfiler ve bilhassa mürşidi Aydınlı Dede Ömer yer bulurlar. Öyle ki Dede Ömer Rûşenî'yi bütün şiirlerinin sonunda kendi mahlasıyla beraber tekrarlamaktadır.⁶⁶⁸

Gülşenî, Türkçe eserlerinde çok sâde bir dil kullanır. Çağdaşları veya daha önceki nesle göre dili daha sâde ve daha temizdir. Mürşidi Dede Ömer Rûşenî'den daha terkipsiz bir üslûba sahiptir. Kısaca onun dili, halk diline yakın bir dildir.⁶⁶⁹

Gülşenî, kendisi şiir yazdığı gibi başkalarının da şiir yazmasını tavsiye ve teşvik etmiş; bu yazılan şiirleri tetkik ve tahlil etmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Mısır'a gelen İdrîs-i Bitlisî'ye; "Bazı ahab-ı kadîmin âsârını ihyâ, menâkıb ve dîvânlarını cem' etseniz hatırımız hoş olur." diye tavsiyede bulunmuştur.⁶⁷⁰

Gülşenî hayatta iken kendisine intisab eden ve etkisinde kalan veya onun vefatından sonra Gülşenîliğin tesiri altında kalarak bu tarikata meyleden, Gülşenî

667 Pekolcay, *a.g.e.*, I, 290.

668 Akay, *a.g.t.*, s. XXXIV-XXXVI.

669 Akay, *a.g.t.*, s. XXXVII.

670 Muhyî, *Menâkıb*, s. 79-81.

tekkelerinden feyiz ve ilham alan “Gülşenî Şâirler” diye isimlendirebileceğimiz bir çok şâir vardır. Konumuzun dışına çıkmamak için bu şâirlerin çoğunlukla isimlerini zikrediyor, önemli bulduklarımız hakkında da kısa açıklamada bulunuyoruz.

İbrahim Gülşenî, başta oğlu Ahmed Hayâlî, halîfesi⁶⁷¹ Usûlî (öl. 945/1534)⁶⁷² ve Nedîm gibi şâirler üzerinde etkili olmuştur.⁶⁷³ Bunlardan başka Ârifî Hüseyin Çelebi (öl. 959/1552),⁶⁷⁴ Kâmî,⁶⁷⁵ Bülendî, Hamdî, Rindî,⁶⁷⁶ Semâî⁶⁷⁷ ve Şifâyî gibi bir çok şâir, Gülşeniye tarikatına intisab ederek bu tarikatın tekkelerinden feyiz ve ilham almışlardır. Gülşenîlik, özellikle XVII. yüzyıldan sonra yaşayan bir çok şâir ve mûsikîşinâs üzerinde etkili olmuştur. Bu şâir ve mûsikîşinâslar, Gülşenîliğin etkisinde kalarak bu tarikata meyletmişler⁶⁷⁸ ve müntesibi olmuşlardır. Husûsan Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethinden sonra oraya giden bir çok şâir, Kahire’deki Gülşenî dergâhını ziyaret ederek bu tarikata girmiştir.⁶⁷⁹

Yukarıda adı geçen şâirlerin haricinde, Hayretî (öl. 940/1534),⁶⁸⁰ kardeşi Yusuf Sîneçâk (öl. 953/1546),⁶⁸¹ Lâyihî,⁶⁸² Mevlânâ Seyyid İlâhî,⁶⁸³ Hâtemî,⁶⁸⁴

671 Beyanî, Usûlî için “Şeyh İbrahim Gülşenî’nin halîfelerindendir” ifadesini kullanmıştır. Bkz. Beyanî, Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), s. 27, Ankara 1997.

672 XVI. yüzyılda Vardar Yenicesi’nde doğan Usûlî, “bi-ihyâr murşîd-i muhtârüm anlar olacaktür” diyerek Mısır’a doğru yola çıkar. Yolda “Zâl-i dünyâyâ gönül virme Usûlî var imiş/Gülşenî dirler vilâyet içre bir er var imiş” beytinin geçtiği gazeli kaleme alır. Mısır’da İbrahim Gülşenî’ye intisab ederek bir çok defa erbaîn çıkarır. Usûlî, murşîdi İbrahim Gülşenî için terki-i bend tarzında yazılmış ve iki bendden meydana gelen bir mersiye yazmıştır. Usûlî’nin hayatı ve divanı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsen, Mustafa, *Usûlî Hayatı Sanatı ve Divanı*, Erzurum 1983; Usûlî, *Divan*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara 1990; Gölpınarlı, *Nesîmî-Usûlî-Rûhî Hayatı Sanatı Şiirleri*, s. 11-18, İstanbul 1953; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Türkçe Yazmalar, nr. 774, vr. 52a; Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s. 193; Hasan Çelebi, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, I, 165; Kastamonulu Lâtîfî, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, (Haz. Mustafa İsen), s. 468, Ankara 1990; Kurnaz, Cemal, *Türküden Gazele*, s. 145, Ankara 1997; Ayrıca Usûlî’nin İbrahim Gülşenî için yazdığı mersiye için bkz. İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, s. 277-278, Ankara 1993.

673 Akay, a.g.t., s. XL.

674 İstanbul’da doğan Ârifî Hüseyin Çelebi, İbrahim Gülşenî’ye intisab etmek üzere Mısır’a giderek orada uzun bir süre hizmette bulunduktan sonra şeyhinin ölümü üzerine tekrar İstanbul’a dönmüştür. Değişik kademelerde görev yapan ve nihayet Kanûnî tarafından silahtar tayin edilen şâir ve hattat Ârifî Hüseyin Çelebi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Beyanî, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, s. 161-162; Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s. 241; Hasan Çelebi, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, II, 598-599; Sehî Bey, *Hest Behîst*, (Haz. Mustafa İsen), s. 218, İstanbul 1980; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 18; İsen, Mustafa, “Ârifî Hüseyin Çelebi”, *DİA*, III, 373.

675 Kâmî’nin hayatı ve *Divan*’ı için bkz. Yazıcı, Gülgün, *Edirneli Kâmî ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1998.

676 Şemlelizâde Ahmed Efendi, şiirlerini Rindî mahlasıyla yazmış; birkaç eseri Güldeste’de vardır. Bkz. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, I-II, 440; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, s. 78, Bursa 2000.

677 Semâî hakkında bilgi için bkz. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s. 309-310; Hasan Çelebi, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, I, 484-485.

678 Kara, “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 52.

679 Muhyî, *Menâkıb*, LXIV.

680 Hayretî, Yenice Vardarlı olup XVI. yüzyılda yaşamıştır. Gülşeniye tarikatına intisab eden ve oradan feyiz alan bir şâirdir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s. 208-209; Latîfî,

Muhyî,⁶⁸⁵ Bakayî,⁶⁸⁶ Kâşifi,⁶⁸⁷ Vâlihi⁶⁸⁸ ve İbrahim Gülşeni'nin torunu Ârif Çelebi⁶⁸⁹ gibi şâirler de Gülşeniye tarikatına intisab ederek buradan feyiz almışlardır. Zira Anadolu ve Balkanlarda XVI. asırdan itibaren büyük bir nüfuza sahip olan Gülşenîlik, bu asrın şâirlerinin en çok iltifat ettikleri bir tarikat haline gelmiştir.⁶⁹⁰

Mutasavvıfların şiiri bir araç olarak kullandıkları ve şiirlerinin diğer şâirlerin şiirlerinden farklı olduğu; bu mânâda “şâir” ile “mutasavvıf şâir”in farklı anlamlara geldiği anlayışı tasavvufî gelenekte yaygın bir düşüncedir.⁶⁹¹ Durum böyle olunca Gülşeni'nin şiirlerine de “mutasavvıf ve mütefekkir şâir” perspektifinden bakmak daha doğru olacaktır.

Tezkiretü's-Şuarâ, s. 232-233; Sehî Bey, *Hest Behişt*, s. 218; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, vr. 77a; Gölpınarlı, Abdalbâki, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 13, İstanbul 1992.

681 Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 339-340; Yusuf Sineçâk'ın hayatı ve kendi ismiyle beraber şeyhi İbrahim Gülşeni'yi de zikrettiği şiirleri için bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 124, 493-494.

682 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 267; Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, II, 834; Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 238-239.

683 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 294.

684 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 303.

685 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 325.

686 Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 46; Kurnaz, *a.g.e.*, s. 10, 38.

687 Lâtîfî, *Tezkire*, s. 262-263.

688 Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, II, 1029-1030; Atâî, *Hadâik*, s. 365; Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 314.

689 İbrahim Gülşeni'nin kızının oğlu olan Ârif Çelebi'nin asıl adı, Fethullah'tır. Bkz. Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 161.

690 Usûlî, *Divan*, s. 17.

691 Arpaguş, *a.g.t.*, s. 114.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENİYE TARİKATI'NDA MÛSİKÎ VE MÛSİKÎŞİNÂSLAR

I GÜLŞENİYE TARİKATINDA MÛSİKÎ

A. Gülşenîliğin Mûsikîye Katkısı

XVII. yüzyılda İslâm âleminin muhtelif yerlerinde tesis edilen tarikatlara ait yüzlerce tekke, mûsikîmizin yayılmasında en büyük âmil olmuştur. Gülşeniye tarikatı, bilhassa tarikatın “pîr evi” nin bulunduğu Mısır’da Türk mûsikîsinin intişarını temin etmiştir.⁶⁹² Kahire’deki dergâhta Türk mûsikîsi eşliğinde âyinler yapılmıştır. İskenderiye’deki Gülşenî tekkesi de aynı hizmeti görmüştür.⁶⁹³ Mısır ve havalisinde faaliyet gösteren Mevlevîliğin dışındaki Anadolu menşeli tarikatlar, zikir esnasında yöresel mûsikîyi icrâ etmelerine rağmen Gülşeniye tarikatı, her yerde olduğu gibi burada da Türk mûsikîsini kullanmıştır.

Evliya Çelebi’nin Derviş Ömer için “Kanunî Sultan Süleyman zamanından IV. Sultan Murad Hân zamanına kadar ilm-i edvârda gavvâs,⁶⁹⁴ Murad Hân-ı Râbî’ devrinde, bu hakîr harem-i hasda iken ilm-i mûsikîde kavlu edvâr üzere üstâd-ı kâmilimiz⁶⁹⁵ ve Sultan Süleyman Hân asrının hâce-i mûsikîsi idi”⁶⁹⁶ ifadesini kullanması, onun icrâcılık ile beraber nazariyât hususunda da kendisini yetiştirdiğini ve ispatladığını göstermektedir. Her ne kadar Derviş Ömer Gülşenî’nin ilm-i edvâr hususunda yazılı bir eseri mevcut değilse de Türk mûsikîsi nazariyatını talebelerine öğrettiği şüphesizdir.

Evliya Çelebi’nin Kahire Gülşenî Âsîtânesi hakkında bilgi verirken “ilm-i edvâr gayb olsa, cihânda bir âvâze kalmasa burada icâdına kâdir nefes sahibi fukaralar vardır. Gûya herbiri Abdullah-ı Feryâbî, Gulâm Nâsîrî ve Gulâm Şâdî mertebesi üstâd-ı kâmiller vardır”⁶⁹⁷ demesi, burada Gülşeniye tarikatına mensub Türk mûsikîsi nazariyatını bilen ve başkalarına öğreten dervişlerin olduğu anlamına gelmektedir. Evliya Çelebi’nin naklettiği bu bilgiler doğrultusunda, Gülşenîliğin Türk mûsikîsinin nazariyât kısmına da katkısı olduğunu söyleyebiliriz.

692 Ergun, *TMA*, I, 26-27; İnançer, “Zikir Usûlü ve Musikî”, *DBİA*, I, 444.

693 İnançer, “Zikir Usûlü ve Musikî”, *DBİA*, I, 444.

694 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 249.

695 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 632-633.

696 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 248.

697 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 246.

Gülşenîlik, Türk mûsikîsine “Gülşenî savtı” ve “Tapuğ” gibi daha önce izah ettiğimiz yeni kavram ve formlar kazandırmıştır.

Bu tarikatın Türk mûsikîsine olan diğer bir katkısı, bünyesinde yetişen çok değerli bestekâr ve hânendelerdir. Gülşeniye tarikatına mensub bu önemli bestekâr, hânende ve zâkirlerin hayat ve eserleri hakkında ileride bilgi verilecektir.

Gülşeniye tarikatına mensub sâzendelerin de Türk mûsikîsine katkısı olmuştur. Zira Gölpinarlı, Neyzen Derviş Ömer'in (öl. 1169/1782) Gülşenîlerden neyzenler yetiştiğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁸

Görüldüğü gibi Gülşeniye'nin nazâriyâttan bestekârlığa, hânendelikten sâzendeliğe mûsikîmizin her alanında hizmet ve katkısı olmuştur.

B. Mûsikînin Kullanıldığı Zaman ve Yer

1. Mûsikî'nin Kullanıldığı Zaman

İbrahim Gülşenî'nin hayatında ve daha sonraki dönemlerde bazı zikir meclislerinde, ney üflendiğini, def, düblek⁶⁹⁹ ve kudüm gibi bazı usûl âletlerinin kullanıldığını, zâkir, mevlidhân ve hânendelerin âhenkli nağmelerle meclise iştirak ettikleri görülmektedir.

Gülşenîlerde her zikir meclisinde sözlü veya sazlı olarak mûsikî kullanılmıştır. Dervişlerin cûş u hurûşa gelerek semâ' ve devrân ettikleri zaman mûsikî devreye girmiştir. Gülşenîlerin özellikle mûsikîyi kullandıkları bazı hususi zamanlar da olmuştur. Meselâ, Gülşenî'nin mezkur zindandan kurtarılmasıyla, Mevlevî ve Gülşenîlerden oluşan zâkirler ve neyzenler bir âhenk içerisinde icrâ edilen nağmelerle bir kaç gün, gece gündüz semâ' etmişlerdir. Ney ve kudümün velvelesi, mutrib heyetinin zenzemesi ve müştakların hây u hûyu ile semâ' meclisi günlerce devam

698 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 326-327.

699Düblek, musikîde kullanılan bir ritim aleti olup dümbelek, dünbelek, deblek, dümbek gibi farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Darbukanın benzeridir, fakat gövdesi balçık olduğu için ondan farklıdır. Bkz. Öztuna, “Dümbelek”, *BTMA*, I, 238; Özellikle gövdesi çömlek olan düblek, Mısır menşelidir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, I, 644; Düblek ve darbuka enstrümanları için ayrıca bkz. Jenkins, Jean and Olsen, Poul Rovsing, *Music and Musical Instruments in the World of Islam*, s. 16, London 1976. Düblek veya dümbelek ismi altında bazan nakkâre de kastedilebilmektedir. Nakkâre ise, basık iki dümbelekten ibarettir. Elle veya daha çok iki küçük deynekle çalınır. Bkz. Öztuna, *BTMA*, II, 98.

etmiştir.⁷⁰⁰ XIX. asırdan itibaren Mevlevîliğin dışında bazı kıyâmî ve devrânî tekkelerinde “ism-i celâl” zikri esnasında ney üflenmiştir.⁷⁰¹

2. Mûsikî'nin Kullanıldığı Yer

Tarikatların sosyal ve kültürel müesseseleri olan tekkeler, genel olarak mûsikînin kullanıldığı yerler olduğundan Gülşenî âsitâneleri, gülşenîhâneler, tekke, dergâh ve zâviyeler de aynı şekilde mûsikînin öncelikle icrâ edildiği yerler olmuşlardır. Mûsikî eğitim ve öğretiminin yapıldığı yerlerden biri tekkeler olmakla beraber pratiklerin yapıldığı yerler bu mekanlarla sınırlı değildir. Zikir, semâ' ve devrânın yapıldığı her yerde mûsikî, kullanım alanı bulmuştur. Gülşeniye tarikatının tarihine bakıldığı zaman zikrin yapıldığı câmi, ev, çadır ve meydanlar

da da mûsikî bir şekliyle kullanılmıştır.

C. Gülşenî Mûsikîsi'nde Kullanılan Âletler, Dil ve Formlar

1. Mûsikî Âletleri

Tarikatlarda muhtelif mûsikî aletleri kullanılmıştır. Mevlevî tarikatı âyinlerinde ney, rebab ve kudüm kullanılırken, Kadirîlik, Rifâîlik, Bedevîlik, Şazelîlik ve Sâdîlik gibi tarikatlarda el ile vurulan kudüm, zilsiz def ve düblek gibi çalgılar bazı zamanlarda, bilhassa bayramlara tesadüf eden zikir meclislerinde çalınmıştır. Diğer tarikat âyinlerinde ise münhasıran ses mûsikîsinin büyük bir yer tuttuğu görülmektedir.⁷⁰² Fakat daha evvelki asırlarda özellikle Mevlevî tekkelerinde yer alan Türk çalgısı ney, XIX. asırdan itibaren bazı kıyâmî ve devrânî tekkelerinde de “ism-i celâl” zikri esnasında üflenmiştir.⁷⁰³ Bu görüşten ve yapılan bazı uygulamalardan hareketle, devrânî olan Gülşenî tekkelerinde de ney üflendiği, def ve kudüm gibi bazı usûl âletlerinin kullanıldığı sonucuna varmamız mümkündür.

İbrahim Gülşenî'nin zindana atılması⁷⁰⁴ üzerine Konya Mevlevî şeyhi Dîvâne Mehmed Çelebi, sağ tarafına başlarında Sâdık el-Mevlevî'nin bulunduğu Mevlevî dervişlerini, sol tarafına da başlarında Ali er-Rûmî'nin bulunduğu Kalenderân-ı

700 Ergun, *TMA*, I, 8-9; a.mlf., II, 497-498; Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 13.

701 Ergun, *TMA*, II, 497-498.

702 Ergun, *TMA*, I, 8-9.

703 Ergun, *TMA*, II, 497-498.

704 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 13.

Haydariye⁷⁰⁵ dervişlerini alarak Antalya üzerinden gemiyle İskenderiye limanına, oradan da Kahire'ye giderek Gülşenî'yi kurtarmıştır. Mülâkattan sonra iki bahr-i ummân cûş u hurûşa gelerek Mevlevî ve Gülşenîlerden oluşan zâkir ve neyzenler bir âhenk içinde icrâ edilen nağmelerle bir kaç gün, gece gündüz semâ' etmişlerdir. Ney ve kudûmün velvelesi, mutribânın zezemesi ve müştakların hây u hûyu ile semâ' meclisi devam etmiştir. Bu semâ' törenine çevrede bulunan fukarâ (dervişler) ve ahbâb-ı turûk-ı Muhammediye de iştirak etmiştir.⁷⁰⁶ Gülşenî, henüz hayatta iken gerçekleşen bu semâ' meclisinde ney, kudûm gibi mûsikî âletlerinin kullanıldığını ve bir mutrib heyetinin varlığını görmekteyiz.

Gülşenî'den sonra postnişîn olan oğlu Şeyh Ahmed Gülşenî'nin meclisine bazı Mevlevî yârânın gelmesi sebebiyle ney, def ve düblek getirilmiş ve bu enstrümanlar kullanılmıştır. Şeyh Ahmed Gülşenî, bu sazlarla yapılan icra ile cezbeyle gelmiştir.⁷⁰⁷ Burada Gülşenî âsitânesine gelen Mevlevî dervişler sebebiyle yukarıda adı geçen muhtelif mûsikî aletlerinin kullanıldığını, fakat Ahmed Gülşenî'nin buna karşı gelmediğini hatta bundan manevi zevk aldığını görüyoruz.

Gülşenî, *Türkçe Divân*'ındaki bir çok şiirinde bazı mûsikî âletlerinin isimlerini zikretmektedir. Genel olarak aşktan bahseden bir şiirinde:

*Çeng ü def ü úd u nây u söz ü saz olan kamu
Söyleyen demde nevâdan nutkıla edvâr mest*⁷⁰⁸

diyerek aşk yüzünden çeng,⁷⁰⁹ def, ud ve ney sazlarının ve bunların eşliğinde söylenen mûsikî nağmelerinin mest olup kendilerinden geçtiğini dile getirmektedir. Ayrıca bu beyit, Gülşenî'nin yaşadığı dönemde adı geçen mûsikî âletlerinin birlikte kullanıldığına da ışık tutmaktadır. Aşk karşısında çeng, def, ud ve neyin durumu eşit olup aynı işlevi görmektedirler. Dolayısıyla ney ile çeng, ney ile ud veya bir başka mûsikî âleti arasında fark görünmemektedir.

705 Kalenderîler için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler-XIV-XVII. Yüzyıllar, Ankara 1992.

706 Salahaddin el-Mevlevî, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, s. 14-15; Aynî, M. Ali, *Hacı Bayram Velî*, s. 76, İstanbul 1986; Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyaları*, s. 283-284, İstanbul 1958; Gölpınarlı, a.g.e., s. 110; Yazıcıoğlu, H. Fikri, *H. Mevlânâ'nın Torunlarından Sultan Divani*, s. 49-53, Konya 1963; Ilgar, Yusuf, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, s. 24, Afyon 1992.

707 Muhyî, *Menâkıb*, s. 221.

708 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 6b.

709 Türk musikisinde XV. ve XVI. asırlarda büyük rağbetle kullanılmış, daha sonra terk edilmiş bir sazdır. Bkz. Öztuna, *BTMA*, I, 198-199. Çeng ismi, kanun, santûr ve harp gibi birkaç çalgı için ortak olarak kullanılmıştır. Selçuklular döneminde âriflerin meclislerinde de yer edinen çeng, XV. yüzyılda dinî çevrelerde itibarlı bir saz olmuştur. Bkz. Can, Neşe, *Türk Müsiki'sinde Çeng*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 107, 113-114, 116, 162, İstanbul 2002.

Gülşenî, aynı şekilde *Arapça Divan*'ındaki;

Savmî salâti haccî tanbûrun ve tablun esma' u

*Mizmârun deffun çengin tesbîcu râkiâtin*⁷¹⁰

beytinde davul, def, mizmâr, tanbûr ve çeng gibi mûsikî âletlerini zikrederek tasavvufî bakış açısına göre vurmalı, nefesli ve telli sazlar arasında bir farkın olmadığını göstermektedir.

Gülşenî'nin bir divan şâiri olarak şiirlerinde çeşitli mûsikî terimlerine yer vermesi, bu şiirleri edebiyat sahasının dışında müzikoloji bakımından önemli bir malzeme haline getirmektedir.

Burada nakledilen beyitler ile elbette Gülşeniye tarikatında mezkur mûsikî âletlerinin tamamının kullanıldığı anlamı çıkarılmasa da, kullanılabilirliği sonucuna varmamız mümkündür.

Gülşenî, *Türkçe Divân*'ındaki başka bir şiirinde Türk halk müziğinin günümüzde de kullanılan eski bir sazı olan Kopuz'dan ve onu kullanan Ozan'dan bahsetmektedir:

Vâz-ı serd ün çeküp zerkıla bilin büküp

*İnledüben kopuzun kim dedi ozanlamaz*⁷¹¹

Orta Asya'dan itibaren var olan Ozan-Kopuz beraberliğini⁷¹² bu beyitte dile getiren Gülşenî, tarihî ve kültürel açıdan bilgi vererek bu terimlerle tasavvufî açıklamalar yapmaktadır.

Gülşenî, aşk, muhabbet ve sevgiyi anlatan bir şiirinde çeng ve *deften* söz etmektedir:

Muhabbet çenginün sâzın işitmez ker-sıfat münkir

*Anun-çün bilemez def-veş çalınsa cülcülü aşkın*⁷¹³

Ona göre, inkâr sıfatına sahip olan kişi, çeng sazının muhabbet ve sevgi sesini işitemez. Onun için def gibi çalınsa da aşkın sesini bilemez.

Gülşenî, başka bir şiirinde de muhabbetten kaynaklanan neşeden dolayı âşıklara saz ile nağme yapmaktan, genel olarak saz ve türküden bahsetmektedir:

710 Gülşenî, *Arapça Divan*, vr. 3b.

711 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 44a.

712 Köprülü, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 102-109, Ankara 1999.

713 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 61a.

Muhabbetten neşât için nevâ uşşâka sâz ile

*Olan dilden sürûdumu nedendür bilmezem bilsem*⁷¹⁴

Gülşenî, *Türkçe Divân*'ındaki bir çok şiirinde ney, düdük, def, kanun ve tanbur gibi çalgılardaki en kalın (bam veya bem) ve en ince (zir) tellerden bahsetmektedir:

Ney gibi nevâ kılubanu inlese âşık

*Def kimi yüzine çalalum bir sen ü bir ben*⁷¹⁵

Gülşenî, *Mânevî*'de ney ile aşk ve âşık arasında bir ilişki kurduğu gibi *Divan*'ındaki bir şiirin bu beytinde de neyin nağme ile ses çıkarmasıyla âşkın inlemesi arasında bir ilişki kurmaktadır.

Ademdür görseden zâhir vücûdı

*Nefesten ney kimi zîr ile bemden*⁷¹⁶

Gülşenî'ye göre üflemeyle neyden çıkan pest ve tiz sesler gibi, zâhir vücudu gösteren şey de aslında yokluktur.

İşit ney kimi efgânum nevâsın

*Yanıp dildâğa düşdüm aşk elinden*⁷¹⁷

Bu beyitte de aşk elinden gönlü yanık âşığın durumuyla, neyin ayrılıktan dolayı inleme nağmeleri arasında bir benzetme vardır.

Çeküp ün ney kimi her dem nefesden

*Nevâmı bâd idem aşkın elinden*⁷¹⁸

Şa'rânî ve Evliya Çelebi'nin Kahire Gülşenî Âsitânesi hakkındaki görüşlerine makalesinde yer veren Doris Behrens, onların ifade etmediği, dervişlerin ney eşliğinde ilâhî okuduklarından bahsetmektedir.⁷¹⁹

Gülşenî ve Ahmed Hayalî'nin hayatlarında icrâ edilen bazı pratikler, Gülşeniye tarikatına mensub Neyzen Derviş Ömer (öl. 1169/1782) gibi neyzenlerin yetişmesi ve özellikle XIX. yüzyıldan itibaren bir çok devrânî tekkesinde zikir esnasında ney üflendiği görüşünden yola çıkarak Gülşenî tekkelerinde de ney üflendiğini söyleyebiliriz.

714 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 64a.

715 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 27b.

716 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 52a.

717 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 50b.

718 Gülşenî, *Türkçe Divan*, vr. 49a.

719 Doris Behrens-Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshanı in Cairo", *Muqarnas*, V, 53.

2. Dil

Türk Din Mûsikîsi'nin bir bölümünü oluşturan Tekke Mûsikîsi'nde bilhassa Türkçe güftelere kıymet atfedilmiştir. XVIII. asırda daha çok yayılan Halvetiye tarikatı ve bazı kollarının âyinlerinde en ziyade Türkçe ilâhîlere büyük bir yer ayrılmıştır. Bu ilâhîlerin çoğu Türk mutasavvıfların dinî eserlerinden seçilmiş parçalardır.⁷²⁰ Gülşeniye tarikatı da Mısır, Anadolu ve Balkanlar'da Türk mûsikîsinin intişarını temin etmiştir.

Gülşeniye tarikatının kurulduğu Mısır'daki âsitâne'de ilk yıllardan itibaren semâ' ve devrân esnasında zâkirler tarafından İbrahim Gülşenî'nin:

Ne bâğın bûlbûlîdir Gülşenî gör

Ne gülzârın gülîdir Gülşenî gör

gibi meşhur Türkçe beyitleri veya Dede Ömer Rûşenî'nin rubâileri belli bir makam çerçevesinde ve dinleyenleri gönülden yakıcı bir sadâ ile okunmuştur.⁷²¹

Evliya Çelebi, Kahire'deki İbrahim Gülşenî Tekkesi'nde yılda bir defa mevlid merasimi düzenlendiğini ifade etmektedir. Onun belirttiğine göre bu Gülşenî mevlîdi, mevlîdhân Bursalı Sarımsakçızâde Süleyman Efendi'nin telif ettiği Türkçe mevlittir. Mısır'daki Gülşenî tekkelerinde yapılan mevlid törenlerinde Süleyman Çelebi'nin Türkçe mevlidinin, güzel sesli mevlîdhânlar tarafından okunmasıyla beraber, bir çok savt ve Yunus ilâhîleri de hânende ve zâkirler tarafından okunmuştur.⁷²²

3. Formlar

Gülşenî mûsikîside, Türk Dinî Mûsikîsi'nin bölümlerinden olan Tasavvuf (Tekke) ve Câmî Mûsikîsi formlarından bazıları mevcuttur. Burada Türk Dinî Mûsikîsi ve bölümlerini oluşturan Câmî ve Tasavvuf Mûsikîsi hakkında kısa bilgi vererek Gülşenîlikte bestelenen ve icrâ edilen formları kendi bölümleri içinde açıklamaya çalışacağız.

720 Ergun, *TMA*, I, 123.

721 Muhyî, *Menâkıb*, s. 510.

722 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 456, 468-469.

a. Dinî Mûsikî

Câmilerde ibadet maksatlı, tekkelerde ve muhtelif tarikat toplantılarında zikir esnasında çeşitli vesilelerle icrâ edilen mûsikîye Dinî Mûsikî ismi verilmektedir. Dinî Mûsikî, nitelik bakımından Câmî ve Tekke-Tarikat-Tasavvuf Mûsikîsi olmak üzere iki yakın türe ayrılmaktadır.⁷²³

1) Câmî' Mûsikîsi

Câmide ibadet maksatlı faaliyetler esnasında ortaya çıkan sese dayalı bir mûsikîdir. Câmî Mûsikîsi, daha çok namaz etrafında şekillenmektedir. Namazın cemaatle ifâsı sırasında imam ve müezzinin ses mûsikîsine dayalı faaliyetleri olmaktadır. Buna göre Câmî Mûsikîsi; Ezan, Kamet, Tesbihât, Mahfel Sürmesi v.s. ile Temcîd, Salât, Tekbir, Mirâciye, Mevlid, Na't, Tevşîh ve İlâhî gibi formlardan oluşmaktadır.⁷²⁴

Câmî Mûsikîsi'nde daha ziyade Arapça güftelere ehemmiyet verilmiştir. Fakat bu Arapça güfteleri besteleyenler Türk bestekârlar olmuştur. Bu eserlerde hakim olan ruh; zühd, takva, ubûdiyet, münacaat ve duadır. Fakat Câmî Mûsikîsi'nde tasavvufî parçalara da yer verilmiştir. Ayrıca Câmî ve Tekke Mûsikîlerinde ortak olarak kullanılan formlar da vardır. Her ne kadar bu iki mûsikî türünde ayrı ayrı üslûb ve tavırlar varsa da müşterek bir çok vasıflar da taşımaktadırlar.⁷²⁵ Câmî ve Tekke Mûsikîlerinde ortak olan formlar; Na't, Mevlid, İlâhî ve Tevşîh'tir.⁷²⁶ Mevlid; Câmî'de icrâ edilen bir form olmasına rağmen Gülşenî tekkelerinde de belli zamanlarda okunmuştur. Bu yüzden Mevlid ve esnasında okunan Tevşîh ve İlâhîleri ortak formlar olarak değerlendirebiliriz.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz formlar; sadece Câmî Mûsikîsi formu olan Mahfel Sürmesi ile ortak olarak kullanılan Tapuğ (ilâhî), Mevlid ve Na'ttır.

723 Dinî Musikî hakkında geniş bilgi için bkz. Ergun, *TMA*, I, 11-13; Öztuna, *BTMA*, I, 228; Özcan, Nuri, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 3, 10, İstanbul 1982; Ömürlü, "Dinî Musikî", *KAM*, s. 62.

724 Özcan, *a.g.t.*, s. 10-11.

725 Ergun, *TMA*, I, 12-13.

726 Tekke ve Câmî Mûsikîsinde ortak şekiller için bkz. Özcan, *a.g.t.*, s. 39

a) Mahfel Sürmesi (Tesbih)

Suphi Ezgi'nin tesbitine göre Mahfel Sürmesi, bugün bilinen ve "Tesbih" denen Dinî mûsikî şeklinin nadir örneklerinden biridir. Mahfel Sürmesi, Gülşenî Şeyhi Abdulgânî Dede'ye aittir. Aynı eserin yine bir Gülşenî Şeyhi olan büyük bestekâr Ali Şirugânî Dede'ye ait olabileceği görüşü de mevcuttur.⁷²⁷

Sabâ makâmında ve "Sofyan" usûlünde olan bu Mahfel Sürmesi (namazın bitiminde yapılan tesbih ve dua usûlü), fevkalâde zâhidane, muhteşem bir dinî parçadır. Bu eser, yeknesaklığı ile Allah'ın teklîğini telkin ve terennüm etmektedir. Besteli Câmî Mûsikîsi eserlerinden olan bu tesbih, beş bölümden oluşmaktadır. Başta bir dua, ardından âyete-l kürsî, onu takiben tesbihler ve şuşul denilen sözleri Arapça olan bir ilâhî, sonunda da yine dua bulunmaktadır.⁷²⁸ Solo-ferdî ve koro-cumhur şeklinde icrâ edilen, elimizdeki tek örnek olan Sabâ makâmındaki Mahfel Sürmesi'ni meydana getiren bu beş bölümün güftesi ve icrâ ediliş şekli hakkında kısaca bilgi vermemiz uygun olur kanaatindeyiz.

Koro tarafından okunan baştaki dua şöyledir: Allâhümme ente's-selâm ve minke's-selâm ve ileyke ye'ûdü's-selâm; fehayyinâ Rabbünâ fi's-selâm ve edhilnâ dâre's-selâm; tebârekte Rebbenâ ve te'aleyte leke'l-hamdü ze'l-celâli ve'l-ikrâm.

İkinci kısmı oluşturan Ayete'l-Kürsî koro ve solo şeklinde okunmaktadır: Koro; Eüzü billâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm, bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Allâhü lâ ilâhe illâ hüve'l-Hayyü'l-Kayyûmü; lâ te'huzühü sinetün ve lâ nevm, lehü mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l-ardi, men zellezi yeşfe'u 'indehü illâ biiznih.

Solo; Ya'lemü mâ beyne eydîhim ve mâ halfehum ve lâ yuhîtüne bi şey'in min 'ilmihî illâ bimâ şâ'.

Koro; Vesi'a kürsiyyuhu's-semâvâti ve'l-arde ve lâ yeûdühü hıfzihümâ ve Hüve'l-Aliyyü'l-Azîm.

Üçüncü bölümdeki tesbihler, solo ve koro şeklinde okunmaktadır: Solo; Sübhanallah (sekiz defa), Koro; Sübhanallah (on defa), Solo; Allahü Ekber (üç defa), Koro; Allahü Ekber (yedi defa), Solo; Lâ ilâhe illallahü vallâhü ekber vahdehü lâ şerîke leh. Koro; Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.

⁷²⁷ İnançer, Ömer Tuğrul, "Tarikatlar Müziği", *Müzikalite Dergisi*, s. 37, İstanbul 2000.

⁷²⁸ Öztuna, *BTMA*, I, 15.

Şuğul denilen Arapça güfteli ilâhînin okunduğu dördüncü bölüm: Yâ latîfû yâ kâfî; Yâ hafîzû yâ şâfî (üç defa), Yâ kerîmü yâ Allah bâkî; Yâ Rahîmü ente Allah.

Son duanın okunduğu beşinci bölüm, solo ve koro olarak icrâ edilmektedir: Solo; Lâ ilâhe illallah; elâ inne evliyâ Allah, Koro; Lâ havfün aleyhim ve lâhüm yahzenûn, Solo; Âmin, âmin âmin âmin, Koro; Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn.⁷²⁹

b) Tapuğ (İlâhî)

İlâhî, Arapça'da "Allah'a ait" mânâsına gelen bir kelimedir. Tasavvuf edebiyatındaki ilâhînin, dinî mûsikîde aynı isim altında bestelenmesinden meydana gelmektedir. Bazı ilâhîler belirli bir tarikata (Kâdirî, Rifâî, Halvetî, Gülşenî vs)mahsustur. Bu ilâhîler o tarikatların tekke ve dergâhlarında okunur. Farklı tarikatlarda okunan ilâhîlere değişik adlar verilir. Gülşenî tekkelerinde okunanlara "tapuğ", Bektaşî tekkelerinde okunanlara "nefes" denir. Bazı ilâhîler birbirine yakın veya birbirinden neş'et etmiş bir kaç tarikata ait olabilirlerse de bazıları ise umûmîdir; muhtelif tarikatlarda ortaklaşa olarak okunurlar.⁷³⁰

Câmi ve Tekke Mûsikîsinde ortak form olan ilâhî, Tekke mûsikîsinin temelini oluşturur. Zikir devam ederken zâkirlerce okunan ilâhîlere "zikir ilâhîsi" veya "usûl ilâhîsi" denir. Topluca okunan "cumhur ilâhîsi" ise genellikle âyin sırasında ayağa kalkıldığında okunur.⁷³¹ Gülşeniye tarikatında da âyin, mevlid ve zikir meclislerinde "usûl ve cumhur ilâhîleri," zâkir ve hânendeler tarafından okunmuştur.

Tarikatlarda hicrî yılın hemen hemen her ayına mahsus ilâhîler bestelenmiştir. Bestelenen bu ilâhîler, o ayın gün ve önemine göre okunurlar. Bazı ilâhîlerin güftelerinden dolayı belirli ay ve günlerde okunması şartı olmakla beraber, bir kısmının ise her zaman okunması mümkündür.

Gülşeniye tarikatında okunan ilâhîler, Yunus Emre, Rûşenî, Gülşenî, Hayalî, Niyazi Mısrî gibi Türk mutasavvıflarının şiirlerinin bestelenmiş halleridir.

729 Ezgi, Suphi, *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi*, III, 72-75, İstanbul 1933-1950; Kaplan, *a.g.e.*, s. 164-166.

730 Özcan, *a.g.t.*, s. 41; Güney, *a.g.t.*, s. 8.

731 İnançer, "Tekke Musikîsi", *DBİA*, VII, 240.

Bütün tarikatlarda şuguller (Türk bestekârlar tarafından bestelenen Arapça güfteli hareketli ve basit ilâhîler) okunmakla beraber, Türkçe sözlü ilâhîlere daha büyük önem verilmiştir.

c) Mevlid

Mevlid, lügatte “doğmak, doğum zamanı ve doğum yeri” mânâlarına gelmektedir.⁷³² Mevlid denince daha çok Peygamberimiz’in doğumunu tasvir ve ifade eden manzumeler anlaşılır.⁷³³ Yazılan bu manzumelerin, Hz. Muhammed (a.s.)’in doğumunu kutlamak maksadıyla yapılan törenlerde okunmasına da mevlid merâsimi denir.

Peygamberimiz’in doğumunu kutlamak gayesiyle yapılan ilk resmi mevlid merâsimi, Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörfi (öl. 630/1233) devrinde, 604/1207 tarihinde yapılmıştır.⁷³⁴ Nûr-ı Muhammedî’nin yaratılışı ve diğer Peygamberlerden geçerek Hz. Muhammed’e (a.s.) gelmesi, dünyayı teşrifleri, doğumundan önceki ve sonraki olağanüstü halleri anlatan ve çoğunlukla mutasavvıf şâirler tarafından yazılan bir çok mevlid manzumesi vardır. Bunlar içinde kısaca “Mevlid” olarak şöhret bulmuş, asıl adı “Kurtuluş Yolu” anlamına gelen Süleyman Çelebi’nin (öl. 825/1422) “*Vesîletü’n-Necât*” adlı eseridir.⁷³⁵

Bursa’da bir ara Yıldırım Bayezid’in imamlığını yapan, Ulu Câmi’de de bu vazifesini îfâ eden; Emîr Sultan’a (öl. 833/1429) müntesib mutasavvıf şâir, mûsikî ile uğraşmış olması kuvvetle muhtemel olan Süleyman Çelebi’nin 812/1409’da vücuda getirdiği bu Mevlid’de tasavvufî bir çok remiz vardır.⁷³⁶

Süleyman Çelebi’ye ait mevlid manzumesinin bestesi hakkında elimizde kesin bilgi bulunmamakla beraber başta müellifi⁷³⁷ olmak üzere muhtelif asırlarda bir çok kişi tarafından bestelendiği tahmin edilmektedir.⁷³⁸

732 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/393; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, II/62; Devellioğlu, *Ansiklopedik Lügat*, s. 760.

733 Özcan, *a.g.t.*, s. 22.

734 Pekolcay, Necla, *Mevlid (Vesîletü'n-Necât)*, s. 7, Ankara 1997; Ömürlü, “Dinî Mûsikî”, *KAM*, s. 66.

735 Özcan, *a.g.t.*, s. 22-23; Ömürlü, “Dinî Mûsikî”, *KAM*, s. 66; Kaplan, *a.g.e.*, s. 70.

736 Ergun, *TMA*, I, 12.

737 Evliya Çelebi, Kahire Gülşenî Tekkesi’nde zâkirlerin, mevlidi “*sâhib-i telîf beste ettiği üzere*” okuduklarını belirtmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 468.

738 Ergun, *TMA*, I, 12-13, 17; Özcan, *a.g.t.*, s. 23-24; Ömürlü, “Dinî Mûsikî”, *KAM*, s. 67.

Mevlid, “bahir” adı verilen kısımlardan meydana gelir ve her bahir farklı makâmlarda, mevlidhânlar tarafından okunur.⁷³⁹

Mevlid, her ne kadar camiî mûsikîsi formu ise de Gülşeniye tarikatında daha çok tekkede icrâ edilmiştir.

Mevlid hususunda yapılması uygun olan bu kısa açıklamadan sonra, Gülşenî tekkelerinde icrâ edilen mevlid hakkında da bilgi vermeye çalışalım. Gülşenî dervişi Tokatlı Ömer Efendi'nin Enderun'dan mûsikî talebesi olan Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de Gülşenî mevlidi konusunda teferruatlı bilgi vermektedir.

Mevlid, Kahire'deki İbrahim Gülşenî Âsitânesi ve Bulak Gülşenî Tekkesi'nde her yıl Peygamberimiz'in doğumu münasebetiyle, Rebiülevvel ayının on ikinci gecesi düzenlenmektedir. Âsitâne'de icrâ edilen mevlid ile ilgili olarak Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de şöyle der: “...Rebiülevvelin on ikinci gece isneyn gecesi olur. ...Amma bu Gülşenî mevlidi, âvâm-ı nâs için değildir, havassü'l-hâs içündür. Bade'l-işâ aziz hazretlerinin merkadi amber hâkî olduğu kubbe-i münevverenin önündeki mücellâ ve musaykal harem-i azîm-i musanna, zîkıymet ibrişim halîçeler ile döşenip cümle uşşâkân guruh guruh gelip cemaat-i kesîre ile salât-ı işâ ederler.”⁷⁴⁰

Havâs için düzenlenen Gülşenî mevlidi, yatsıdan sonra âsitânenin harem kısmının kıymetli halılarla döşenip bütün dervişlerin gelerek cemaatla yatsı namazını kılmalarından sonra başlamaktadır. Namazdan sonra bir grup zâkir tarafından okunan mevlid, savt ve ilâhîler, onların mûsikî maharetlerini de ortaya koymaktadır: “...Salât-ı işâ ettikten sonra zâkirler ve şâkirler tarafından gûnagûn savt, remeller ve ilâhîler; zikr-ü cemiller ile yegâh, dügâh, segâh, çargâh ve pençgâh; şeş avâzede, avâze-i Dâvûd ile musanna hüzüngîrler idüb kâhice uşşâka nevâ mahbub bûselik idüb makâm-ı uşşâk, gerdaniyede karar idüb üçden haric etmezler.”⁷⁴¹

Mevlid okunurken bazı zâkirler de on iki kişilik halkalar halinde zikir etmektedirler. Hânende ve zâkirler, güfteleri Ahmed Hayalî, Cemâlî, Abdulahad Nûrî ve Gafûrî'ye ait olan ilâhîleri peş peşe okurlar. Bu esnada medd ü cezm tevhdî, tevhdî-i sultânî ve tevhdî-i erre ile kendilerinden geçen bu zâkirler, mûsikîde kullanılan on iki makâma vukûfiyetlerini de gösterirler: “...Ve bir kol zâkirleri köçekler, cem idüb nikriz,

739 Mevlid'in kısımları ve okunuşu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Özcan, *a.g.t.*, s. 23-26; Ömürlü, “Dinî Mûsikî”, *KAM*, s. 67; Kaplan, *a.g.e.*, s. 70.

740 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

741 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

şehnaz, haşırak ve makâm-ı zengûleden geçüb gerdaniye iderek kavî-i İsfahan üzre rast karar idüb mâbeyninde on iki makâm üzre on iki burçtan⁷⁴² nişan verir, on iki halka küre küre pîç ender pîç-i uşşâk, birbirlerine sarmaşub, birbirlerin derâgûş idüb muhabbet rekleri germagerm olub cemi-i uşşâkân birbirlerini kemerlerinden zabt idüb halka-i gülşende zikrullah ile meşgul olub tevhîd-i erre ile mest medhûş, bîhûş olub arsa-i muhabbetde vâlih hayran olurlar. Cümle zâkirân Hayalî, Cemâlî, Abdulahad ve Gafûrî ilâhîlerini birbirlerine hasmâne müselsel hazîn esvât ile hânendelik edüb, cemi-i uşşâkân medd ü cezm tevhîdi ki Allah lafzıdır, ona müdâvemmet ettiklerinde can kulağıyla istima' eden can bîcan ve bîmecâl iken pürmecâl olur. Hülâsa-i kelâm bu üslûb üzre on iki makâmda on iki fasıl tevhîd-i sultânî olur.”⁷⁴³

Kahire İbrahim Gülşenî Âsîtanesi'nde zâkirler, mevlîd-i şerîfi Süleyman Çelebi'nin bestelediği on iki makâm,⁷⁴⁴ yirmi dört şûbe⁷⁴⁵ ve kırk sekiz terki⁷⁴⁶ üzere icrâ etmişlerdir: “Mevlidhân Bursalı Süleyman Efendi'nin telif ettiği;

Allah adın zikr idelim evvelâ

Vâcib oldur cümle işde her kula

mevlîdinde sâhib-i telif beste ettiği üzre on iki makâmda ve yirmi dört şûbede ve kırk sekiz terki⁷⁴⁶ üzere hoş âvâz ile tilâvet idüb mâbeyninde zâkirânlar nice savt ve zikirler tilâvet idüb ta sabaha dek bu üslûb üzre sohbet-i has olur. Hz. Risâlet'in rahm-i mâderden saadetle müştak oldukları mahal gelüb;

742 Türk Musikîsi ses sistemi, kâinatın temel unsurları ile münasebete geçirilmiştir: On iki makâm, on iki burca; dört şûbe, dört unsura, yirmi dört terki⁷⁴⁶, yirmi dört saate karşılık gösterilmiştir. Bkz. Tura, Yalçın, *Türk Musikîsinin Mes'eleleri*, s. 181, İstanbul 1988.

743 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

744 Kelime olarak yer, mevki, durma yeri gibi anlamlara gelen makâm, musikîde bilim terimi olarak ezginin dayandığı tek perde mânâsındadır. Bkz. Kalender, Rûhi, “15. Yüzyılda Arapça Musikî Terimleri ve Türkçe Karşılıkları”, *AÜFD*, XXIV, 488, Ankara 1981. XV. yüzyılda yazılan Türk Musikîsi nazâriyatı ile ilgili eserlerde on iki makâm isimleri küçük farklılıklarla zikredilmektedir. Kırşehirli Edevârî'na göre bu makâm isimleri şöyledir: 1- Rast, 2- Irâk, 3- İsfahân, 4- Zîrefkened, 5- Büzürg, 6- Zengûle, 7- Rehâvî, 8- Hüseyinî, 9- Hicâz, 10- Bûselik, 11- Nevâ, 12- Uşşâk. Bkz. Akdoğan, *a.g.m.*, s. 151, 163; Sekizli, Ubeydullah, *Kırşehirli Nizâmeddin İbn Yûsuf'un Risâle-i Musikî Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 23-24, İstanbul 2000.

745 Şûbe, XV. ve XVI. yüzyılda makâm denilen kuralların belli bir takımına veya makâmların sınıflandırılmasına verilen isimdir. Bkz. Kalender, *a.g.m.*, s. 488. Bu asırlardaki bazı nazâriyatçıları dört, bazıları ise yirmi dört şûbeden bahsetmektedirler. Şûbe hakkında daha geniş bilgi için bkz. Akdoğan, Bayram, *Fethullah Şîrvânî ve Mecelletün fi'l-Mûsika Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Musikîsi Nazâriyatındaki Yeri ve Önemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 226, Ankara 1996; a.mlf., *a.g.m.*, s. 152, 164; Tekin, Hakkı, *Ladikli Mehmet Çelebi er-Risâletü'l-Fethiyye'si*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 161, Niğde 1999; Özçimi, M. Sadreddin, *Hızır bin Abdullah ve Kitâbu'l-Edvâr*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 141, İstanbul 1989.

746 Terki⁷⁴⁶, birkaç makâmın sıralanmasıyla oluşan bir dizidir. Bkz. Kalender, *a.g.m.*, s. 489. XV. yüzyıl nazâriyatçıları 30, 48 ve 55 olarak birbirinden farklı terki⁷⁴⁶ isminden bahsetmektedirler. Zira terki⁷⁴⁶ler sayılamaz ve sonu yok olarak düşünölmektedir. Bkz. Akdoğan, *a.g.m.*, s. 152, 164; Tekin, *a.g.t.*, s. 194-203; Sekizli, *a.g.t.*, s. 26.

Doğdu ol fahrü'l-enâm

deyince cümle âşıkân pîr civân ayağ üzre kalkub tazim ederler. Bu defa zâkirler güftesi Sâdî'ye ait;

*Yâ Resûlallah cemâlin keşefeddücâ değil mi
Habîba senin kelâmın belâ galü lâ değil mi*

ebyâtı, savt-ı hazîn ile pençgâh makâmında okurlar.”⁷⁴⁷

Kahire Gülşenî Âsitânesi'nde düzenlenen bu mevlid merâsimi oldukça kapsamlı olup mevlidin okunması ve bahirler arasında savt, remel ve ilâhîler icrâ edilmesi esnasında bazı dervişler vecde gelerek semâ' etmiş; çoğunluğu da on iki kişilik gruplar oluşturarak halka şeklinde devrân ve zikir yapmışlardır: “...Yirmi zâkir bir tarafta zikrullahla meşgul iken bazı uşşâk vecde gelüb ayağ üzre kalkub semâ'a başlarlar. Andan cümle dervişân erbâb-ı dil-rîşân fakr-ı fakâ ile zîşân azimüşşân canlar devrân etmeye başlar.”⁷⁴⁸

Âsitâne'deki mevlid tamamlanıp merâsime katılanlardan bir kısmı gittikten sonra kalan dervişler yeniden tevhîd zikrine başlarlar. Tevhîdin ardından bir derviş Kur'ân'dan aşir okur, dua yapılır ve Gülşenî'nin kabri ziyaret edilerek mevlid merâsimi sona erer: “...Mevlîd-i Nebî tamam olub giden gider kalan fukaralar tevhîd ve tezkire başlarlar. Tevhîdden sonra âşıkân-ı âşirhân “Vesîkallezîne't-tekav rabbehüm ile'l-cenneti zümerâ...” (Zümer, 39/73), aşr-ı şerîfin tilâvet idüb ba'deddua azîz hazretlerin bazı âşıkân ziyaret idüb hanelerine revân olurlar.”⁷⁴⁹

Âsitâne'deki bu mevlid merâsimlerinin İbrahim Gülşenî'nin hayatta olduğu dönemde de yapıldığı, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden çıkarılabilir: “...Salât-ı işâ ettikten sonra âyin-i şeyh üzre cümle fukara yek dil ve yek cihet olup tilâvet ederler...”⁷⁵⁰ Buradaki “âyin-i şeyh üzre” ifadesi, âsitânedeki mevlid geleneğinin İbrahim Gülşenî'ye uzandığını göstermektedir.

Muhyî, İbrahim Gülşenî'nin oğlu Ahmed Hayâlî ile aralarında mevlid ile ilgili geçen bir hatırayı *Menâkıb*'da anlatmaktadır. Buna göre, “Ahmed Hayâlî Efendi, damadı Muhyî-i Gülşenî'yi 961/1554 yılında zâviyede okunacak mevlîd-i şerîfe davet etmek için Saksâğan Mustafa Paşa'ya gönderir. Mustafa Paşa, Muhyî'ye şeyhinin halkı davet etmekten muradının ne olduğunu sorduğunda Muhyî; “dervişlere ta'lim ve ehl-i

747 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 468.

748 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

749 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 469.

750 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 467.

*dünyanın kulaklarındaki gaflet kurşunlarını ancak Evliyâ'nın ateşvârî kelamının çıkarabileceği" sebeplerini söyler."*⁷⁵¹

Burada nakledilenden, Ahmed Hayalî'nin postnişîn olduğu dönemde, okunan mevlidin tüm halka açık olduğunu, ayrıca dervişleri eğitmek ve tarikata mensub olmayanların gafletlerini izale etmek maksadıyla düzenlendiğini anlamaktayız.

Evliya Çelebi, Kahire İbrahim Gülşenî Tekkesi'nde postnişîn olan Şeyh Çelebi Efendi'nin sadece senede bir defa yapılan mevlid merâsiminde, bazı kişilerin biat edip tarikata girmeleri sebebiyle dışarı çıktığını ifade etmektedir.⁷⁵²

Mısır'daki diğer Gülşenî tekkelerinde de zaman zaman mevlid merâsimleri yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, Bulak Gülşenî Tekkesi'nde Mısır'ın ulemâ, sülehâ ve eşrâfının katıldığı, yılda bir defa büyük bir mevlid düzenlenmiştir.⁷⁵³

Elde ettiğimiz bilgilere göre, düzenlenen mevlid merâsimleri sadece Rebiülevvel ayında değil, diğer zamanlarda da olmuştur. Zira, Şemlelizâde'nin ifade ettiğine göre, Kahire Âsitânesi'nde Şaban ayının ortasında, güzel sesli zâkirler, yatsı namazını edâ ettikten sonra iki cihan padişahı Allah'ın sevgilisi Hz. Peygamber için mevlid okumuşlar; ayrıca zikir meclisi kurularak tevhid-i şerîf zikri, gecenin son bölümüne kadar devam etmiştir.⁷⁵⁴

d) Na't

Lügatte "bir şeyi medhederek anlatma, vasıflandırma" mânâsına gelen na't,⁷⁵⁵ İslâmî Türk Edebiyatı'nda umûmiyetle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övmek maksadıyla yazılan şiirlere verilen isimdir. Edebiyattaki bu na'tların bestelenmiş şekillerine dinî mûsikîde de na't denmektedir.⁷⁵⁶ Na't, tekkelerde Kelime-i Tevhid ile İsm-i Celâl arasında okunursa da⁷⁵⁷ Câmî Mûsikîsi'nde de kullanılan ortak bir formdur. Câmî mûsikîsine giren salâ, salât-ı ümmiye, temcid, mevlid ve mirâciye, Hz. Peygamber ile ilgilidir. Bu formlar içinde okunan, güftesi Türkçe veya Arapça olan Hz. Peygamber'i öven ilâhîler, konu bakımından birer na'ttır. Zira dinî mûsikî sahasına giren bütün

751 Muhyî, *Menâkıb*, s. 443.

752 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 468.

753 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 251.

754 Şemlelizâde, *Şîve*, s. 524.

755 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV/198; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I/622.

756 Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, s. 1-2, Ankara 1993; Pakalın, *a.g.e.*, II, 664.

757 Özcan, *a.g.t.*, s. 39-40.

formların genel adı, ilâhîdir. Ayrıca na'tlar, Mevlevîhânelerin dışındaki diğer tarikat tekkelerinde ve câmilerde ilâhî adıyla tanınmıştır. Buna paralel olarak da mûsikî mecmualarında çoğunlukla tevşih, durak ve na't gibi terimler yerine ilâhî tâbiri kullanılmıştır.⁷⁵⁸

Na'tlar, daha çok Durak Evferî usûlünde bestelenmişlerdir. Okunurken usûle tam riâyât edilmeden, serbest bir yoruma tabi olan na'tların güfteleri, mutasavvıf şâirlerin şiirlerinden seçilmiştir.⁷⁵⁹ Bestelenmiş na'tları câmi ve tekkelerde okuyan hânende ve zâkirlere na'thân denir.⁷⁶⁰

İlâhî tarzında bestelenen fakat, ilâhîden daha uzun ve ağır olan na't, Gülşenî bestekârlar tarafından da vücuda getirilmiştir. Konu itibarıyla na't olup genel olarak ilâhî diye isimlendirilen bu eserler, güfte veya beste halinde çalışmamızda yer almaktadır.

Muhyî, İbrahim Gülşenî'nin, *Mânevî, Türkçe Divân ve Simurnâme* adlı eserlerinde tevhid, kaside, gazel ve na't türünden oldukça fazla beyitleri olduğundan bahsetmektedir.⁷⁶¹

2) Tekke Mûsikîsi

Dinî Mûsikî'nin ikinci kısmı, Tekke, Tarikat veya Tasavvuf Mûsikîsi'dir. Çeşitli tarikat toplantılarında ve tekkelerde zikir esnasında icrâ edilmek üzere meydana getirilen mûsikîye Tekke Mûsikîsi denir.⁷⁶² Tekke Mûsikîsi'nin rûhu ve mevzuu, tasavvufun rûhu ve mevzuudur.⁷⁶³ Tekke Mûsikîsi, tasavvufî bir lirizmi ihtiva etmektedir. Bununla beraber her tarikatın mûsikîsinde kendine mahsus bazı hususiyetler, bir takım incelikler vardır.⁷⁶⁴

Tekke Mûsikîsi'nin belli başlı formları; Âyin, Nefes, Durak, Şuğul, Mersiye, Na't, Tevşih ve İlâhî'dir. Bizim burada üzerinde duracağımız formlar; Gülşenî Savtı, Durak, Mersiye ve Tevşih'tir.

758 Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 69-70, 72.

759 Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 71.

760 Pakalın, *a.g.e.*, II, 664; Öztuna, *BTMA*, II, 64.

761 Muhyî, *Menâkıb*, s. 239.

762 Kaplan, *a.g.e.*, s. 14.

763 Öztuna, *BTMA*, II, 380.

764 Ergun, *TMA*, I, 13; Tekke Mûsikîsi hakkında bkz. Özcan, *a.g.t.*, s. 31-39.

a) Gülşenî Savtı

Arapça'da "ses" mânâsına gelen savt kelimesi,⁷⁶⁵ terim olarak "Teğannî edilen şiir" anlamına gelmektedir.⁷⁶⁶ Dinî mûsikîdeki yeri ve mâhiyeti başka olan savt, tekke ilâhîlerinin bir türüdür. Bu türü belirleyen temel öge, seçilen bir beytin, bir cümleden veya iki cümleli bir bölümden oluşmuş bir ezgi içinde sürekli olarak tekrarlanması ve her tekrarda, cümlelerin bir motifinin ya da bir kümesinin çatalının veya çeşitlemesinin oluşturulmasıdır. Bunun yanında Sabâ makamının kullanılması, türü belirleyen bir diğer ögedir.⁷⁶⁷

Savt, eskiden Türk mûsikîsinde bir form adı iken sonraları bu özelliğini kaybetmiş ve yalnız tekkelerde okunan mûsikî eserlerine denilmiştir. Güfte, dâima tekrarlanan, ruha vahdet duygusu telkin eden, yeknesak, kısa bir kaç cümleden ibaret olur. Savt ile tekkelerde zikredilir. Değişik kaynaklardaki bilgilere göre câmi mûsikîsinin "tesbih"ine karşılık, tekke mûsikîsinde "savt" vardır.⁷⁶⁸ Savt, tekke ilâhîlerinin Kâdiriye, Celvetiye ve Gülşeniye tarikatlarında seslendirilen bir türüdür.⁷⁶⁹ Bu tarikatların usûl ilâhîsi diye isimlendirdikleri savtlar, başka başka olup, her birinin zikrin hususiyetine göre okunuşu ve okuma zamanı vardır. Savtların zikrin neresinde ve nasıl okunacağı hususu, zâkirbaşlıların bilgi ve maharetine kalmıştır.

Halil Can'a göre "Çamaşır Savtı", "Topu Savtı", "Gülşenî Savtı" gibi isimler taşıyan ilâhîlerin bu isimlerinin nereden geldiği hakkında henüz bir bilgi edinilememiştir.⁷⁷⁰ Revnakoğlu'na göre "Çamaşır Savtı" ve "Tapu Savtı", Şapolyo'ya göre "Tapdık Savtı" gibi isimler alan "Gülşenî Savtları", Hacı Bayram Velî'nin annesinden kalmadır.⁷⁷¹

"Gülşenî Savtları"; "Mirâciye" bahirleri gibi iki kişiyle birlikte de okunabilen ve ayrı bir usûlde bestelenmiş ilâhîlerdir.⁷⁷²

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren klasik Türk mûsikîsi; Câmi ve Tekke mûsikîlerinde bariz bir durgunluk olduğundan "Gülşenî Savtları'nın" da yavaş yavaş

765 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/435; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, I/588.

766 Öztuna, *BTMA*, II, 264.

767 Akdoğu, Onur, *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*, s. 261, İzmir 1996.

768 Öztuna, *BTMA*, II, 264.

769 Akdoğu, *a.g.e.*, s. 261.

770 Özcan, *a.g.t.*, s. 39.

771 Revnakoğlu, "Meşhur Ramazaniyeler", *Din Tarihi Dünyası*, sy. 6, s. 5, İstanbul 1955; a.mlf., *Türk-İslâm Âleminde Tarikatlar Tarihi*, sy. 2, s. 15, İstanbul 1966; Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, s. 174, İstanbul 1964.

772 Revnakoğlu, "Yaşar Baba", *Tarih Dünyası*, c. 2, sy. 6, s. 179, İstanbul 1965.

kayıp olduklarını görüyoruz. Son asır dinî mûsikî sahasındaki vukûfuyla tanınmış olan “Balat Şeyhi” diye bilinen Balat Sünbülî Tekkesi şeyhi Kemal Efendi, “Gülşenî Savtları’nın” tamamına vâkıf nadir şahıslardan biri olma özelliğini taşımaktadır.⁷⁷³

Bir çok tarikatın yanında Gülşeniye tarikatına da intisab etmiş olan Yaşar Baba (öl.1353/1934), son dönemde Gülşenî Savtları’nı çok iyi bilenlerden biri idi. Yaşar Baba, ayrı bir usûlde bestelenmiş olan bu ilâhîleri Hasan Sezâyî-i Gülşenî’nin kardeşi zâkir İsmail Efendi’den meşk etmiştir.⁷⁷⁴

Akdoğu’ya göre günümüze ulaşan yedi tane Savt vardır. Bunlardan altı tanesi Sabâ makamında, sofyan usûlünde ve aynı sözlerle bestelenmiştir. Bu Savtlar’da güftesi İbrahim Gülşenî’nin oğlu Ahmed Hayalî’ye ait;

*Durman yanalım âteş-i aşka
Şûle verelim âteş-i aşka*

beytinin kullanılması, türün sözel muhtevâsını belirlemektedir. Yedinci Savt ise, Hüseyinî makamında ve düyek usûlünde olup,

*Kimde aşkın nişânı var dürür
Âkibet ma’şûka onu irgörüür*

dizesiyle başlamaktadır. Bu nedenle mezkur ilâhî, Savt olarak nitelendirilemez.⁷⁷⁵ Oysa Töre, bu Hüseyinî Savt’a ilaveten;

*Ey cân ile cânânım
Hem derdime dermânım*

beytiyle başlayan ve ayrıca;

*Durmaz yanar vücudum
Ah etmeyip nideyim*

beytiyle başlayan ilâhîleri de nakletmektedir.⁷⁷⁶

Öztuna’nın verdiği bilgiye göre Dede Efendi’nin bestelediği, güftesi Gülşenî-zâde Ahmed Hayalî tarafından yazılmış bir Ferahnâk Savt’ı vardır.⁷⁷⁷

*Şûride vü şeydâ kılan yârin cemâlidir beni
Âlemlere rüsvâ kılan yârin cemâlidir beni*

773 Ergun, TMA, II, 401, 658-659.

774 Revnakoğlu, “Yaşar Baba”, s. 179.

775 Akdoğu, a.g.e., s. 261.

776 Töre, Abdülkadir, *Türk Mûsikîsi Klâsikleri İlâhîler*, (Nşr. Haz. Yusuf Ömürlü), VI, 59-61, 65-66, İstanbul 1985.

777 Öztuna, BTMA, II, 264.

beytiyle başlayan, sözleri Yunus Emre'ye ait olan güfte, Revnakoğlu'na göre "Düyek" usûlünde ve "Çargâh" makamında "Gülşenî Savtı" tarzında bestelenmiş; Gülşenîlere mahsus olmakla beraber diğer Halvetîler tarafından da okunmuştur.⁷⁷⁸

b) Durak

Dinî mûsikîmizde; âyin ve zikirlerin aralarında okunan ilâhîlere durak denir. Daha çok usûlsüz olduğu için hareketin ve raksın durduğu, yapılmadığı, zikre ara verildiği anlamında kullanılmıştır. Durak okumanın temel amacı, dinlenmeyi sağlamaktır.⁷⁷⁹ Duraklar, tek veya birkaç kişi tarafından okunabilir. Bunlar ilâhîlerden daha derin mânâlar taşırlar. İsm-i Celâl zikri havasına intibak ettirmek için Allah'ın yüceliğinden, kudretinden, sıfatlarından bahseden güfteler kullanılır.⁷⁸⁰

Akdoğu'ya göre, bu türü belirleyen öğelerden biri, sözlerin tasavvufî olmasıdır. Diğer bir özelliği usûlsüz ezgilendirilmesidir. Ritmik olamaz, zira maksat, dinlenmeyi sağlamaktır. Bir kıtadan oluşan sözlerin yalnızca birinci ve üçüncü dizelerinin bestelenmiş olması yanında, iki ve dördüncü dizelerinin birinci dizenin ezgisiyle seslendirilmesi, türü belirleyen bir özelliktir. Bunun yanında, hemen tüm durakların "ah, dost" gibi ilave sözcüklerle ve ilgili makâmın güçlü veya karar sesini belirten bir perdeden başlaması, türü belirleyen son özelliktir.⁷⁸¹

Öztuna'ya göre ise duraklarda terennüm olmamakla beraber yukarıda da ifade edildiği şekilde bazı yerlere "Hak, dost, ah, Hû ve yâ Hak" gibi küçük terennüm kelimeleri yerleştirilebilir. Durakların bazı yerleri, hatta bütünü, irticâli denilebilecek serbestlikte okunur. Duraklar, daima Durak Evferi usûlünün son ölçüsü ile başlar ve Durak Evferi usûlü ile devam eder.⁷⁸²

Revnakoğlu'na göre, ağır tavırlı olan duraklar Halvetîlerden Sünbülî ve Şabanîlere mahsustur.⁷⁸³ Mevlevîlik dışındaki tarikatların hemen hepsinde durak okunduğu⁷⁸⁴ için Gülşenîlik'te de bu formun olduğunu söyleyebiliriz. Zira, Gülşeniye

778 Revnakoğlu, "Yunus'un Bestelenmiş İlâhîleri Nerede ve Nasıl Okunurdu?", *Türk Yurdu*, c. V, sy. 319, s. 137, İstanbul 1966; Şengel, A. Rıza, *Türk Mûsikîsi Klasikleri İlâhîler*, (Nşr. Haz. Yusuf Ömürlü), II, 166, İstanbul 1979.

779 Akdoğu, *a.g.e.*, s. 442.

780 Özcan, *a.g.t.*, s. 38.

781 Akdoğu, *a.g.e.*, s. 442.

782 Öztuna, *BTMA*, I, 232.

783 Revnakoğlu, "Meşhur Ramazaniyeler", s. 5.

784 Özcan, *a.g.t.*, s. 38.

tarikâtına mensub Dervîş Ali Şîrugânî'nin vücûda getirdiği çok sayıdaki eseri içinde Durak formu da mevcuttur. Özcan'a göre Ali Şîrugânî Dede'nin bestelediği bu duraklar, Dinî Türk mûsikîsinin en parlak besteleri arasında sayılmaktadır.⁷⁸⁵

c) Mersiye

Mersiye, bir ölüm vukuunda duyulan teessürü ifade etmek veya ölen birinin iyiliklerini saymak için yazılan manzumedir. Bu türlü şiirlere mersiye dendiği gibi bunların bestelenmiş haline de mersiye denmektedir. Mersiye denildiği zaman daha çok İmam Hüseyin için söylenen kıtalar kastedilmektedir. Ehl-i beyt sevgisi hakkında sâdir olan hadis-i şerîflerden dolayı Kerbelâ vak'ası ve İmam Hüseyin'nin şehâdeti hakkında mersiyeler yazmak ve bunları bestelemek şâyi' olmuştur. Yazılan mersiyelerin hepsi İslâm-Türk şâirlerinin eserleri olup bunları besteleyenler de Türk bestekârlardır. Muharrem ayına ait vücud bulan ilâhiler, mühim bir yekun tutmaktadır. Bilhassa Kıyâmî ve Devrânî tarikatlarda, zikrin tavrına uygun olan ilâhiler, bütün zâkirler tarafından icrâ edilmiştir.⁷⁸⁶

Vakanüvist Pertev *Divânı*'nda anlatıldığına göre, 1206/1791 tarihinde Helvâyî (Hulvî) Efendi Tekkesi'nde Muharrem'in onuncu günü Mersiye okunurken orada bulunan Sa'dîye tarikâtından Revanici Dervîş Mustafa, cezbeye girerek semâhânenin ortasında "Yâ Hüseyin!" diye feryad ederek rûhunu teslim etmiştir.⁷⁸⁷

Bestelenmiş mersiyeleri okuma âdetinin bilhassa kıyâmî ve devranî tekkelerinde yer aldığı görülmektedir.⁷⁸⁸ Revnakoğlu'na göre, tekkelerde Muharrem ayının onundan otuzuna, bazan da Safer ayının onuna kadar kırk gün müddetle yapılan zikirlerin perdeleri kaldırılmaz, yani zikirler pestten okunur; âyinler gayet yavaş ve hazin hazin devam eder. Güzel ve yanık sesli mersiye hânlar veya sesli müzik topluluğunu idare eden zâkirbaşılar, yalnız Kerbelâ ile ilgili mersiyeler okumakla iktifa eder veya Ehl-i beyte muhabbet an'ane ve akidesini telkin eden bir takım manzume ve kasidelerle dokunaklı bir tarzda yazılmış ve bestelenmiş menkıbenâmeler okurlar. Kendisine mahsus ve mazbut, müstesna bir tavrıyla, "beste"ye yakın bir edâda okunan, Rast, Uşşâk ve daha ziyade Nühüft makâmında okunması usûlden olan mersiyeler

785 Özcan, "Ali Şîrugânî", *DİA*, II, 454; a.mlf., *a.g.t.*, s. 63.

786 Can, Halil, *Dinî Musikî Ders Notları*, s. 19-20, İstanbul (t. y.)

787 Ergun, *TMA*, II, 478; Can, *a.g.e.*, s. 20.

788 Ergun, *TMA*, II, 476.

oldukça fazladır. Fuzulî'den Seyyid Nizam'a, Niyazî Mısırî'den Ziya Paşa'ya kadar bir çok kişinin mersiyesi son zamanlara kadar büyük üstatların yakıp kavuran sesleri ve fevkalâde tavırlarıyla pek rikkatli bir surette okunmuştur.⁷⁸⁹ Tevhidhânelerde okunan bu mersiyelerden biri de Gülşeniye ricalinden Edirneli şeyh Hasan Sezâyî'nin mersiyesidir.⁷⁹⁰

Muharrem ayında icrâ edilen ve günümüze intikal eden bir eser de ileride hayatından bahsedeceğimiz Gülşeniye tarikatı müntesiplerinden Edirneli Salihzâde'ye aittir. Salihzâde, güftesi yine bir Gülşenî mutasavvıf olan Hasan Sezâyî'ye ait;

Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan

Ağla mâtemdir Muharrem'dir bu gün

beytiyle başlayan mersiye Sadeddin Nüzhet Ergun'a göre Nîşabûr makâmında ve Düyek usûlünde,⁷⁹¹ Halil Can'a göre ise güfte ile beste mutabakatının takdire şâyan olduğu ve Devrânîlerin âyinlerinde gayet ağır Düyek ikânda okunduğu, Rast makâmında bestelemiştir.⁷⁹² Bu ilâhî, şiirin muhtevâsıyla alakalı olarak Muharrem ayında icrâ edilen bir ilâhîdir.

d) Tevşih

Kelime olarak “tezyin, süsleme” anlamına gelen tevşih,⁷⁹³ mevlîd ve mirâciyenin seslendirilmesi sırasında bahir ve hâne adlarıyla anılan bölümlerin arasında cumhur tarafından okunan eserlerdir.⁷⁹⁴ Tevşih, Allah'a münacaat, Hz. Muhammed'e övgü ve mi'râcın mânâ ve ehemmiyetini anlatan, mutasavvıf şâirler tarafından yazılan şiirlerin bestelenmesiyle oluşan ilâhîdir.⁷⁹⁵ Dinî Türk Mûsikîsi'nde bir form olan tevşih, mevzu itibarıyla aslında na'atı da ihtiva etmektedir. Tevşih'te güfte, Türkçe olduğu gibi Farsça ve Arapça da olabilmektedir.⁷⁹⁶ Mevlid cemiyetlerinde okunduğu için mevlid bahirleri hangi makamda okunuyorsa tevşihin makam ve güfte seçimi ona göre olmaktadır. Tevşihler, sofyan, düyek, evsat, devr-i kebir gibi büyük usûllerle ölçülmüşlerdir.⁷⁹⁷

789 Revnakoğlu, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşure”, *Son Dakika*, İstanbul 1951.

790 Ergun, *TMA*, II, 476.

791 Öztuna, *BTMA*, II, 259; Ergun, *TMA*, I, 325-326; Şengel, *İlâhiler*, I, 100.

792 Can, *a.g.e.*, s. 21.

793 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/305; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I/999.

794 Devellioğlu, *Ansiklopedik Lügat*, s. 1327.

795 Ezgi, *a.g.e.*, III, 76; Can, *a.g.e.*, s. 19; Akdoğu, *a.g.e.*, s. 344.

796 Öztuna, *BTMA*, II, 393.

797 Can, *a.g.e.*, s. 19-20.

Revnakoğlu'na (öl. 1968) göre tevşih, mevlid cemiyetlerinde âdeta mevlidin marşı olarak; kıyâmî, devrânî ve cehrî bütün İstanbul tekkelerinde son dönemlere kadar okunmuştur.⁷⁹⁸

Tevşihler, dinî mûsikî repertuarımızda büyük bir yekûn tutmaktadır. Gülşenî bestekârların vücuda getirdiği tevşihler de mevcuttur. Sözleri, Gülşeniye tarikatının ikinci pîri kabul edilen Hasan Sezayî'ye ait;

Kapına geldiler ümmet Muhammed

Dilerler merhamet şefkat Muhammed

beytiyle başlayan ve Gülşenî bestekâr Edirneli Salihzâde'nin Beyâtî makamında, düyek usûlünde bestelediği tevşih, günümüze notasıyla ulaşmıştır.

II GÜLŞENÎ MÛSİKİŞİNÂSLAR

Gülşenîliğin zuhûrundan itibaren bu tarikata intisab eden ve buradan beslenen mûsikîşinâs, bestekâr, zâkir, hânende ve sâzende olarak kimlerin yetiştiği ve ne gibi eserler bestelediklerini tespit etmek, mûsikî tarihimiz açısından faydalı olur kanaatindeyiz. Burada sadece bu tarikata mensub olanları değil, Gülşenîlikle beraber başka tarikatlara intisab edenleri de “Gülşenî Mûsikîşinâslar” olarak değerlendirebiliriz. Zira câmiu't-turûk, yani birden çok tarikata intisab eden ve her birinden icâzet alarak hizmetini bir tarikatta sürdüren oldukça fazla gönül ehli vardır.

Çalışmamızın bu kısmında Gülşenî mûsikîşinâs, bestekâr, zâkir, hânende ve sâzendelerin kronolojik olarak hayatları; hangi asırlarda etkili oldukları, yetiştirdikleri talebeler, günümüze güfte veya beste şeklinde gelen eserleri hakkında bilgi vereceğiz.

A. Latîfi Efendi

XVI. yüzyıl mûsikîşinâs şâirleri arasında yer almaktadır.⁷⁹⁹ Annesi İranlı olan Latîfi, Halep'de doğmuştur. Latîfi, gençlik yıllarında sefahate düşkün iken daha sonra Kahire'ye giderek Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiş ve eski alışkanlıklarına tövbe etmiştir. Hânende ve mevlidhân olarak nakış ve savt okumada gerçek bir ustadır. Kısaca “Latîfi-i hânende” olarak bilinmektedir. Türkçe ve Farsça şiirler söyleyen Latîfi,

798 Revnakoğlu, “Meşhur Ramazaniyeler”, s. 5.

799 Erdemir, *a.g.e.*, s. XVI-XVII.

940/1534 yılında vefat etmiştir.⁸⁰⁰ Gülşeniye tarikatına mensub ilk hânende olan ve Gülşenî ile aynı yılda vefat eden Latîfî'nin günümüze herhangi bir eseri ulaşmamıştır.

B. Hüdâyî Dede

Hüdâyî Dede'nin asıl adı Mustafa'dır. Kaynaklarda daha çok Zâkir Hüdâyî Çelebi olarak geçmektedir. İstanbul'da doğmuş; mûsikî ve edebiyat eğitimi almıştır. Usta bir şâirdir; mûsikîde de geniş bilgisi vardır. Gülşeniye tarikatına intisab eden Hüdâyî, Sultan IV. Mehmed döneminin tanınmış bir hânendesidir.⁸⁰¹

Evliya Çelebi, onu “Nevzuhûr hânendeler” arasında sayarak şu ifadeyi kullanmıştır: “Zâkir Hüdâyî Çelebi, fenn-i zikirde Gülşenî tarîkinin zâkiri ve şâkiri idi.”⁸⁰²

Haseki Câmîi müezzinliği de yapan Hüdâyî Dede'nin mürettep bir *Divan*'ının olduğu nakledilmektedir. 991/1583 yılında İstanbul'da vefat etmiş; Edirnekapısı dışında toprağa verilmiştir.⁸⁰³ Şâir Sâî onun vefatına şu mısra ile tarih düşmüştür:

*Hüdâyî rehberin ola hidâyet-i Yezdân.*⁸⁰⁴

Ergun'a göre XVII. yüzyılın tanınmış mûsikîşinâs ve hânendesesi olan Hüdâyî Çelebi, ayrıca Gülşenî tekkesi zâkiri olarak bu asrın önemli zâkirleri arasında yer almaktadır.⁸⁰⁵

Anadolu Sahası Mûsikîşinâs Divan Şâirleri adlı eserde Hüdâyî, XVI. yüzyılın mûsikîşinâs şâirleri arasında⁸⁰⁶ zikredilmektedir.

C. Vâlihî Efendi

XVI. yüzyıl mûsikîşinâs şâirleri arasında zikredilen Şeyh Vâlihî Efendi,⁸⁰⁷ Edirnelidir. Kurdzâde demekle maruftur. Kahire'ye giderek Gülşenîzâde Ahmed Hayalî'ye intisab etmiş, bir süre hizmet ettikten ve seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra kendisine irşad için izin verilmiştir. Edirne'ye dönerek Sultan Selim Câmîi'nde

800 Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, vr. 172a; Özalp, *TMT*, I, 342.

801 Özalp, *TMT*, I, 348.

802 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 634.

803 Beyanî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 326.

804 Özalp, *TMT*, I, 348

805 Ergun, *TMA*, I, 55; Özalp, *TMT*, I, 399.

806 Erdemir, *a.g.e.*, s. XVI-XVII.

807 Erdemir, *a.g.e.*, s. XVI-XVII.

kürsinişin ve vâiz olmuştur. 994/1586 senesinde vefat etmiş, “Mâte kutbu’l-ârifin” mısrası ölümüne tarih düşürülmüştür. Şâir, merd-i kâmil, ehl-i hâl ve sâhib-i dîl olan Vâlihî Efendi, 971/1564 tarihinde Edirne’den nefyedilmiş; Gülşenî halîfesi Hasan Zarîfi’den tekmîl-i tarîkat ederek hilâfet almıştır.⁸⁰⁸ Mûsiki ile ilgili her hangi bir çalışmasına rastlanmamıştır.

D. Dervîş Sadâyî

XVII. asrın önemli mûsikîşinâslarından biri olan Dervîş Sadâyî, İstanbul’da doğmuş, çocukluk ve ilk eğitim dönemini burada tamamlamıştır. Yaşadığı muhit ve ders aldığı hocalar hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanılmıyorsa da, çağının çeşitli ilim dallarında kendini yetiştirdiği bilinmektedir.

İstanbul’daki eğitimini tamamladıktan sonra Mısır’a göç eden Dervîş Sadâyî, Kahire’de Şeyh İbrahim Gülşenî dergâhına intisab ederek hayatının uzun bir bölümünü burada geçirmiştir. Belîğ, *Güldeste*’de, “Gülşenî fukarasından” olduğunu ifade ederken, Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*’da “zümre-i dervîşân-ı Mevlevîye’den”⁸⁰⁹ olduğunu belirtmektedir. Ergun’a göre ise Sadâyî’nin Mevlevî olarak gösterilmesi yanlıştır.⁸¹⁰

İstanbul’dan ayrılmadan önce, mûsikî konusunda belli bir üne kavuşan Dervîş Sadâyî’nin Mısır dışında başka yerlere de gittiği ve buralarda mûsikî bilgisini geliştirdiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Ömrünün son yıllarını Bursa Gülşenî tekkesinde postnişin olarak geçiren Sadâyî, 1066/1655 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Deveciler mezarlığındadır.⁸¹¹

Sadâyî hakkında “ilm-i mûsikîde sıyt u sadây-ı vaz’ı resîde-i kubbe-i çerh-i esîrdir” şeklinde takdîrkâr cümleler kaydeden Belîğ’in *Güldeste*’sinde vefatına şu tarih düşülmüştür;

Ayağın çekdi çün Dervîş Sadâyî bezm-i fâniden
Tutup râh-ı adem sûy-ı bekâya menzilin buldu
Dedim târih edince mûrg-i rûhi uçmaya pervâz
Sadâyî andelîb-i Gülşenî azm-ı bekâ kıldı (h.1066)

808 Atâî, *Hadâik*, s. 365.

809 Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*, vr. 17b.

810 İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, s. 524, Bursa 1302; Ergun, *TMA*, I, 34; Gazimihal, *a.g.e.*, s. 12.

811 Gazimihal, *a.g.e.*, s. 12; Ergun, *TMA*, I, 34; Öztuna, *BTMA*, II, 246; Özalp, *TMT*, I, 377.

Derviş Sadâyî'nin Bursa'da oturduğu yer ve devam ettiği dergâh bilinmemekte; hizmet verdiği bazı tekkelerde birçok talebe yetiştirdiği ifade edilmektedir.

Sadeddin Nüzhet Ergun, dinî ve klasik eserler bestelediği rivayet edilen Derviş Sadâyî'nin iyi bir bestekâr ve zâkir başı olduğunu belirtir. Bestelediği eserlerden günümüze ulaşan, Sabâ makâmında ve Evsat usûlünde sözleri İbrahim Sinânî'ye ait:

*Gelmişem vahdet ilinden aşk ile cihâna ben
İçmişem câm-ı ezelden olmuşam mestâne ben*

beyti ile başlayan ilâhîsidir.⁸¹² Bu eserin notası çalışmamızın sonunda yer almaktadır. Sözleri Yunus Emre'ye ait olan:

*Bir dürr-i yetimim kim görmedi beni umman
Bir katreyim illâki ummâna benim umman*

beytiyle başlayan ilâhîsi ise Bûselik makâmında olup günümüze güfte olarak intikal etmiştir.⁸¹³ Esad Efendi, Derviş Sadâyî'ye ait;

*Yolunda cân virem gibi derûnumda alâmet var
Şehîd-i aşk tığ olmağa gönlümde şehâdet var*

beyti ile başlayan, Aşîrân makamında ve Evfer usûlündeki murabba;

*Miyân-ı lücce-i firkatte kaldı geştî-i dil
Bu rüzgâr ise çekmez kenâre neyleyelim*

beyti ile başlayan, Hicâz makamında ve Düyek usûlündeki murabbayı nakletmektedir.⁸¹⁴

E. Yakubzâde Mehmed Efendi

Yakubzâde Mehmed Efendi, Gülşenî şeyhidir.⁸¹⁵ Esasen mûsikîye vâkıf bir bestekâr olan Yakubzâde Şeyh Mehmed Efendi, Bursa'da doğmuştur. Bursa'nın Karaağaç mahallesindeki Halvetî Tekkesi şeyhi Yakub Efendi (öl. 1051/1642)'nin oğludur. Babasından ders alarak öğrenimini tamamladı. Güzel bir sese sahip olan Mehmed Efendi, aynı zamanda Hâfız idi. Babasının vefatı üzerine, daha sonra kendi ismiyle anılan Halvetî Tekkesi'ne şeyh olmuştur. Yakubzâde Mehmed Efendi, yazmış

812 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 64a; Şengel, Ali Rıza (Nşr. Yusuf Ömürlü), *Türk Musikîsi Klasikleri, İlâhîler*, II, 93, İstanbul 1981; Ergun, *TMA*, I, 71.

813 Ergun, *TMA*, I, 72; Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 45.

814 Esad Efendi, *Atrâbu'l-Âsâr*, vr. 17b.

815 Öztuna, *BTMA*, I, 10.

olduğu şiirlerde “Bîçâre” mahlasını kullanmıştır. 1077/1666 tarihinde Bursa’da vefat etmiştir. Belîğ, vefatına şu beyti tarih düşmüştür;

*Kudsiyân-ı âsumânî de fevti tarihin
Hû edip Yâkub Efendi-zâde rihlet eyledi*⁸¹⁶

Kefeli Derviş Abdi, Kâhire’den Bursa’ya geldiğinde Gülşenî şeyhi Yakubzâde Mehmed Efendi’nin tekkesinde misafir olmuştur. Yakubzâde, Derviş Abdi’nin istidat ve mûsikîye olan vukufunu görerek, onu tekkesinin zâkir başlığına tayin etmiştir.⁸¹⁷

Bestelediği ilâhîlerin sözleri mecmualarda kayıtlı olup güftesi Yunus Emre’ye ait olan;

*Mülk-i bekâdan gelmişem
Fâni cihâmı neyelerem*

mısrasıyla başlayan Nevâ-Gerdâniye makâmındaki ilâhînin bestesi zamanımıza intikal etmiştir. Güfte olarak günümüze ulaşan eseri ise sözleri Abdülahad Nûrî’ye ait olan;

*Eser aşkın yeli eshâra karşı
Öter bülbülleri gülzâra karşı*

mısrasıyla başlayan Uşşâk makâmındaki ilâhîdir.⁸¹⁸

F. Derviş Ömer Efendi

Babası Tokatlı olan Derviş Ömer’in orada doğup küçük yaşta İstanbul’a gelmiş olabileceği gibi İstanbul’da doğmuş olması da muhtemeldir. İbrahim Gülşenî’nin halifelerindedir. Esad Efendi’nin *Atrâbu’l-Âsâr*’da belirttiğine göre Derviş Ömer, İstanbul’da doğmuş ve Mevlevî tarikatına mensuptur.⁸¹⁹ Hânendilikle büyük şöhret yapmış ve sarayın serhânendesisi olmuştur. Çok yaşlı olduğu halde IV. Murad’ın da serhânendeliğini yapmıştır. Yüzyıldan daha uzun yaşamış, XVII. yüzyılın ilk çeyreği içinde İstanbul’da vefat etmiştir.⁸²⁰

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*’de Derviş Ömer ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “İlm-i mûsikîde üstadımız olan sultân-ı hânendegân Derviş Ömer Pişvây, tarîk-i Ömer Rûşenî’de fukarâ-yı Gülşenî idi. Sultan Süleyman Hân asrının hâce-i

816 Belîğ, *Güldeste*, s. 526; Ergun, *TMA*, I, 51; Gazimihal, *a.g.e.*, s. 14; Öztuna, *BTMA*, I, 10; Kara, “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 45; Özalp, *TMT*, I, 372-373.

817 Belîğ, *Güldeste*, s. 526-527; Ergun, *TMA*, I, 51; Gazimihal, *a.g.e.*, s. 14; Öztuna, *BTMA*, I, 10; Özalp, *TMT*, I, 372-373; Kara, “Gülşeniye ve Güldeste”, s. 45.

818 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 30a, 33b; Ergun, *TMA*, I, 72-73.

819 Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*, vr. 15b.

820 Öztuna, *BTMA*, II, 176-177; Özalp, *TMT*, I, 351.

mûsikîsi idi ki Mısır'da İbrahim Gülşenî âsitânesinde on yedi sene hizmet edip savt-ı zâkirâneleri ol âsitânı tuttu. Orada önce hâcethâneci, meydancı, mihmandâr, aşçıbaşı daha sonra zâkirbaşı olup yedi sene tamamlanınca gözüne İbrahim Gülşenî keşf olup: Ey Tokatlı Derviş Ömer! Ne tiz sadef içre bir dürr-i yetîm gibi pinhân oldun! Yürü diyâr-ı Rûm'da seni Sarı Süleyman ister. Sîdvâr (Zigetvar) gazasında buluşup Süleyman'ın anda netice-i merâmında Rûm'da seccâdenişîn ve post sahibi ol. On bir Âl-i Osman'a zânu be zânu olup Ahmedlerin elinden nimet yiyip İbrahim berekâtını bulup murâdına er. Tarikât-ı Muhammediye kitabını tilâvet edüp anda hatm-i kelâm eyle, deyu mübarek seccâde-i şeriflerini verdi.”⁸²¹

“Derviş Ömer, yetmiş nefer ile Rûm'a gelüp Azîzin nutk-ı dürrerbârları üzere Süleyman Hân ile Şevvâl-ı mükerrrem'in onuncu gününde Zigetvar gazasında bulundu.”⁸²² “Süleyman Hân'ın cenâzesinde hazır olup ol asırdan tâ Sultan Murad Hân asrında musâhib-i şehriyârî ve tarîk-i Gülşenî'nin sâhib-i vakârı bir azîz, nedîm-i hâssu'l-hâs ve ilm-i edvârda gavvâs oldu.”⁸²³

Evliya Çelebi, ilm-i mûsikîyi ondan tahsil ettiğini ve Murad Hân'ın fermanyla huzûr-ı padişâhîde Segâh makâmında; “Yâ Hazret-i kelîm Gülşenî, pîrimin pîri Ömer Rûşenî hû” deyüp Dâvûd-i bülend âvâz ile bir ser âgâz eylediğini⁸²⁴ ifade etmektedir.

Evliya Çelebi, “İstanbul esnafı” bölümünün hânendegân kısmında üstadı Derviş Ömer'den şöyle bahseder: “Musâhib-i Şehriyâr-i Sultân-ı Hânendegân Tokatlı Derviş Ömer Gülşenî, yedi aded pâdişah-ı Âl-i Osman ile hem meclis ve hem sohbet olup yüz kırk yaşında intikal etmiştir. Sultan Süleyman Hân asrında Zigetvar gazasında bu hakîrin pederiyle hem hayme imişler.

Mısır'da İbrahim Gülşenî'nin şeref-i sohbetleriyle behçeyâb olup Rûm'da devr-i Selim-i Sâni'de tarîk-i Gülşenî'ye sâhib-i seccâde oldu. Murad Hân-ı Râbi' devrinde, bu hakîr harem-i hasda iken ilm-i mûsikîde kavli u edvâr üzere üstâd-ı kâmilimiz, Kitâb-ı *Mânevî*'de dahi hâcemiz idi. Cümle makâmlarda mahareti firâvân idi. Ama Sultan Murad-ı Râbi' hazretlerinin tab'ı, Segâh makâmına mâil olduğundan Segâh'ta o kadar kâr, nakış, savt, zikir, zecil, tasnifât, kaviller, şarkiyât ve varsağıyyât

821 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 248.

822 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 504.

823 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 249.

824 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 249.

okurdu ki âdeme hayat-ı câvidânı bahş ederdi. Bu üstada IV. Murad Hân-ı Gâzi, “peder” diye hitab ederdi.”⁸²⁵

Derviş Ömer Gülşenî, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, başta kendisi olmak üzere onun harem-i hâsta ayakdaşımız ve Derviş Ömer'in telâmizindendir dediği, sûzinâk nefesli üstâd-ı kâmil ve sâhib-i beste olan Vehbi Çelebi ve Osman Çelebi,⁸²⁶ sâzendegân-ı ravzanın⁸²⁷ mâhirleri olan Ali Ağa, Toykûn Ömer Ağa ve Celeb Ali Cûce⁸²⁸ öğrencilerinden bazılarıdır.

Derviş Ömer Efendi; şiirlere konu olan Hâfız Post, İtrî ve Seyyid Nuh ile çağdaştır. Sadeddin Nuzhet Ergun'a göre, Hâfız Post, Mustafa İtrî Efendi ve Vehbî Osman Efendi, Derviş Ömer Efendi'nin talebelerindedir.⁸²⁹ Özalp'a göre ise, Musâhib Ömer Gülşenî'nin talebeleri Nimetullah, Kasım, Mustafa, Pervane, Hasan Çelebi, Neyzen Usta Hasan ve Evliya Çelebi'nin sarayda bulunduğu yıllarda kapı yoldaşı olan Osman Çelebi'dir.⁸³⁰

Derviş Ömer, aynı zamanda devrinin büyük bestekârlarından olup Gülşenî dergâhının zâkiri idi. Zamanımıza yalnız üç haneli bir dinî, Sakıyl Evc Peşrevi gelmiştir ki, “Zâkir Sakıyli” diye anılır. Bunu hem Ali Ufkî Bey (öl.1685) hem de ondan yarım asır sonra Kantemiroğlu (öl.1727) ayrı ayrı notaya almışlardır. Ömer Efendi, IV. Murad'ın “Muradî” mahlasıyla yazdığı bir gazelini Evc Evfer Beste olarak bestelemiştir.⁸³¹ Evliya Çelebi, IV. Murad Hân'ın musâhib Musa Çelebi hakkında yazmış olduğu;

Yola düşüp giden dilber

Musam eğlendi gelmedi

Yoksa yolda yol mu şaşdı

Musam eğlendi gelmedi

varsâğısını, üstadı Derviş Ömer'in bestelediğini⁸³² ifade etmektedir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, I. Sultan Ahmed'in nutk-ı şerîflerinden sâdır olan;

N'ola tâcım gibi başımda götürsem dâim

825 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 632-633.

826 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 634.

827 Ravza, mızraplı, beş telli ve perdeli bir sazdır.

828 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 637.

829 Ergun, TMA, I, 129; Karataş, *a.g.t.*, s. 5.

830 Özalp, TMT, I, 351, 357, 370, 374.

831 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Cevdet), VI, 504; Ergun, TMA, I, 32, 129; Öztuna, BTMA, II, 176-177;

Özalp, TMT, I, 351, 370, 374.

832 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 249-250.

*Kadem-i resmi durur Hazret-i Şâh-ı Rusulün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir
Ahmedâ durma yüzün sür kademine o gülün*

ebyât-ı dürebâr-ı cevâhiri, hânende Derviş Ömer Gülşenî, Pençgâh makâmında leyle-i Ramazan'da tilâvet olunacak "Tesbih" formunda bestelemiştir.⁸³³ Evliya Çelebi, güftesinin kime ait olduğu hususunda bir bilgi vermediği;

*Yârin dehânı sırr-ı nihândan haber verir
Guftâre gelse seher beyan olan haber verir
Hışm ile baksa vermez amân, Rüstem-i zaman
Kirpiği, kaşı, tîr û kemândan haber verir*

beytini, Derviş Ömer'in Mâye makâmında ve Devr-i Revân usûlünde bestelediğini⁸³⁴ ifade etmektedir. Esad Efendi ise Uşşâk makamında ve Darb-ı fetih usûlünde bir murabbasını nakletmektedir:

*Subh sâlûb mâh-ı ruhundan nikâb çık
Ki temâşâyâ çıka âfitâb⁸³⁵*

G. Kefeli Derviş Abdi

Kırım'a bağlı Kefe'de doğmuştur. Asıl adı Abdullah olup "Kefeli Derviş Abdi" diye meşhur olmuştur. Babasının adı Ali'dir.⁸³⁶ XVII. yüzyılın son yarısında bilhassa ilâhîleriyle tanınmış olan şahsiyetlerden biri Kefeli Derviş Abdi'dir. Gülşeniye tarikatına intisap ettikten sonra seyr u sülûkunu tamamlayıp belli merhalelerden geçtikten sonra Mısır'a giderek uzun müddet Kahire'deki Şeyh İbrahim Gülşenî âsitânesinde hizmet etmiştir. Bir müddet Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaştıktan sonra Beyazizâde Efendi'nin Bursa kadılığı esnasında Bursa'ya yerleşmiştir. Burada Gülşenî şeyhi Yakubzâde Mehmed Efendi'nin tekkesinde misafir olmuştur.⁸³⁷

Derviş Abdi, bu sırada mûsikî ile ilgilenmeye başlamış, kaldığı tekkenin zâkir başısı Şeyh Ebubekir Efendi'den (öl. 1077/1666) dersler almıştır. Esasen mûsikîye vakıf bir bestekâr olan Yakubzâde Şeyh Mehmed Efendi, istidat ve vukufunu görerek, onu

833 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 297.

834 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 633.

835 Esad Efendi, *Atrâbu'l-Âsâr*, vr. 15b.

836 Belig, *Güldeste*, s. 526; Gazimihal, *a.g.e.*, s. 13-14; Öztuna, *BTMA*, I, 10.

837 Belig, *Güldeste*, s. 526; Ergun, *TMA*, I, 51; Gazimihal, *a.g.e.*, s. 14; Öztuna, *BTMA*, I, 10; Kara, "Gülşeniye ve Güldeste", s. 45.

tekkesinin zâkirbaşılığına tayin etmiştir. Öte yandan mevlidhân Derviş Osman Efendi'den de makâm dersleri alarak, bazı savtlar ve ilâhîler meşk etmiştir.

Yakubzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin 1077/1666 da vefatı üzerine Bursa kadısı Halepli Muharrem Efendi, Derviş Abdi'yi nâib tayin ederek Bursa'nın değişik yerlerine göndermiştir.

Kefeli Derviş Abdi, 1107/1695 Rebûlevvel ayının on ikinci Cuma gecesi vefat ederek Bursa'da Deveciler mezarlığına defnedilmiştir.⁸³⁸

Derviş Abdi, iyi bir mûsikîşinâs olduğu kadar aynı zamanda güçlü bir şâirdir. Şiirlerinde “Mûti” mahlasını kullanmıştır. İsmail Belîğ, Derviş Abdi'nin iyi bir mûsikîşinâs ve şâir olduğunu şu cümlelerle dile getiriyor: “Rind-i zarâfet perver icrây-ı makâmatta Harirî gibi nâm-âver olup, niçe üstadâne ezkâr u evsâtı ve bazı beste-i ilâhiyâtı zebânzed-i makâm-şinâsandur. Mahlası, Mûti olup bazı ebyât u eşârı zuhura gelmiş idi.”⁸³⁹

Derviş Abdi'nin tespit edebildiğimiz güfte olarak üç, beste olarak bir ilâhîsi zamanımıza kadar ulaşmıştır. Uşşâk makâmında Evsât usûlündeki ilâhîsi, bestesiyle günümüze intikal eden eseridir. İlâhînin güftesi Eşrefoğlu Rûmî'ye ait olup,⁸⁴⁰ şu beyitle başlamaktadır:

*Yüreğime dost derdi urdu türlü yâreler
Hiç tabibler ana kılmaz ne devâ ne çâreler*⁸⁴¹

Derviş Abdi'nin, güftesi Niyâzi Mısrî'ye ait Bestenigâr makâmındaki ilâhîsi şu beyit ile başlamaktadır:

*Devr idüp geldim cihâna yine bir devrân ola
Ben gidem bu ten sarâyı yıkıla vîrân ola.*

Güfteleri Eşrefoğlu Rûmî'ye ait Segâh makâmındaki;

*Yüzünü görelî hayran olmuşam
Bilmezem ben ben mi ya sen olmuşam*

beytiyle başlayan ilâhî ile Sünbüle makâmındaki;

*Cemî-i enbiyâlardan Muhammed cümlelerin şâhı
Yüzü nûrundan almışlar felekler şems ile mâhı*

838 Belîğ, *Güldeste*, s. 527; Ergun, *TMA*, I, 51; Öztuna, *BTMA*, I, 10. Mezarlık bugün mevcut değildir.

839 Belîğ, *Güldeste*, s. 527.

840 Belîğ, *Güldeste*, s. 527; Öztuna, *BTMA*, I, 10.

841 Ergun, *TMA*, I, 90; Töre, Abdulkadir, (Nşr. Yusuf Ömürlü), *Türk Musikîsi Klasikleri, İlâhîler*, III, 32, İstanbul 1981; Öztuna, *BTMA*, I, 10.

beytiyle başlayan ilâhî, Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından zikrediliyorsa da⁸⁴² bu eserlerin notaları tespit edilememiştir.⁸⁴³

H. Abdulgânî Dede

Gülşenî şeyhi olan Abdulgânî Dede'nin hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Önceleri Hz. Hâlid Câmîi'nde sermüezzîn olarak görev yapmıştır. Sultan III. Ahmed (1703-1730), Abdulgânî Efendi'nin ezan tilâvetinden çok hoşlandığı için her Cuma görev yaptığı câmiye gelir; kendisine iltifat ederdi. Şeyh Abdulgânî Dede, 1117/1704'te Ramazan'ın dördüncü günü vefat etmiştir. Mezarı Bostan İskeleyi kapısının sol tarafında, Rumeli Kadıaskeri Ârif Efendi'nin mezarının yanında olup mezar taşı Gülşeniye tarikatı taçlıdır.

Bugün bilinen tek eseri baştan başa geçkisiz Sabâ makâmında ve “Sofyan” usûlündeki Mahfel Sürmesi'dir. Fevkalade zâhidâne, muhteşem bir dinî parçadır. Bu eser, “Tesbih” denen, dinî mûsikî şeklinin nadir örneklerinden biridir. Yeknesaklığı ile Allah'ın teklîğini tesir edici bir tarzda telkin ve terennüm etmektedir:

Yâ Latîfu yâ Kâfi; yâ Hafîzu yâ Şâfi

*Yâ Kerîmu yâ Allah Bâkî; yâ Rahîmu ente Allah*⁸⁴⁴

Sabâ makamında bestelenmiş olan Mahfel Sürmesi, başta bir dua, ardından âyete'l kürsî onu takiben tesbihler ve şuğul denilen Arapça sözlü bir ilâhî, sonunda da yine dua olmak üzere beş kısımdan müteşekkîl,⁸⁴⁵ usûllü, solo-koro şeklinde ezgilendirilmeyle oluşturulmuş bir türdür.⁸⁴⁶

Abdulgânî Dede'nin Sabâ Mahfel Sürmesi, daha sonraki zamanlarda Eyüp Câmîi'nde müezzinler tarafından mübarek gecelerde ve bayram günlerinde Dede'nin üslûbu üzere icrâ edilmeye devam etmiştir.⁸⁴⁷

Besteli Câmî Mûsikîsi eserlerinden Sabâ makâmındaki Mahfel Sürmesi'nin (namazın bitiminde yapılan tesbih ve dua usûlü) Gülşenî şeyhi Abdulgânî Efendi'ye ait

842 Ergun, *TMA*, I, 89-90; Mûsikîşinâs Divan şâirlerinden Mûtî'nin bestelerinden örnekler için ayrıca bkz. Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Mûsikîşinâs Divan Şâirleri*, s. 294-295, Ankara 1999.

843 Özcan, “Derviş Abdî, Kefelî”, *DİA*, IX, 190; Benlioğlu, İbrahim, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursa'da Yetişen Mûsikîşinâslar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 16-17, İstanbul 1998.

844 Ezgi, *a.g.e.*, III, 75.

845 Öztuna, *BTMA*, I, 15.

846 Akdoğu, *a.g.e.*, s. 350.

847 Öztuna, *BTMA*, I, 15.

olduğu genel olarak kabul edilmekle beraber yine bir Gülşenî şeyhi, büyük bestekâr Ali Şirugânî Dede'ye ait olabileceği görüşü de mevcuttur.⁸⁴⁸

İ. Ali Şirugânî Dede

İstanbul'da doğan Şirugânî Dede, genç yaşta mûsikîyle ilgilenmeye başladı. Derin ilim sahibi meşâyihden ilm-i edvârî tamamlayıp yüksek bir gayret göstererek “üstad” oldu.⁸⁴⁹ Gülşeniye tarikatına intisabı ile tasavvuf vadisinde de ihtisas sahibi oldu. 1696 yılında şeyhi Sinan Efendi'nin ölümü üzerine Şehremini'de Gülşenî Hulvî Tekkesi'ne şeyh oldu.

Hulvî Tekkesi'nin ilk şeyhi Cemaleddin Mahmud Hulvî Efendi, Sünbülüye ve Gülşeniye'den idi. *Lemezât* gibi müteaddit eserler kaleme almış ve şiirler vücuda getirmiş olan bu zatın 1064/1653 yılında vefat etmesinden sonra Sinan Efendi postnişîn olmuştur. Derviş Ali Şirugânî ise 1126/1714 yılında vefat ederek şeyhi olduğu Hulvî Efendi dergâhının haziresine gömülmüştür. Şeyhliği on sekiz yıl süren Ali Şirugânî Dede'nin yerine oğlu Ahmet Efendi, onun ölümü üzerine de hafidi Uşşâkî Halil Efendi geçmiştir.⁸⁵⁰

Bursalı Salih Çelebi (öl.1077/1666), Ali Şirugânî'nin öğrencisidir. İstanbul'a gelmiş ve mûsikîyi o devrin bu hususta en muktedir şahsiyeti sayılan Derviş Ali'den öğrenmiştir.⁸⁵¹ Gazimihal, Salih Çelebi'nin İstanbul'a gelip mûsikî öğrenmesini, “mûsikî ilminin peder ve mâderi, üstâd-ı nâdirü'l-misâl Gülşenî Derviş Ali'den ders almıştır” şeklinde ifade etmektedir.⁸⁵² Derviş Ali Şirugânî'nin ölümünden sonra şeyhlik ettiği Hulvî Tekkesi, “Şirugânî Dergâhı” diye meşhur olmuştur.

Yaşlılığından dolayı ve hürmeten “Dede” diye anılmıştır. Eski mecmualarda, Hammamizâde İsmail Dede Efendi'den ayırmak için “Dede-i Âtik, Derviş Ali” şeklinde kayıtlar görülmektedir. Müstakimzâde'nin (öl. 1203/1788) *Mecmûa-i İlâhiyyât*'ında Şeyh Ali Sinânî Halvetî kaydıyla bazı ilâhîleri bulunmaktadır.⁸⁵³

Derviş Ali'nin Gülşeniye'den başka Sinaniye'ye de mensup olduğu sanılmaktadır. Aslında her iki tarikat da Halvetiye tarikatının şübelerindedir. Fakat

848 İnançer, Ömer Tuğrul, “Tarikatlar Müziği”, *Müzikalite Dergisi*, s. 37, İstanbul 2000.

849 Esad Efendi, *Atrâbu'l-Âsâr*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 6204, vr. 15b.

850 Ergun, *TMA*, I, 137.

851 Belig, *Güldeste*, s. 525.

852 Gazimihal, Mahmut R., *Bursa'da Musikî*, s. 13, Bursa 1943.

853 Bkz. Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr.1b-123a.

şeyhi olan ve tarikat silsilenâmelerini ihtiva eden kaynaklarda adı, “Eş-Şeyh Sinan Efendi İbni Şeyh Arap Şerif Mehmet Efendi eş-Şehir be-Ümmî Sinanzâde” künyesiyle kayıtlı bulunduğu için “Sinanî” şeklinde de gösterilmektedir.⁸⁵⁴ Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi ise onun Gülşeniye tarikatına mensub olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁵

Gülşenî şeyhi Şirugânî Dede, binlerce parçayı ezbere bilen kudretli bir hânende ve zâkir idi. Hem çok beste ibda eden, hem de sanatta büyük bir maharet gösteren, hatta küçük parçalarını bile ustalıklı vücuda getiren bu kıymetli bestekâr hiç şüphe yok ki Dinî Türk Mûsikîsi’nin yalnız bu asırda değil, bütün asırlarda en mühim siması olarak gösterilebilir.

Ali Şirugânî’nin vücuda getirdiği rivayet edilen altı yüzden fazla savt, tesbih, durak, tevşih ve ilâhî; yüze yakın murabbasından⁸⁵⁶ geriye iki yüz üç adet güfte adı kayıtlıdır.⁸⁵⁷ Özcan’a göre ise altıyüz eserden dörtyüz ellisinin güftesi tesbit edilmiş olup *durakları* dinî mûsikînin en parlak besteleri arasında sayılmaktadır.⁸⁵⁸

Derviş Ali, sadece dinî eserleri ile değil, lâ-dinî mahiyette yüzlerce bestesi ile de iştihar eden büyük bir sanatkârdır.⁸⁵⁹ Esad Efendi, Nevâ makamında ve Evfer usûlünde;

Hayli uşşâka belâ-yı nâgehândır gamzesi

Çeşm-i sermest-i âyân ammâ nihândır gamzesi

Segâh makamında ve Hafif usûlünde;

Dil nazâra terahhum eder habîbim yok

Hezâr-ı rahm-ı nümâyân velî-i tabîbim yok

beytiyle başlayan, yüze yakın murabbasından iki tanesini nakletmiştir.⁸⁶⁰

Dinî eserleri içinde en çok Niyazi Mısırî ile İsa Mahvî’nin güftelerini seçmiştir. Bu iki mutasavvıfa karşı onun derin bir saygısı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten Eşrefoğlu Rûmî, Sivaslı Şemsî, Abdulahad Nûri, Fethi Abdülkerim gibi maruf şahsiyetler ve İkbâlî mahlasını kullanan Sultan II. Mustafa’nın şiirlerine de epeyce

854 Ergun, *TMA*, I, 137.

855 Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*, vr. 15b.

856 Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*, vr. 16b.

857 Ergun, *TMA*, I, 140, 183-260.

858 Özcan, “Ali Şirugânî”, *DİA*, II, 454.

859 Ergun, *TMA*, I, 142.

860 Esad Efendi, *Atrâbu’l-Âsâr*, vr. 16b.

besteler vücuda getirmiş, bunlardan yaklaşık yirmi beşinin notası günümüze ulaşmıştır. Ancak murabba ve semaîlerden hiçbirinin bestesi zamanımıza ulaşmamıştır.⁸⁶¹

Meşhur mûsikîşinâs Kutb-i Nâyî Osman Dede (öl. 1142/1730), *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî* adlı manzum eserinde Derviş Ali Şirugânî'nin mûsikîde yeni bazı tabirler bulunduğunu söylemekte ve bu münasebetle onu şu beyitlerle takdir etmektedir:

Hem zi dânyân yek merd-i velî

Nâm-ı o Şîr u Gânî Dervîş Ali

Savt-ı hâ u zikr u hâ tasnîf kerd

Pes ilâhiyât râ te'lif kerd

Nâyî Osman Dede, bu değerli mûsikîşinâsı devrinin âlimleri arasında bir “merd-i velî” olarak göstermekte; savt ve zikirler tasnif ettiğini, ilâhîler bestelediğini belirtmektedir.⁸⁶² Şirugânî Dede'ye ait bestelerin notası, güfte olarak günümüze ulaşan eserlerinin ilk beyti ve hangi makamda bestelendikleri çalışmamızın sonunda yer almaktadır.

Ali Şirugânî Dede, Türk mûsikîsinin en önemli ve en velûd şahsiyetlerinden biridir. Özellikle dinî eser bestelemeye aşılmaz bir kişi olmuştur. Öyle ki Zekâî Dede (öl. 1314/1897), Şirugânî'den sonra en çok dinî eser besteleyen “Üstadlık” mertebesine ulaşmış bir “Hoca” bestekâr olarak nitelendirilirken;⁸⁶³ Ali Şirugânî Dede, “mukayese edilen ve benzetilen örnek” olma özelliğini göstermektedir.

J. Edirneli Şaban Dede

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Şaban Dede, XVIII. asrın değerli zâkirbaşlılarından. Gülşeniye tarikatına mensup olan Dede, 1134/1721'de vefat etmiştir. Şâir Nazîrâ, onun vefatına şu tarihi düşürmüştür:

Pîşîvâ-yı zâkirân-ı hangâh-ı Gülşenî

Terk-i dünya ile vâsıl oldu izz-i sermede

Pâygâh-ı âşık-ı Mevlâ'ya kıldı rûymâl

Çekdi başı hırka-i hâk-i siyâh-ı merkade

861 Özcan, “Ali Şirugânî”, *DİA*, II, 454; Özalp, *TMT*, I, 381.

862 Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, (Yay. Haz. Akdoğan, Onur), s. 25, 53, İzmir 1992; Ergüner, Süleyman, *Kutb-ı Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 7, İstanbul 1991.

863 Özalp, *TMT*, I, 623.

*Gûş idüb fevtin Nazîrâ-yı duâgûyî dedi
Eyleye firdevsî yâ Rab cilve ki Şaban Dede*⁸⁶⁴

K. Edirneli Salihzâde

Edirne Gülşenî dergâhı zâkirbaşısı olan Salihzâde'nin ilk adı ve hayatının safhaları bilinmemektedir. Salihzâde, Edirneli olup XVII.-XVIII. yüzyılda yaşamıştır. Kesin olmamakla beraber 1142/1730 yılında vefat etmiştir. İlâhî bestekârı olan Salihzâde'nin İki ilâhîsi günümüze ulaşmıştır.⁸⁶⁵ Günümüze ulaşan bu iki ilâhî, kaynaklara göre farklılık arz etmektedir. Salihzâde, güftesi Gülşenî bir mûsikîşinâs, mutasavvıf ve şâir olan Sezâyî'ye ait;

*Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan
Ağla mâtemdir Muharrem'dir bu gün*

beytiyle başlayan uzun bir mersiyeyi Nîşabûr makâmında ve Düyek usûlünde bestelemiştir.⁸⁶⁶ Bu ilâhî, şiirin muhtevâsıyla alakalı olarak Muharrem ayında icrâ edilen bir ilâhîdir. Diğer, sözleri Hasan Sezâyî'ye ait;

*Kapına geldiler ümmet Muhammed
Dilerler merhamet şefkat Muhammed*

şeklinde başlayan Düyek usûlündeki Beyâtî Tevşih'tir.⁸⁶⁷ Müstakimzâde'nin Salihzâde adına naklettiği bir ilâhî de güftesi yine Sezâyî-i Gülşenî'ye ait;

*Zülfün içre vechini cânâ çü pinhân eyledin
Ehl-i îmânı o vech ile perîşan eyledin*

beytiyle başlayan Irak makâmındaki ilâhîdir.⁸⁶⁸

L. Hasan Sezâyî-i Gülşenî

Hasan Sezâyî, 1080/1669'da Mora/Korent'de doğmuştur. Babasının adı Ali, dedesinin adı ise Hasan'dır. 1098/1687'de IV. Mehmed'in saltanatının son yıllarında, önce İstanbul'a oradan da Edirne'ye gelmiştir. Burada sarayın Mukabele Kalemi'nde memur olarak çalışmıştır. Hasan Sezâyî, resmi görevi dışındaki vaktini tasavvufi bilgisini arttırmakla geçirmiştir. Gülşenîliğin ikinci piri olarak kabul edilen Hasan Sezâyî-i Gülşenî, gördüğü bir rüya üzerine önce, İbrahim Gülşenî'nin Edirne'deki

864 Ergun, *TMA*, I, 147.

865 Öztuna, *BTMA*, II, 259; Özalp, *TMT*, I, 346.

866 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 21b; Öztuna, *BTMA*, II, 259; Ergun, *TMA*, I, 325-326.

867 Öztuna, *BTMA*, II, 259; Töre, *İlâhiler*, III, 118.

868 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 110b; Ergun, *TMA*, I, 325.

halîfesi Âşık Musa Efendi'nin Tekkesi'nde şeyhlik makamında bulunan Mehmed Sırrî Efendi'ye mürid olmuştur. Onun ölümüyle de dergâha postnişin olan La'î Mehmed Fenâyî Efendi (öl.1112/1701)'ye bağlanmıştır. Şeyhi onu dergâhın vakıflarının icârlarını toplamakla görevlendirdiği için kendisine Câbî Dede lakabı verilmiştir.

İşit bu Sezâyî'den ne gördü Fenâyî'den

Dost vechini gösterdi mir'ât-ı mücellâda

beytinde olduğu gibi, bir çok şiirinde İbrahim Gülşenî'nin *Mânevî* adlı eserinin bir kısmını şerh eden Gülşenî şeyhi La'î Mehmed Fenâyî Efendi'yi kendisine müşid edindiği anlaşılmaktadır. Fenâyî Efendi'den sonra yerine geçen Şeyh Mahmud Hamdî Efendi'nin bu makama gelişinden altı ay sonra vefatı üzerine Hasan Sezâyî-i Gülşenî, Şeyh Âşık Musa Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Bir ara Edirne'den İstanbul'a ve Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de Gülşenî hangâhında görüştüğü ve o sıralarda şeyh olan İbrahim Gülşenî'nin torunlarından Şeyh İbrahim Çelebi'den hilâfetnâme almıştır.⁸⁶⁹

Gülşenîyim nisbetim gülzârdır

Bülbülüm kârım hemîşe zârdır

beytiyle bağlı bulunduğu Gülşenîye tarikatını zikreden Hasan Sezâyî, Gülşenîliğin içinde Sezâyîye kolunun kurucusu kabul edilmektedir. Hasan Sezâyî'nin, Edirne'de 71 yaşında, 1151/1738 yılında vefatına “Sezâyî göçtü kutb-ı asr iken Firdevs-i âlayâ” ibaresiyle tarih düşülmüştür. Sezâyî'nin vefatından sonra faaliyet gösterdiği tekke, Sezâyî Tekkesi diye zikredilmeye başlamıştır.⁸⁷⁰

Derviş Hasan Gülşenî'nin Âşık Musa Tekkesi'nde şeyhliğe geçişi “nakl ve semahnişin” olarak ifade edilmektedir. Bu ise bir taraftan Sezâyî-i Gülşenî'nin mûsikî ve semâ' ile olan münasebetini gösterirken, diğer taraftan da semahnişin olduğu tekkede semâ' âyinlerini devam ettirdiğine ışık tutmaktadır. Ayrıca Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin bugüne kadar bilinmeyen musikiyle alakalı *Zübde-i Makâle-i İlm-i Mûsikî* ve *Mecmûa-i Güfte* risâlelerinin varlığı onun iyi bir mûsikîşinâs ve bestekâr olduğunu da göstermektedir. 1146/1734 yılında yazılmış olan *Zübde-i Makâle-i İlm-i Mûsikî*' de makâmların tasnifi, makâmlar ve yıldızlarla ilişkileri, hangi vakitte hangi makam, hangi insana hangi makam, mûsikî eğitiminde öneriler ve tavsiyeler gibi bilgiler vardır. *Mecmûa-i Güfte*'de makamların fihristi, güftelerin sahipleri, beste ve bestekârlar, semâî, kâr, beste, şarkı ve nakş formları yer almaktadır. Hasan Sezâyî-i Gülşenî, daha sonra

869 Vassâf, *Sefîne*, III, 132-136.

870 Sezâyî-i Gülşenî, *Divan*, (Haz: Şahver Çelikoğlu), s. 7, 10, İstanbul 1985; Vassâf, *Sefîne*, III, 132; Uslu, *a.g.m.*, s. 38-39.

yazılmış olan Hazinedarzâde'nin güfte mecmuasında bestekâr olarak yer almakta ve çeşitli makamlarda eserlerinin güfteleri verilmektedir. Bu ise Derviş Hasan Gülşenî'nin bestekârlığı konusunun daha önceki mûsikîşinâslar arasında bir kanaat olarak devam ettiğini göstermektedir.⁸⁷¹

Mevlânâ ve İbrahim Gülşenî gibi Hasan Sezâyî de;

*Sine döğüb dâğ-ı hasretle demâdem zâr eder
Ayrı düştüm yâr ilinden rahm edin der nây u def*⁸⁷²

beytinde ney ve def gibi mûsikî âletlerinin yâr elinden ayrı düştüğü için şikayet ve üzüntüsünden bahsetmektedir.

Hasan Sezâyî'nin *Divan*'ını inceleyen Ali Rıza Özuygun, onun mûsikî ile olan ilişkisini ve bu konudaki bilgisini gösteren şu beyitlerini örnek olarak vermektedir:

*Aşk ile ur sineme bir nice dağ
Ney gibi senden de gele hoş sadâ
Evc-i istiğnâda kalmaz meyl iderse nâzile
Bî-neva uşşâka söylen nây taksim eylesün
İtme inâd devr ü semâimuza
Dahli ko gel dâhil ol ey vâizâ
Usûlâtı idersin perde-i uşşâktan ta'lîm
Gel ey bülbül Sezâyî'den dahi üstad bulmazsın*⁸⁷³

Sezâyî-i Gülşenî, bu beyitlerde *neyden* gelen hoş sadânın aşktan kaynaklandığını, mûsikîmizde kullanılan evc, nevâ, uşşâk makâm ve perde isimlerini, Gülşeniye tarikatında icrâ edilen devrân ve semâ'ı ifade etmektedir.

M. Ahmed Vefkî Efendi

Sadeddin Nüzhet Ergun'nun "Derviş Ali Şirugânî'ye intisab etti"⁸⁷⁴ ifadesine istinâden Ahmed Vefkî Efendi'yi Gülşenî mûsikîşinâslar arasında zikredebiliriz. Câmîu't-turûk bir kişi olan Ahmed Vefkî Efendi, her ne kadar Halvetî veya Sivasî⁸⁷⁵

871 Uslu, *a.g.m.*, s. 38-43; a.mlf., *Mehmed Hafid Efendi ve Musikî*, s. 11, İstanbul 2001.

872 Sezâyî, *Divan*, s.116.

873 Özuygun, Ali Rıza, *Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Divan'ı*, (Basılmamış Doktora tezi), s. 199-200, Erzurum 1999.

874 Ergun, *TMA*, I, 158.

875 Güney, *a.g.t.*, s. 90.

olarak nitelendirilmiş ise de, Şehremîni'deki Gülşenî Hulvî Tekkesi postnişîni Ali Şirugânî Dede'ye intisabından dolayı Gülşenî olarak da değerlendirilebilir.

Ahmed Vefkî Efendi, İstanbul'un Üsküdar semtinde doğdu. Babasının adı Ramazan'dır. Halvetiye'den olan ve kız kardeşiyle evli bulunan, Dırağman Tekkesi şeyhi İsa Mahvî'nin (öl. 1127/1715) tarikatına girerek tasavvuf alanında ondan istifade etmiş ve Halvetî olmuştur. Daha sonra Gülşenî şeyhi büyük mûsikîşinâs Ali Şirugânî Dede'ye intisab ederek ondan da tasavvuf ve mûsikî alanında azâmî derecede faydalanmış;⁸⁷⁶ zikir usûlü ve tevhîd öğrenmiştir.⁸⁷⁷ Ahmed Vefkî Efendi, ayrıca Zeğrek müezzini hattat ve mûsikîşinâs Hüseyin Efendi'den besteli mevlid ve hüsn ü hat dersleri almıştır.⁸⁷⁸ Çorlulu Ali Paşa Câmîi'nin Cuma vâizi, Abdulmecid Sivasî Tekkesi şeyh vekili ve Dırağman Tekkesi müezzinlik ve zâkirbaşılığı hizmetlerini sürdürmüştür.⁸⁷⁹ Kısaca "Dırağman zâkiri" veya "Dırağman zâkiri Ahmed" diye ünlüdür.⁸⁸⁰ Abdulmecid Sivasî Tekkesi şeyh vekili olması münasebetiyle tekkenin bir odasında oturan Ahmed Vefkî Efendi, 1161/1748'de vefat ederek Sivasî Efendi türbesi haricine defnedilmiştir.

Mekânı tekke-i Firdevs ola Ahmed Efendi'ye (1161)

mısraı, vefatına tarih düşürülmüştür.⁸⁸¹

XVIII. asarın maruf mûsikîşinâslarından biri olan Ahmed Vefkî Efendi, yazdığı şiirlerde "Vefkî" ve "Derviş Ahmed" mahlaslarını kullanmıştır.⁸⁸² Bu devrin dinî mûsikî sahasında en muktedir şahsiyetlerinden biridir. Na't, ilâhî ve şughul besteleyerek bilhassa tevşih formunda büyük bir iktidar göstermiştir. Onun, güftesi Mehmed Refî'ye ait;

Bu şeb hurşîd-i evreng-i risâlet geldi dünyaya

Muhammed Mustafa'nın nûru saldı âleme sâye

beytiyle başlayan sofyan usûlü ve Rast makâmındaki tevşihî, muhakkak ki Dinî Türk Mûsikîsi'nin ölmez eserlerinden biridir.⁸⁸³

Ahmed Vefkî Efendi'nin beste olarak günümüze intikal etmiş eserlerinden biri, güftesi İbrahim Gülşenî'nin mürşidi Dede Ömer Rûşenî'ye ait, sofyan usûlü ve

876 Ergun, *TMA*, I, 158; Bkz. Özcan, "Ahmed Vefkî Efendi", *DİA*, II, 158.

877 Özalp, *TMT*, I, 455.

878 Ergun, *TMA*, I, 147, 158.

879 Ergun, *TMA*, I, 158; Öztuna, *BTMA*, I, 38.

880 Öztuna, *BTMA*, I, 38; Özcan, *a.g.t.*, s. 61; Güney, *a.g.t.*, s. 90.

881 Ergun, *TMA*, I, 158; Öztuna, *BTMA*, I, 38.

882 Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Musikîşinâs Divan Şâirleri*, s. XXVIII, 489-490, Ankara 1999.

883 Ergun, *TMA*, I, 159, 344; Öztuna, *BTMA*, I, 38.

Rast makâmındaki ilâhîsi⁸⁸⁴ ve güftesi Niyazî Mısrî'ye ait, düyek usûlündeki Rast Tevşih'idir.⁸⁸⁵ Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*'da yedi eserini naklederken⁸⁸⁶ Ergun, otuz üç eserinin güftesini vermektedir.⁸⁸⁷

N. İmamzâde Efendi

Edirne'de şöhret kazanan değerli zâkirbaşılardan biri de İmamzâde Efendi'dir. Gülşeniye tarikatına mensup olan bu değerli zatın 1170/1756'da vefat ettiğini Nazîrâ'nın kayıt düştüğü şu ölüm tarihinden anlamaktayız:

*İmamzâde Efendi Gülşenîler içre âlemde
Safâ-yı kalbe zıkr-i Hak ile olmuş idi nâil
Dediler âşıkân terk-i cihan ettikte târihin
Reîs-i zâkirân-ı Gülşenî Adn'e ola vâsıl⁸⁸⁸*

O. Neyzen Derviş Ömer

Hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Derviş Ömer'in Hayrabolu'da yaşadığını mezarının orada olmasından anlıyoruz. Derviş Ömer, Gülşeniye tarikatına mensub bir neyzenidir. Onun neyzen olması Gülşenîlerden neyzenler yetiştiğini de göstermektedir. Hayrabolu'da 1169/1782 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı, Hasib Bey Câmii avlusundadır. Mezar taşındaki kitâbede vefatına şu tarih düşürülmüştür:

*Çün çalındı kûs-ı rihlet nâgehân
Hankâh-ı dehrden kıldı sefer
Bağ-ı gülşende terennüm-rîz olup
Nây-ı hû sırrından etmedi güzer
Sırr-ı Mevlânâ ile hemdem ola
Andelîb-i Gülşenî-veş her seher
Geldi bâ cevher Kelîmâ târihi
Gitti neyzen Gülşenî Derviş Ömer⁸⁸⁹*

884 Öztuna, sözleri Dede Ömer Rûşenî'ye ait dediği ilâhînin güftesini vermemektedir. Bkz. Öztuna, *BTMA*, I, 38.

885 Özdamar, Mustafa, *Doğumdan Ölüme Müsîkî*, s. 128, İstanbul 1997.

886 Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 35a, 53a, 57b, 82b, 101b, 110b, 116b.

887 Ergun, *TMA*, I, 333-346.

888 Ergun, *TMA*, I, 161.

889 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 326-327.

P. Yaşar Baba

Halil Yaşar Baba, 1849 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Bartın eşrafından Hâfız Halil Efendi'dir. Yaşar Baba'nın soyu Anadolu'ya hicret etmiş Kırım Tatarlarından olduğu için kendisine Tatar Yaşar Baba da denilir. Torunu, ismini Ârif Yaşar Baba olarak naklederken Revnakoğlu da sadece aile içinde bilinen "Aşkî" mahlasından bahsetmektedir.⁸⁹⁰

Gençliğinde sesinin güzelliğinden dolayı bazı câmilerde ezan okuyup müezzinlik yapan Yaşar Baba (öl. 1934), Gülşeniye tarikatının yanında Kâdiriye, Rifâiye ve Bektaşîye tarikatlarına da intisab etmiştir. Kısaca, câmiu't-turûk bir zattır. Önce Kâdirî şeyhi Müştakzâde Edhem Efendi'ye derviş olmuştur. Sonra Rifâî şeyhi Raşid Efendi'den feyz almıştır. Daha sonra Gülşenîhâne postnişini Zâkir İsmail Efendi'ye intisab ederek Gülşeniye tarikatına girmiştir. Nihayet Çamlıca Bektaşî dergâhı şeyhi Ali Nutku Efendi'ye (öl. 1936) intisab etmiştir. Revnakoğlu'nun verdiği bilgiye göre o aynı zamanda Sünbülî derviştir. Neticede, Eyüb'de Karyağdı Baba Bektaşî dergâhına postnişin olmuştur. Tekkeler kapandıktan dokuz sene sonra Eyüp'ta seksen beş yaşında vefat eden Yaşar Baba, Kırkmerdivenler mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁹¹

Yaşar Baba, son devrin zâkirbaşlarından Balat Meydancık imamı Hâfız Hasan Efendi'ye (öl. 1911) yıllar süren bir talebelikten sonra zâkirbaşılık icâzeti almıştır. Sultân-ı zâkirân ve mersiye hân olarak tanınmıştır. İstanbul'daki bir çok tekkede zâkirbaşılık yapmıştır. Kıyam zikirlerini idarede büyük muvaffakiyet göstermiştir. Yaşar Baba, özellikle Muharrem aylarında çeşitli tekkelerde mersiye okumuştur.⁸⁹²

Yaşar Baba, bazı ilâhîler bestelemiş olup bunlardan sadece iki tanesi günümüze ulaşmıştır. Sûznâk makamında ve Düyek usûlündeki;

Ey varlığı var, ey var eden var

Yok yok sana yok demek ne düşvar

beytiyle başlayan ilâhî⁸⁹³ ve Hicâz makamında, Düyek usûlündeki;

890 Kılıç, *a.g.m.*, s. 78.

891 Ergun, *TMA*, II, 657; Öztuna, *BTMA*, II, 490; Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 173, İstanbul 2002.

892 Ergun, *TMA*, II, 490, 657, 662; Öztuna, *BTMA*, II, 490; Kara, *a.g.e.*, s. 173.

893 Şengel, *İlâhîler*, II, 22.

Benim mîsâk u peymânım cenâb-ı Sünbülîdendir

Sülûk-i seyr ü erkânım cenâb-ı Sünbülîdendir

beytiyle başlayan sözleri Sa'dî'ye ait ilâhî⁸⁹⁴ nakledilmektedir.⁸⁹⁵

Yaşar Baba, Gülşenîhâne'ye devam ederek tekkenin postnişini Zâkir İsmail Efendi'den meşk ettiği, diğer adı da Tapu Savtı olan, ayrı bir usûlde bestelenmiş Gülşenî Savtları'nı çok iyi icrâ edenlerdendir.⁸⁹⁶

Yaşar Baba'nın yetiştirdiği son devrin en meşhur zâkir ve zâkirbaşları, Küçük Piyale Câmii imamı şeyh Cemal Efendi,⁸⁹⁷ Karagümrüklü Hüseyin Şerâfüddin Efendi ve kardeşi Hâfız Selahaddin Bey'dir.⁸⁹⁸

894 Şengel, *İlâhîler*, IV, 56.

895 Öztuna, *BTMA*, II, 490.

896 Revnakoğlu, "Yaşar Baba", *Tarih Dünyası*, c. II, sy. 6, s. 179, İstanbul 1965.

897 Ergun, *TMA*, II, 662; Öztuna, *BTMA*, II, 490

898 Kılıç, *a.g.m.*, s. 80.

SONUÇ

Tasavvufun farklı boyutlarından biri de mûsikîdir. Mûsikî, İslâm'ın ruh hayatı olan tasavvufun bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla beraber bu ilmin içinde yer almıştır. Klasik tasavvuf kitaplarında mûsikîye genel anlamıyla semâ' adı altında müstakil bir bölüm ayrılmış olması, tasavvufla mûsikînin tarihî ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu ilişki içinde tasavvufî kurumlar olan tarikatların büyük çoğunluğu az ya da çok sistemlerinde vâsıta olarak mûsikîyi kullanmışlardır. Diğer bir ifade ile tasavvufî fikir ve görüşlerini, ahlâkî mesajlarını kitlelere ulaştırmada mûsikîden faydalanmışlardır. Bunu yaparken mûsikîye oldukça önemli katkıda bulunmuşlardır.

Tekkeler, asırlar boyu güzel sanatların özellikle mûsikînin merkezi olmuş, âdeta konservatuar vazifesi görmüşlerdir.

Mûsikî ile iç içe olmuş tarikalardan biri de İbrahim Gülşenî tarafından kurulan, Gülşenîlik'tir. Diyarbakır'da doğan Gülşenî, gençlik yıllarında ilim tahsili için Akkoyunlu Devleti'nin başşehri olan Tebriz'e gitmiş, Dede Ömer Rûşenî ile burada tanışarak ondan hilâfet almıştır. Bölgede siyasi istikrarın bozulmasına sebep olan Şah İsmail'in artan tazyiki yüzünden Memluk Devleti'ne sığınan İbrahim Gülşenî, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Mısır'da hayatını geçirmiştir.

Kahire'de Gülşenî Âsitanesi'nin kurulmasıyla müstakil bir tarikat olma yolunda ilerleyen Gülşenîlik, XVI. yüzyıldan itibaren Mısır merkez olmak üzere, Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Gülşenîliğin faaliyet gösterdiği bu bölgelerde kurulan tekkeler, tarikatın âdâb ve erkânının uygulandığı, rûhî terbiyenin verildiği, sosyal ve kültürel etkinliklerin yapıldığı mekanlar olmuştur. Daha da önemlisi bu tekkeler, Türk mûsikîsinin hayat bulduğu ve icrâ edildiği yerler olarak tarihte yerlerini almışlardır.

Türk mûsikîsine çeşitli yönleriyle katkıda bulunan bu tarikatın zikir meclislerinde mûsikî âletleri eşliğinde Türkçe sözlü ilâhîler icrâ edilmiştir. Meselâ, "Gülşenî Savtı", bu tarikatın mûsikîmize kazandırdığı bir formdur.

Gülşenîye tarikatına mensub hânende ve sâzendeler, farklı makam ve formlarda yüzlerce eser meydana getirmişlerdir. Bu eserlerden çoğunluğu güfte, bir kısmı da beste olarak günümüze gelmiştir. Zamanımıza intikal eden yegane Mahfel Sürmesi, Gülşenî şeyhi Abdulganî Dede'ye aittir.

Gülşenî tekkesinde postnişin olan ve yüzlerce bestesi bulunan Ali Şirugânî Dede, bestekâr ve hânende olarak Türk mûsikîsi tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

Gülşenîliğin kurucusu İbrahim Gülşenî, bazı eserlerinde, özellikle *Mânevi* ve *Türkçe Divan*'da başta ney, ûd, erganûn ve def olmak üzere çeşitli mûsikî âletlerine, nevâ ve rehâvî gibi makam isimlerine, nağme, elhân, âvâz ve sadâ gibi mûsikî terimlerine yer vermiştir. Gülşenî, mezkur konuları hem mûsikî literatüründeki anlamlarıyla hem de tasavvufî boyutlarıyla ele almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1988.
- AFİFÎ, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf (İslâm'da Manevi Hayat)*, (Çev. Ekrem Demirci- Abdullah Kartal), İstanbul 1996.
- AHDÎ, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Türkçe Yazmalar, nr. 774.
- AHMED, İbn Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- AK, Ahmet Şahin, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, (t.y.).
- AKAY, Mehmet, *İbrahim Gülşenî'nin Divânı Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük*, (Basılmamış Doktora Tezi), SÜSBE., Konya 1998.
- AKAY, Necati, "Gülşenilik", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, Ankara 1975.
- AKDOĞAN, Bayram, *Fethullah Şîrvânî ve Mecelletün fi'l-Mûsika Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri ve Önemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE., Ankara 1996.
- , "XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 35, sy. 1, Ankara 1999.
- AKDOĞU, Onur, *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*, İzmir 1996.
- ALTINTAŞ, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1992.
- ARAZ, Nezihe, *Anadolu Evliyaları*, İstanbul 1958.
- ARBAŞ, Andaç, "Hz. Mevlânâ ve Klasik Türk Mûsikîsi", (Der: Fevzi Halıcı), *TMDBY.*, Ankara 1986.
- ARPAGUŞ, Sâfi, *Mevlânâ'nın Dini Anlatım Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 2001.
- ASIM EFENDİ, *el-Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, I-IV, Mataba-yı Bahriye, İstanbul 1305.
- ASLANAPA, Oktay, "Kırım Türk Eserleri", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, (Editör: Oktay Aslanapa), Ankara 2003.
- ATÂÎ, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik*, II, İstanbul 1268/1852.
- ATSIZ, Nihal, "Gülşenî İbrahim", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, Ankara 1970.

- AYDEMİR, Semra, *Dede Ömer Ruşenî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE., Konya 1990.
- AYNÎ, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Velî*, Akabe Yayınları, İstanbul 1986.
- , *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1341.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *İslâm Estetiği*, İstanbul 1992.
- , *İslâm Estetiği ve İnsan*, İstanbul 1989.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, IV, İstanbul 1982.
- AYVERDİ, Semiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, XVIII, İstanbul 1999.
- AZAMAT, Nihat, "Divâne Mehmed Çelebi", *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- BAĞDADLI, İsmail Paşa, *İzâhü'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Kesfi'z-Zunûn*, I-II, İstanbul 1972.
- BAHADIROĞLU, Mustafa, *Celvetiye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Divân'ı*, Bursa 1995.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1971.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Isparta 2000.
- BEHAR, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, İstanbul 1998.
- BELİĞ, İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa 1302.
- BENLİOĞLU, İbrahim, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursa'da Yetişen Mûsikîşinâslar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE., İstanbul 1998.
- BEYANÎ, Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Yayınları, Ankara 1997.
- BEYSANOĞLU, Şevket, "Gülşenî İbrahim", *TDEA*, III, İstanbul 1979.
- , *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, İstanbul 1957.
- BOLAY, S. Hayri, "İsmail Fenni Ertuğrul", *Felsefe Dünyası*, Sayı:7, Ankara 1993.
- BURCKHARDT, Titus, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev. Fahraddin Arslan), İstanbul 1995.
- BURSALI, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333.
- CAN, Halil, *Dinî Mûsikî Ders Notları*, İstanbul (t. y.)

- CAN, Neşe, *Türk Mûsikîsi'nde Çeng*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 2002.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998.
- ÇETİNKAYA, Yalçın, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995.
- , *Müzik Yazıları*, İstanbul 1999.
- ÇIPAN, Mustafa, "Mevlevî Şeyhlerinden Dîvâne Mehmed Çelebi", *VII. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 1993.
- DEMİRCİ, Mehmet, "Halvetîlik", *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1987.
- , "Gülşeniyye", *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1987.
- , *Yunus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, İstanbul 1991.
- , *Yahya Kemal ve Mehmet Akif'te Tasavvuf*, İzmir 1993.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1990.
- DOĞAN, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İTÜ. Müh.-Mim. Fak. Matbaası, İstanbul 1977.
- DORİS BEHRENS, Abouseif, "The Takıyyat İbrahim al-Kulshani in Cairo", *Muqarnas*, V, Leiden-E.J.Brill 1988.
- DURANT, Will, *İslam Medeniyeti*, (Çev. Orhan Bahaeddin), İstanbul (t.y.)
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebu's-Suûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- DÜZEN, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara 1991.
- DÜZENLİ, Pehlül, "Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları", *Marife*, sy. 2, Konya 2001.
- EDMAN, Irwin, *Sanat ve İnsan*, (Çev. Turhan Oğuzkan), İstanbul 1991.
- ELİAS, Jamal J., "Zikr-i Dervişâne'den Divân Mûsikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'a Bir Bakış," (Çev. İdil Eser), *Cogito*, sy. 19, İstanbul 1999.

- EL-KHOLY, Samha Amin, *The Function Of Music In Islamic Culture*, 1984.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990.
- ERDEMİR, Avni, *Anadolu Sahası Mûsikîşinâs Divan Şâirleri*, Ankara 1999.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Musikisi Antolojisi (Dinî Eserler)*, I-II, İstanbul 1942.
- ERGUNER, Süleyman, "19. Asır Neyzenleri", *KAM*, sy: 1, İstanbul 1993.
- , *Kutb-ı Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1991.
- ERK, Hasan Basri, *İslâmî Mezhepler-Tarikatlar*, İstanbul 1954.
- ESAD Efendi, Şeyhülislâm, *Atrâbu'l-Âsâr fî Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 6204.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I- VIII, İstanbul 1314/1897, IX-X, 1938.
- EZGİ, Suphi, *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi*, I-V, İstanbul Belediye Konservatuvarı Yayını, İstanbul 1933-1950.
- FARUKİ, Luis Lâmia. *İslâm'a Göre Müzik ve Müzisyenler*, (Çev. Ü. Taha Yardım), İstanbul 1985.
- , *İslâm Kültür Atlası*, (Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1999.
- FENÂYÎ, Mehmed La'î, *Şerh-i Mânevî-i Şerif*, İstanbul 1257.
- GANÎ, Kâsım, *Târîhu't-Tasavvuf fî'l-İslâm*, Kahire 1970.
- GAZİMİHAL, Mahmut R., *Bursa'da Mûsikî*, Bursa 1943.
- GAZÂLÎ, Ebu Hamid, *İhyâ u Ulûmi'd-Din*, I-V, Beyrut (t.y.).
- GELİBOLULU Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara 1994.
- , *Mevâidu'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, (Nşr. Yeniçağ Tarihi Kürsüsü), İstanbul 1956.
- GÖLPINARLI, Abdulbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983.
- , *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1992.
- , *Nesîmî-Usûlî-Rûhî Hayatı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1953.
- GÖZE, Ergun, *Mukayeseli İslâm Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971.

- GRIBETZ, Arthur, "The Samâ' Controversy", *Studia Islamica*, LXXIV, Paris.
- GÜLŞENÎ, İbrahim, *Türkçe Divan*, Millet Ktp., Manzum Eserler, No: 379.
- , *Tahkikât-ı Gülşenî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, No: 3543.
- , *Pendnâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, No: 1042.
- , *Çobannâme*, Süleymaniye Ktp., Uşşakî tekkesi, No: 26.
- , *Arapça Divan*, DTCF Ktp., Cevat Pur nr. 57546.
- , *Mânevî*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 694.
- , *Râznâme*, Millet Ktp., Ali Emiri, Manzum, nr. 932.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâuddîn, *Câmiu'l-Usûl*, (Çev. Rahmi Serin), İstanbul 1977.
- GÜNEY, Aşkın, *Halvetîlerde Mûsikî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜSBE., İstanbul 1997.
- HAQ, Sirajul, "Samâ' and Raqs of The Derwishes", *Islamic Culture*, c. XVIII, New York 1971.
- HAMDÎ, Nâhid, *Vesâiku't-Tekâyâ fi Misr fi'l-Asri'l-Osmânî*, (Basılmamış Doktora Tezi), KÜEF, Kahire 1984.
- HARİRİ-ZÂDE, Kemaleddin Efendi, *Tibyanü Vesâili'l-Hakâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 430-432.
- HASİB BEY EFENDİ, *Silsilenâme-i Gülşenî*, İstanbul 1314.
- HATİPOĞLU, Ahmet, *Besteleriyle Yunus Emre İlâhîleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- HOCAZÂDE, Ahmed Hilmi, *İbrahim Gülşenî*, İstanbul 1322.
- HOMERIN, Th. Emil, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları", (Çev. Salih Çift), *UÜİFD*, c. XI, sy. I, Bursa 2002.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb*, Tahran 1333.
- HULVÎ, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulvîyye ez Lemeât-ı Ulvîyye*, (Haz. Mehmet Serhan Tayşi), MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- ILGAR, Yusuf, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 1992.

- İŞİK, Emin, “Kültür Dünyamız ve Mûsikîmiz”, *KAM*, sy. 2, İstanbul 1989.
- İZETİ, Metin, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Balkanlarda Tasavvuf Akımları*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 2003.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh, *Sünen*, Beyrut (t.y.).
- İBN MANZÛR, Cemalüddin, *Lisânü'l-Arab*, (Tah. Emin Muhammed Abdulvahhab-Muhammed es-Sâdık), I-XVIII, Beyrut 1997.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sadâ: Son Asır Türk Mûsikîşinâsları*, İstanbul 1958.
- İNANÇER, Ömer Tuğrul, “Zikir Usûlü ve Mûsikî”, *DBİA*, III, İstanbul 1994.
- , “Tekke Mûsikîsi”, *DBİA*, VII, İstanbul 1994.
- , “Türk Mûsikîsi ve Tasavvuf İlişkisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, (Der: Fevzi Halıcı), *TMDBY*, Ankara 1986.
- , “Tarikatlar Müziği”, *Müzikalite Dergisi*, İstanbul 2000.
- İSEN, Mustafa, *Usûlî Hayatı Sanatı ve Divanı*, Fen Edebiyat Fak. Yayınları, Erzurum 1983.
- , *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- KALENDER, Rûhi, “15. Yüzyılda Arapça Mûsikî Terimleri ve Türkçe Karşılıkları”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara 1981.
- KAPLAN, Zekâi, *Dinî Mûsikî Dersleri*, İstanbul 1991.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985.
- , *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990.
- , *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, I-II, Bursa 1990/1993.
- , “Gülşeniyye”, *DİA*, XIV.
- , “Evrâd”, *DİA*, XI.
- , “Gülşeniye ve Güldeste”, *UÜİFD*. sy.7, c. 7, Bursa 1998.
- , “Bağdat'tan Bursa'ya Bir Yol: Eşrefiye”, *Journal of the History of Sufism* (eds. Th. Zarccone, E. Işın, A. Buehler), İstanbul 2000.

- , *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul 2002.
- , “Kaşgarlı Bir Derviş ve Mûsikîşinâs: Abdulkadir Töre”, *Dergâh*, c. XIV, sy. 166, İstanbul 2003.
- KARATAŞ, Erdoğan, *XVIII. Yüzyıla Ait Bir Elyazması Mecmuada Dinî Mûsikî Güfteleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) MÜSBE., İstanbul 1995.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Mizânu'l-Hak Fî İhtiyâri'l-Ehak*, (Haz. O. Şâik Gökyay), İstanbul 1993.
- KAYGISIZ, Mehmet, *Türklerde Müzik*, İstanbul 2000
- KELÂBÂZÎ, Ebubekir, *Ta'arruf*, Kahire 1980.
- KIEL, Machiel, “Gördüs”, *DİA*, XIV.
- KILIÇ, Mahmud Erol, *Sultân-ı Zâkirân Yaşar Baba ve Bir Zâkirbaşılık İcâzeti*, *İstanbul*, sy. 4, İstanbul 1999.
- KINALIZÂDE Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), I-II, Ankara 1989.
- KİREMİTÇİ, İnci, *Hayâl-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AKÜSBE., Afyon 2001.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi-Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, Ankara 1955.
- KOMİSYON, *Yunus İlahîleri Güldestesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- , *İlahîler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1986.
- KOMİSYON, “Gülşenî İbrahim”, *TDEA*, III, İstanbul 1979.
- , “Gülşeniye, Gülşenîlik”, *TDEA*, III, İstanbul 1979.
- KONUR, Himmet, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000.
- , “Gülşenî'liğe Dair Bir Eser: Nazîr İbrahim'in Beyân-ı Tarikât-ı Gülşenî'si”, *Tasavvuf*, 'sy. 3, Ankara 2000.
- , “Mevlevîliğin Gülşenîlik Üzerine Etkileri”, *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu Bildirileri*, Manisa 2002.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, *Mısır Memlukleri Tarihi*, Ankara 1989.

- KORKUSUZ, M. Şefik, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakır Velileri)*, İstanbul 1997.
- KOSAL, Cüneyd, *99 Makamda İlâhîler*, İstanbul 1994.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul 1996.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1984.
- , *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999.
- KUFRALI, Kasım, "Gülşenî", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1986.
- KURNAZ, Cemal - Çeltik, Halil, *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- KURNAZ, Cemal, *Türküden Gazele: Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerim, *Risâle*, Beyrut 1993.
- LASSERRE, Pierre, *Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri*, (Çev. İlhan Usmanbaş), İstanbul 1996.
- LATÎFÎ, Kastamonulu, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara 1990.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984.
- MAZIOĞLU, Hasibe, "Dede Ömer Rüşenî ve Çoban-nâme'si", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 1987.
- MECDÎ, Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik*, (Nşr. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1989.
- MEHMED ŞEMSEDDİN, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, I-II, (Haz: Mustafa Karakadir Atlansoy), Bursa 1997.
- el-MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, I-II, Beyrut 1995.
- MERİÇ, Rıfıkı Melül, *Edirne'nin Tarihî ve Mimarî Eserleri Hakkında*, İstanbul 1963.
- MEVLÂNÂ, Celaleddin, *Mesnevi*, (Çev. Veled İzbudak), I-VI, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- el-MEVLEVÎ, Salahaddin, *Tercüme-i Hâl-i Pîr İbrahim Gülşenî*, İstanbul 1151.
- MUALLİM NACÎ, *Osmanlı Şâirleri*, (Haz: Cemal Kurnaz), Ankara 1986.
- MUHYÎ-İ GÜLŞENÎ, *Menâkıb-i İbrahim Gülşenî*, (Haz: Tahsin Yazıcı), Ankara 1982.
- MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin, *Sahîhu Müslim*, Mısır 1955.
- MÜSTAKİM ZÂDE, Süleyman Sadeddin Efendi, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397.
- NASR, Seyyid Hüseyin, “Tasavvufun Mûsikî Üzerindeki Etkisi”, (Çev: İ: Verçin), *Aşina*, sy. 4, Ankara 1996.
- , “Islam and Music”, *Studies in Comparative Religion*, X, England 1976.
- , *Makaleler II*, (Çev: Şehabettin Yalçın), İstanbul 1997.
- , *Söyleşiler*, İstanbul 1996.
- , *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*, (Çev. Ahmet Demirhan), İstanbul 1992.
- NÂYÎ OSMAN DEDE, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, (Yay. Onur Akdoğu), İzmir 1992.
- NICHOLSON, Reynold A., *The Mystics of Islam*, London 1970.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992.
- , *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûflilik: Kalenderîler- XIV-XVII. Yüzyıllar*, Ankara 1992.
- , “Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991.
- ÖCALAN, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa 2000.
- ÖNGÖREN, Reşat, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, İstanbul 1996.
- ÖMÜR, Cuma, *İslam'da Resim, Heykel ve Mûsikî*, İzmir 1991.
- ÖMÜRLÜ, Yusuf, “Dinî Mûsikî”, *KAM*, sy. 4, İstanbul 1995.
- ÖZALP, M. Nazmi, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, I-II, İstanbul 2000.
- ÖZCAN, Nuri, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 1982.
- , “Derviş Abdi, Kefeli”, *DİA*, IX.
- , “Ahmed Vefkî Efendi”, *DİA*, II.
- , “Ali Şîruganî”, *DİA*, II.

- , “Devran-Mûsikî”, *DİA*, IX.
- ÖZÇİMİ, M. Sadreddin, *Hızır bin Abdullah ve Kitâbu’-l Edvâr*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE., İstanbul 1989
- ÖZDAMAR, Mustafa, *İslambol Geleneğinde Sivil Merasimler ve Doğumdan Ölümüne Mûsikî*, İstanbul 1997.
- ÖZDEN, H. Ömer, *Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal*, Ankara 2001.
- ÖZKAN, İsmail Hakkı, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*, İstanbul 1990.
- ÖZÖNDER, Hasan, “Mevlevîliğin Mısır’daki Temsilciliği: Kahire Mevlevî-hânesi”, *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 1990.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 1990.
- , *Türk Mûsikîsi Teknik ve Tarih*, İstanbul 1987.
- , *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1992.
- , *İslâm Devletleri*, Ankara 1989.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, İstanbul 1997.
- , *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1992.
- , *Kuşadalı İbrahim Halvefî*, İstanbul 1982.
- ÖZUYGUN, Ali Rıza, *Hasan Sezâyî’nin Hayatı, Divân’ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE., Erzurum 1999.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), I, Ankara 1992.
- PEKOLCAY, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1981.
- , *Mevlid (Vesîletü’n-Necât)*, Ankara 1997.
- REVNAKOĞLU, “Eşrefoğlu’nun Eserleri ve Şahsiyeti”, *Yeni Tarih Dünyası*, sy. 3, İstanbul 1953.
- , “Nevbe Vurmak”, *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 49, İstanbul 1968.
- , “Tarikat Mensuplarına Ait Zarif Fıkralar, Hadiseler, Şahsiyetler”, *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 60, İstanbul 1969.

- , “Tarikatlarda Cenaze Törenleri”, *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 53, İstanbul 1968.
- , “Tekkelerin Kuruluşu ve Çöküntü Sebepleri”, *Tarih Konuşuyor*, c. 7, sy. 46, İstanbul 1967.
- POPOVİC, Alexandre, “Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa’daki Müslüman Tarikatlar”, (Çev: Osman Türer), *İlim ve Sanat*, sy. 37, İstanbul 1993.
- SALİH, *Menâkıb-ı Evliyây-ı Mısır*, İstanbul 1262.
- SARAR, İsmail Ali, *Hasan Sezâî Üzerine Bir Araştırma ve Gülşeniyye*, Eskişehir 1984.
- SCHİMMELE, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (Çev. Ender Gürol), Adam Yayınları, İstanbul 1982.
- , *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, (Çev: Senail Özkan), İstanbul 1999.
- , *Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm*, (Yay. Senail Özkan), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2002.
- SEFERLİ, Eliyar G. ve Xelil H. Yusifli, “Şeyh İbrahim Gülşenî”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Azerbeycan Türk Edebiyatı*, II, Ankara 1993.
- SERRÂC, Ebu Nasr Tûsî, *el-Lümâ’*, Leydın 1914.
- SEZÂÛÎ-GÜLŞENÎ, *Divan*, (Haz: Şahver Çelikoğlu), İstanbul 1985.
- SEZİKLİ, Ubeydullah, *Kırşehirli Nizâmeddin İbn Yûsuf’un Risâle-i Mûsikî Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÛSBE., İstanbul 2000.
- SÖZEN, Metin, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971.
- SÛHREVERDÎ, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü’l-Meârif*, (*Tasavvufun Esasları*), (Çev: Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), İstanbul 1990.
- SÛMER, Faruk, “Akkoyunlular”, *DİA*, I, İstanbul 1989.
- SÛREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmâni*, I-IV, İstanbul 1307.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964.
- eş-ŞA’RÂNÎ, Abdülvehhab, *Levâkahu’l-Envâr fi Tabakâti’l-Ahyâr (et-Tabakatü’l-Kübrâ)*, I-II, Kahire, t.y.

- ŞEMLELİZÂDE, Ahmed Efendi, *Şîve-i Tarikat-i Gülşenîyye*, (Haz: Tahsin Yazıcı), Ankara 1982.
- ŞENGEL, Ali Rıza, *Türk Mûsikîsi Klasikleri-İlâhîler*, I-IV, (Nşr. Yusuf Ömürlü), İstanbul 1979-1982.
- ŞERİATİ, Ali, *Sanat*, (Çev: Ejder Okumuş), İstanbul 1999.
- ŞEYH GALİP, *Hüsn ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay – Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.
- ŞEYHÎ, Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, (Nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim, “İki Nakşebendî Müceddidin Deverân Savunması- Mehmed Emin-i Tokâdî (öl. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (öl. 1788) Örneği”, *Tasavvuf*, sy. 10, Ankara 2003.
- TANMAN, M. Baha, “Gülşenîlik”, *DBİA*, III, İstanbul 1994.
- , “Durmuş Dede Tekkesi”, *DBİA*, III.
- , “Âsitâne”, *DİA*, III.
- TANRIKORUR, Cinuçen, *Mûzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1998.
- , “Bir Seviye Aynası: Mûsikî”, *KAM*, sy. 3, İstanbul 1994.
- TATÇI, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, II, İstanbul 1997.
- TEKİN, Hakkı, *Ladikli Mehmet Çelebi er-Risâletü'l-Fethiyye'si*, (Basılmamış Doktora Tezi), NÜSBE., Niğde 1999.
- TOPÇU, Nureddin, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul 1970.
- TÖRE, Abdülkadir, *Türk Mûsikîsi Klasikleri-İlâhîler*, V-IX, (Nşr. Yusuf Ömürlü), İstanbul 1984-1996.
- TURA, Yalçın, *Türk Mûsikîsinin Mes'eleleri*, İstanbul 1988.
- UÇMAN, Abdullah, “XVI. Yüzyılda Tekke Şiiri”, *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- , *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, Bursa 1992.
- , “Devran”, *DİA*, IX.

- USLU, Recep, "Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin Bilinmeyen İki Mûsikî Eseri", *AAD*, sy. 12, İstanbul 2002.
- , "Fatih Döneminde Mistikler ve Mûsikî", *Folklor/Edebiyat*, sy. 21, İstanbul 2000.
- , "Fatih Devrinde Bestekârlar ve Eserleri", *Mûsikî Mecmuası*, sy. 465, İstanbul 1999.
- , *Mehmed Hafid Efendi ve Mûsikî*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- USÛLÎ, *Divan*, (Haz. Mustafa İsen), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- UZUN, Mustafa, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevisi*, İstanbul 1982.
- , "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, IX.
- , "İbrahim Gülşenî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, VIII, İstanbul 2000.
- ÛLKEN, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, I, İstanbul 1933.
- VASSÂF, Hüseyin, *Sefînetü'l-Evliya*, III, 117/1. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307.
- VİCDÂNÎ, Sâdık, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvtiyye*, İstanbul 1338-1341.
- WINTER, Michael, *Society and Religion in Early Ottoman Egypt: Studies in the Writings of 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani*, London 1982.
- YAZICI, Gülgün, *Edirneli Kâmî ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÛSBE., Ankara 1998.
- , "Kâmî'nin Şiirlerinde Tasavvuf", *Tasavvuf*, sy. 7, Ankara 2001.
- YAZICI, Tahsin, *Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*, Ankara 1951.
- , "Gulshani", *The Encyclopaedia of Islam*, London 1965.
- YAZICIOĞLU, H. Fikri, *H. Mevlânâ'nın Torunlarından Sultan Divânî*, Konya 1963.
- YENİTERZİ, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, Ankara 1993.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1980.
- , *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.
- , "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ' Risâlesi", *MÛİFD.*, IV, İstanbul 1986.

-----, “İslâm Tasavvufu Soru ve Cevaplar”, *el-Lümâ*, İstanbul 1996.

YILMAZ, İbrahim, “Sanatsal Söylemde Şiir ve Nesir”, *Dinî Araştırmalar*, c. I, sy. II, Ankara 1998.

YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

YILDIZ, Alim, “İbrahim Gülşenî’nin Pendnâmesi”, *DEÜİFD*, sy. XVI, İzmir 2002.

YUSİFLİ, Xelil H. ve Eliyar G. Seferli, “Şeyh İbrahim Gülşenî”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Azerbeycan Türk Edebiyatı*, II, Ankara 1993.

YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

ZEYDAN, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Zeki Megamiz), V, İstanbul 1978.

EKLER

I GÜFTELER

Besteledikleri eser sayısı fazla olduğu için mûsikîşinâsların hayatları bölümünde zikredilmeyen bestelerin sadece güftelerinden birer beyit, kime ait oldukları ve bestelendiği makam ismi yer almaktadır. Bu özelliği taşıyan, yani bestelediği eser sayısı fazla olan iki bestekârimız vardır. Hoca talebe konumunda olan bu bestekârlardan birincisi, Ali Şirugânî Dede, ikincisi de Ahmed Vefkî Efendi'dir. Her iki bestekâra ait bu eserler içinde ezgisi unutulmuş olanların sayısı oldukça fazladır. Aşağıda yer alan bestelerden notası mevcut olup da elde edilebilenler yine bu bölümde sunulmaktadır.

A. Bestesi Ali Şirugânî Dede'ye Ait Olanlar

- 1- *Derviş olan kişinin sözleri umrân olur*
Sâlik-i Hak olanın râhına burhân olur
Rehâvî İlâhî, Devrihindî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 2- *Bu gülşende hezâr-ı bî nevâyim yâ Resûlâllah*
Velî âzurde-i hâr-ı cefâyım yâ Resûlallah
Rehâvî (Pençgâh) Tevşih, Evsat, Güfte: Nahifi*
- 3- *Ömür bağçesinin gülü solmadan*
Uyan hey gözlerim gafletten uyan
Rast İlâhî, Sofyan, Güfte: Yunus
- 4- *Kılalım aşk-ı İlâhîde safâ*
Gel cenâb-ı Hakk'ı tevhîd idelim
Rehâvî İlâhî, Güfte: İbrahim Nakşî
- 5- *İniler dün ü günü derdli olanlar iniler*
Düşmüşem aşkın oduna oda yanan iniler
Rehâvî İlâhî, Güfte: Yunus
- 6- *Ben ol dürr-i maâniyim ki sığmam heft deryâya*
Bel ol genc-i nihâniyim ayân eyler beni mâye
Pençgâh İlâhî, Güfte: Muslihiddin Nutkî
- 7- *Ey hakikat erenleri*
Dost elinin rehberleri
Nikriz İlâhî, Güfte: Üftâde
- 8- *Sivâdan kalbini pâk et*
Gönül mir'ât-i Rahman'dır
Mâhur İlâhî, Güfte: Himmet

- 9- *Aldın mı gönül hüsn ile yektâ haberin sen
Duydun mu hem ol Yûsuf-i zîbâ haberin sen*
Mâhur İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 10- *Nefse uyub râh-ı Hak'dan taşra çıkmak yol mudur
Kibr ü ucb ile adın dervîş takmak yol mudur*
Mâhur İlâhî, Güfte: Hüdâyî
- 11- *Yâ Rabbi dilerim aşkın ver şevkin ver
Fazlından umarım aşkın ver şevkin ver*
Mâhur İlâhî, Güfte: Ümmi Sinanzâde Hasan
- 12- *Doğdu ol sadr-ı risâlet basdı arş üzre kadem
Saldı ol nûr-i nübüvvet pertevin fevka'l-ümem*
Nevâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 13- *Dil ü can hiç karâr etmez
Tecelli eyle yâ Allah*
Nevâ İlâhî, Düyek ,Güfte: Bursalı Şeyh Yâkub
- 14- *Yandım yakıldım ben nâr-ı aşka
Andelîb oldum gülzâr-ı aşka*
Nevâ İlâhî, Düyek,Güfte: Süleyman
- 15- *Yanmaktan usanmazam pervânemiyem bilmem
Hiç sonunu saymazam dîvânemiyem bilmem*
Nevâ İlâhî, Sofyan, Güfte: Abdülâhad Nurî
- 16- *Zât-ı Hak'da mahrem-i irfân olan anlar bizi
İlm-i sırda bahr-ı bî pâyân olan anlar bizi*
Nevâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 17- *Âşıkları handân eden
Sînânîler derler bize*
Uşşâk İlâhî, Güfte: Fenâyî
- 18- *Zât-ı Hak'da mahrem-i irfân olan anlar bizi
İlm-i sırda bahr-i bîpâyân olan anlar bizi*
Uşşâk Durak, Güfte: Niyazî Mısırî*
- 19- *Biraktım aşkın ile nâm ü ârım yâ Resûlâllah
Unuttum şevkin ile cümle kârım yâ Resûlallah*
Uşşâk Tevşih, Güfte: İsa Mahvî
- 20- *Karîn-i bezm-i erbâb-ı hevâyım yâ Resûlâllah
Harîm-i kûy-i kurbinden cüdâyım yâ Resulallah*
Bayatî İlâhî, Güfte: Sütçüzâde Hâfız

- 21- *Genc-i aşkı ister isen dil-i vîranda ara
Hızr veş âb-ı hayâtı zulmet-i tende ara*
Muhayyer Sünbüle İlâhî, Güfte: Tâlib
- 22- *Genc-i aşkı ister isen dil-i vîranda ara
Hızr veş âb-ı hayâtı zulmet-i tende ara*
Sünbüle İlâhî, Güfte: Himmet
- 23- *Rabbinden olur ihsan ey dil neye mahzunsun
Derdine olur derman ey dil neye mahzunsun*
Nevrûz Uşşâk İlâhî, Güfte: Abdülhay
- 24- *Dermendim mücrimim dermâna geldim yâ Resûl
Sâilim muhtâcınım ihsâna geldim yâ Resûl*
Acem İlâhî, Usûl: Düyek, Güfte: İsa Mahvî*
- 25- *Derdimendim mücrimim dermâna geldim yâ Resul
Sâilim muhtâcınım ihsâna geldim yâ Resûl*
Muhâlif-i Irak İlâhî, Güfte: İsa Mahvî
- 26- *Bakub cemâl-i yâre
Çağırırım dost dost*
Acemaşîran İlâhî, Güfte: Niyazi Mısrî*
- 27- *Âlem-i ârâyı buldum âlem-i ârâ benem
Mâlik-i kevn ü mekân ü tâc ile Dârâ benem*
Acem İlâhî, Güfte: Tekirdağlı Musli
- 28- *Bulmak dilersen dâim saâdet
Cân u gönülden Allah 'a yalvar*
Baba Tâhir İlâhî, Güfte: İsa Mahvî
- 29- *Ya İlâhî âsîtanın hasteye dâr-üş-şifâ
Şerbet-i vaslın içenler buldular derde devâ*
Dügâh İlâhî, Evsat, Güfte: Fanâyî*
- 30- *Benem zârî kılan ol yâre karşı
Gönülden can veren dildâre karşı*
Dügâh İlâhî, Güfte: Yunus Emre
- 31- *Açıldı şevk ile meydan kani merdâneler gelsin
Kızıttı âteş-i tevhîd yanan pervâneler gelsin*
Sabâ İlâhî, Düyek, Güfte: Adlî
- 32- *Derviş olan âşık gerek
Yolunda hem sâdık gerek*
Sabâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

- 33-*Cemâlin nûruna nisbet cihan şemsi değil zerre*
Denizler bahr-ı cûdundan sayılmaz kemterin katre
Sabâ İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî
- 34-*Düşeli aşkın bu cânım eline*
Beni bıraktı bu halkın diline
Sabâ İlâhî, Güfte: Eşrefoğlu Rûmî
- 35-*Aşkın kime yar olur dâim işi zâr olur*
Dinmez gözünün yaşı yanar içi nâr olur
Çargâh İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 36- *Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan*
Kenz açılmaz şol gönüldetâ ki pür nûr olmadan
Hüseynî (Gülzâr) İlâhî, Düyek, Güfte: Sivaslı Şemsî*
- 37-*Nice bir besleyesin sen bu kadd ü kameti*
Düşdün dünya zevkine unuttun kıyâmeti
Pûselik İlâhî, Evsat, Güfte: Yunus
- 38-*Yandım kül oldum aşk meydanında*
Kokar gül oldum aşk meydanında
Pûselik İlâhî, Düyek, Güfte: Devatîzâde Tâlib
- 39-*Kıldan ince vü kılıçtan keskin ol şâhın yolu*
Her kemâl ehli kapusunda anın ednâ kulu
Hüseynîaşîran İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî*
- 40-*Kıldan ince vü kılıçtan keskin ol şâhın yolu*
Her kemâl ehli kapusunda anın ednâ kulu
Hüseynî Aşîran İlâhî, Evsat, Güfte: Niyazî Mısrî*
- 41-*İbn-i vaktim ben ebûlvakt olmazam*
Âbd-i mahzım ben tesarruf bilmezem
Aşîran İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 42- *Derdini bir et gönülde vech-i cânân bir olur*
Sür çıkar gayrı gönül şehrinde îman bir olur
Hüseynî Aşîran İlâhî, Güfte: Kenzî
- 43-*İbn-i vaktim ben ebûlvakt olmazam*
Abd-i mahzım ben tasarruf bilmezem
Hüseynî Aşîran İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 44-*Cümle işim ayn-ı hatâ*
İğfir lenâ yâ Ze'l-atâ
Hisar İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

45- *Bir ben değil seni seven cümle âlemdir sevici
Yüz bin olsa her köşede birliğine can verici*

Hisar İlâhî, Güfte: Eşrefoğlu Rûmî

46- *İnile ey dertli gönül inile
Ehl-i derdin inleyecek çağıdır*

Hicâz İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî

47 - *Ey Habîb-i hazret-i Hâllak-ı âlem Mustafâ
Eşref-i peygamberân ü Fahr-i âlem Mustafâ*

Vech-i Hüseyinî Tevşih, Güfte: Nazmî

48 - *Biz ol uşşâk-ı serbâzız bize akl ıssı yâr olmaz
Mey-i aşk ile sermestiz bize hergiz humâr olmaz*

Râhatü'l-ervah İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî

49 - *Müsehhar emrine hep cümle eşyâ
Senindir kul senindir hükm efendi*

Uzzal (Hicâz) İlâhî, Evsat, Güfte: Hüdâyî

50 - *Ey garip bülbül diyârın katedir
Bir haber ver gülizârın katedir*

Uzzal (Hicâz) İlâhî, Düyek, Güfte: Niyazî Mısırî*

51 - *Anub Fahr-i cihânı dilden âh-ı ateşin ettim
Gönül gülzârını gûyâ ki firdevs-i berîn ettim*

Şehnaz İlâhî Güfte: İbrahim Nakşî

52 - *Cemâl-i nûrunu Mevlâ kamuya eylemiş ızhâr
Velâkin çeşm-i imkânda irişmez zâtına enzâr*

Şehnaz İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

53 - *Ey gönül gel ağlama zâri zâri inleme
Pîrden aldım haberi ol bînişan sendedir*

Muhayyer İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî

54 - *İki kaşın arasında çekti hatt-ı istivâ
Alleme 'l-esmâyı ta 'lim etti ol hattan Hüdâ*

Muhayyer Durak, Güfte: Niyazî Mısırî

55 - *Cümle âlem âşinâ ben arada bîgâneyim
Her işim ağyâr ile gör kim aceb dîvâneyim*

Muhayyer İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî*

56 - *Âriflere esrâr-ı Hudâ'dan haberim var
Âşıklara dildâr-ı bekâdan haberim var*

Zîrefkend İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî

57- *İlim bahri vücud esdâfının dürdânesiyem ben
Maârif kenz ü dil vassâfının vîrânesiyem ben*

Eviç İlâhî, Evsat, Gûfte: Niyazî Mısrî*

58- *Ey gönül bir derde düş kim anda derman gizlidir
Gel karış bir katreye kim anda umman gizlidir*

Eviç İlâhî, Gûfte: Eşrefoğlu Rûmî*

59- *Dilhânesi mir 'at-ı Hak
Seyr-i cemâlullahı gör*

Eviç Durak, Gûfte: Nasuhî

60- *Derviş olan kişiler deli olağan olur
Aşkı nedir bilmeyen ana güleğen olur*

Eviç İlâhî, Gûfte: Derviş Yunus

61- *Nazarın pâk ise aldın nazarı
Ger hulûsun yoğ ise kal hazeri*

Eviç İlâhî, Evsat, Gûfte: Himmet*

62- *Bulan özünü gören yüzünü
Bir yüzü dahi görmek dilemez*

Eviç İlâhî, Gûfte: Niyazî Mısrî

63- *Derde dermân ister isen derde er
Yine derddir âşıkın dermânı bil*

Eviç İlâhî, Gûfte: Ümmî Sinanzade Hasan

64- *Ey taîkat erleri ey hakîkat pirleri
Bir nişan verin bana ol bînişan kandedir*

Eviç İlâhî, Evsat, Gûfte: Niyazî Mısrî*

65- *Mecnûn olalı gönlüm Leylâ haberin söyler
Derde düşeli cânım veylâ haberin söyler*

Eviç Gerdâniye İlâhî, Gûfte: Sivashlı Şemsî

66- *Derdin ne behey aşık bîçâre neden oldun
Bir yerde kararın yok âvâre neden oldun*

Gerdâniye İlâhî, Gûfte: Sivashlı Şemsî

67- *Asmân-ı ma'nevinin necmi şemsi mâhiyem
Sûretâ gerçi gedâyem aşk elinin şâhiyem*

Irak İlâhî, Gûfte: Gülşenîzâde Hasan

68- *Ol menem kim vâkıf-ı esrâr-ı ilm-i âdemim
Kâşif-i genc-i hakîkat hem hayât-ı âlemin*

Sultânî Irak İlâhî, Gûfte: Niyazî Mısrî

69- *Ey gafil uyan rihlet-i nâgâhı unutma
Yol korkuludur korkusu çok râhı unutma*

Segâh İlâhî, Düyek, Gûfte: Sivashlı Şemsî*

70- *Sallallâhu Rabbunâ ale 'n-nûri 'l-mübîn*

Ahmed 'ul-Mustafâ seyyidü 'l-mürselîn

Segâh (Şuğl)Îlâhî, Güfte: Meçhul⁸⁹⁹

71- *Hatm-i cem 'il mürselînin fahridir fakr u fenâ*

Hatm odur ki bir ola yanında her şâh u gedâ

Acem Îlâhî, Güfte: Niyazi Mısrî

72- *Hazîn olma gönül zinhâr*

Kerîm Allahımız vardır

Arazbar Îlâhî, Güfte: İsa Mahvî

73- *Müstağak oldum lütfuna*

Hamd olsun Allahım sana

Aşîran Îlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa

74- *Sevdân ile dil milkin virâneye döndürdün*

Şem-i rûhine cânım pervâneye döndürdün

Aşîran Îlâhî, Güfte: Mevlevî Şeyhi Selîmî

75- *Murâd-ı devlete ermek dilersen*

Cenâb-ı Hazret-i Allah 'a yalvar

Aşîran Îlâhî, Güfte: İsa Mahvî

76- *Derûnum yandı nâr-ı hasretinle*

Eyâ nûr-i Hüdâ göster cemâlin

Baba Tâhir Îlâhî, Güfte: İsa Mahvî

77- *Rümûz-i enbiyâyı vâkıf-ı esrâr olandan sor*

Enelhak sırrını candan geçüb berdâr olandan sor

Baba Tâhir Îlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

78- *Mest-i aşkız sabrımız yok sînemiz çâk eyleriz*

Derd-i aşk ile demâdem çeşm-i nemnâk eyleriz

Baba Tâhir Îlâhî, Güfte: Lütfî

79- *Zulmet-i hecrinde bîdâr olmuşam yâ Râb meded*

İntizâr-ı subh u dîdâr olmuşam yâ Rab meded

Bayatî Îlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

80- *Vücûdun şem 'i pür nûr-i hudâdır yâ Resulâllah*

Zuhûrunla dü âlem rûşenâdır yâ Resulallah

Bestenigâr Îlâhî, Güfte: Hâfız

81- *Zerre-i aşkın Îlâhî her kimin gönlünde var*

Soldurur benzin sarardır inledir leyl ü nehâr

Bestenigâr Îlâhî, Güfte: İsa Mahvî

82- *Dönmek ister gönlüm cümle sivâdan*

Dönelim âşıklar Mevlâ derdiyle

899 Buraya kadarki güfteler için bkz. Mustakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, vr. 1b-119b.

- Bestenigâr İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 83-*Dâim salât olsun sana
Yâ Rahmeten lil'âlemin*
Çargâh İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 84-*Sahn-ı sırrın kul mutahhar kalmasun illâ Ahad
Zâkir ü mezkûr u zikr ol Kul huvallâhu's-Samed*
Çargâh İlâhî, Güfte: Hâkî
- 85-*Aşkın aldı beni benden
Mevlâm seni isterem seni*
Çargâh İlâhî, Düyek, Güfte: Derviş Yunus
- 86-*Esmâ-i İlâhîde bî had hünerim var
Her demde semâvât-ı hurûfa seferim var*
Çargâh İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 87- *Bâğ-ı cemâle çün irem
Vuslat gülün anda direm*
Çargâh İlâhî, Güfte: Abdülâhad Nurî
- 88-*Dil- i şeydâyı söyletsen Resûlâllah'a âşıktır
Firâk u hecr ile dâim derû-i bağı yanıktır.*
Dilkeş İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 89- *Mürg-i dil pervâz urub uçmak diler
Âşiyân-ı lâmekandır seyrimiz*
Dügâh ve Muhayyer İlâhî, Güfte: Himmet
- 90-*Cemâlin matla'-ı şems-i hidâyet yâ Resûlâllah
Cebînin meşrik-i nûr-i saadet yâ Resûlallah*
Eviç İlâhî, Güfte: Nahifi
- 91-*Sensin evc-i risâletin mâhî
Can fedâ sana yâ Resûlallah*
Eviç İlâhî, Güfte: Nahifi
- 92- *Ey Seyyid-i dü âlem vey ârif-i Hudâ bin
Sensin iki cihanda peygamber-i hoş âyin*
Eviç İlâhî, Güfte: Dede Ömer Rüşenî
- 93- *Allah Rabbi lâyezâl
Yâ vâhidu yâ Zel-celâl*
Eviç İlâhî, Düyek, Güfte: Sultan II. Mustafa*
- 94- *Ey Rabbi Rahman
Eyle gel ihsan*
Eviç İlâhî, Güfte: Abdülkerîm Fethî
- 95- *Devrân odur kim devrini devr-i felek bilmez ola*

İnsan odur kim sırrını ins ü melek bilmez ola

Eviç İlâhî, Evsat, Güfte: Niyazî Mısrî*

96- *Hak ilmîne bu âlem bir nüsha imiş ancak
Ol nüshada bu âdem bir nokta imiş ancak*

Eviç İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

97- *Her tarîkan virdi var bülbüle gül verdi Hudâ
Toprağa samt ü sükûnet sulara sıyt u sadâ*

Eviç İlâhî, Güfte: Halîmî

98- *Kerîmâ âli dergâha
Heman ihsanına geldik*

Eviç İlâhî, Güfte: Nizâmî

99- *Cism ü cânı nâr-ı hasret yaktı vü etti harâb
Ey gül-i gülzâr-ı vahdet bülbül-i Ümmü'l-kitab*

Eviç İlâhî, Güfte: Fethî Abdülkerîm

100- *Nâr-ı aşka yanmayanlar nûr-i Rahman bulmadı
Varlığından geçmeyenler sur-ı Sübhan bulmadı*

Eviç İlâhî, Güfte: Himmet

101- *Derd-i aşka düşmeyen dermana olmaz âşinâ
Cevre mahrem olmayan ihsana olmaz âşinâ*

Eviç İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî

102- *Ey bülbül-i rûhânî
Efgana mı başladın*

Eviç İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

103- *Varlığın mahf eyleyip meydâna gel
Lâ vü illâdan geçüb merdâne gel*

Eviç İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

104- *Çün senin şânın keremdir ey Kerîm-i Zül-celâl
Kıl hidâyet bu dil-i gamhâra Allahım aman*

Eviç Aşîran İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa

105- *Derûnum yandı nâr-ı hasretinle
Eyâ nûr-i Hüdâ göster cemâlin*

Gerdâniye İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

106- *Bihamdillah ayân oldu bana Hû
Derim yâ Hû vü yâ men Hû vü yâ Hû*

Gerdâniye İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

107- *Bulmak dilersen dâim saadet
Cân u gönülden Allah'a yalvar*

Gerdâniye İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

- 108- *Mest-i aşkız sabrımız yok sînemiz çâk eyleriz
Derd-i aşk ile demâdem çeşm-i nemnâk eyleriz*
Gerdâniye İlâhî, Güfte: Hocasade Lütî
- 109- *Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan
Kenz açılmaz şol gönülde tâ ki pür nûr olmadan*
Gülizar İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî*
- 110- *Garîk-i bahr-i isyân ü hatayım yâ Resûlâllah
Velî senden şefaât müddeâyım yâ Resûlallah*
Hisar İlâhî, Güfte: Nazmî
- 111- *Tâ ezelden biz bu aşk içinde rüsvây olmuşuz
İsmimizdir söylenen dillerde destân olmuşuz*
Hisar İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 112- *Yâ İlâhî âsitânın hasteye dâr-üş-şifâ
Şerbet-i vaslın içenler buldular derde devâ*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Fenâyî Cennet
- 113- *Müştağrak oldum lûtfuna
Hamdolsun Allahım sana*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 114- *Ey dil bize ver bir haber
Aşk ellerine kim gider*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Abdülâhad Nurî
- 115- *Kad eşrkatü 'd-dünyâ bi 'ş-şemsi ve Mevlânâ
Fe 'ş-şemsi lenâ bedrun ve 'l-bedru süveydânâ*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 116- *Bir ben değil seni seven cümle âlemdir sevici
Yüz bin ola her köşede yoluna canlar verici*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Eşrefoğlu Rûmî
- 117- *Şeb-i târîk-i gayretten geçüp rûz-i visâl iste
Zalâm-ı sicn-i kesretten çıkup nûr-ı cemâl iste*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Kastamonulu Hâfız
- 118- *Aşkın meyini ben kana geldim
Şevkîn oduna hoş yana geldim*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 119- *Bir yüze duş oldu gözüm yüz bin anın dîvânesi
Olmuş cemâli şem'inin ay ile gün pervânesi*
Hüseynî İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî
- 120- *Şunlar ki görüb yüzünü bu dâra gelürler
Ol ahde vefâ eyleyüb ikrâra gelürler*

- Hüseyinî İlahî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 121- *Zerreler zâhir mi olurdu âftâbı olmasa*
Katreler kande yağardı hiç sehâbı olmasa
Hüseyinî İlahî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 122- *Sevdân ile dil milkin*
Vîrâneye döndürdün
Hüseyinî İlahî, Güfte: Mevlevî Selîmî
- 123- *Ol menem kim vâkıf-ı esrâr-ı ilm-i âdemim*
Kâşif-i genc-i hakikat hem hayat-ı âlemin
Hüseyinî İlahî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 124- *Gönlümün zevkini ben hecr ile tâbân itdim*
Şimdilik âlemi ben berr ü beyâbân itdim
Hüseyinî İlahî, Güfte: Fethî Abdülkerîm
- 125- *Yanalım yakınalım aşk ile sûzan olalım*
Çekelim hecr ü gâmı derd ile nâlân oldum
Hüseyinî İlahî, Güfte: Divitçizâde Tâlib
- 126- *Deryâ-yı aşka dürdâne geldim*
Sahrâ-yi şevka seyrana geldim
Hüseyinî İlahî, Güfte: İsa Mahvî
- 127- *Ey Habîb-i Mustafâ vü Müctebâ*
Arz-ı didâr eyle ey nûr-i Hüdâ
Hüseyinî İlahî, Güfte: Fethî Abdülkerîm
- 128- *Çünkü bildin cümle şeyde Hak müessir gayri yok*
Gördü sâlik mümkünatta fi'l-i Hakkı gayri yok
Hüseyinî Aşîran İlahî, Güfte: İsa Mahvî
- 129- *Kâmil olmak ister isen ey gönül*
Taât-ı Mevlâ'da dâim muhlis ol
Hüseyinî Aşîran İlahî, Güfte: İsa Mahvî
- 130- *Cemâlin pertev-i nûr-i Hûda'dır yâ Resûlâllah*
Kelâmın cümle vahy-i Kibriyâ'dır yâ Resûlallah
Irak Tevşih, Evsat, Güfte: Fethî Abdülkerîm
- 131- *Yâ Habîballah kaçan kalkar cemâlinden nikab*
Mahv olur nûr-i ziyâ salmaz cihâna âfitâb
Irak İlahî, Güfte: Abdülâhad Nurî
- 132- *Cürmün bilüb gelen kişi*
Durmaz akar gözü yaşı
Irak İlahî, Güfte: Abdülâziz
- 133- *Derûn-i âşika haletfezâdır halka-i tevhîd*

Gıdâ-yi rûh-i erbâb-ı vefâdır halka-i tevhîd

Irak İlâhî, Güfte: Nazmî

134- *İki kaşın arasında çekdi hatt-ı istüvâ
Alleme'l-esmâ-yi ta'lim etti ol hatdan Hudâ*

Irak Durak, Güfte: Niyazî Mısrî

135- *Dönmek ister gönlüm cümle sivâdan
Dönelim âşıklar Mevlâ derdiyle*

Irak İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

136- *Ey gönül var kim bu derdden sen haberdâr olmadın
Anın içindür bu yolda sen ciğerdâr olmadın*

Irak İlâhî, Güfte: Eşrefoğlu Rûmî

137- *Dîdemiz görsün cemâlin dembedem bî irtiyâb
Dil hümâsı per açup seyrân ede bî ihticâb*

İsfahan İlâhî, Güfte: Hâkî

138- *Resûl-i Kibriyâ hayrû'l-verâsın yâ Resûlâllah
Şefî'im erhâm-i rûz-i cezâsın yâ Resûlallah*

Mâhur Teşvih, Güfte : Altunîzade Hâfız

139- *Ruhindir nüsha-i pâk-i melâhat yâ Resûlâllah
Vücûdun mecma'ı sıdk u letâfet yâ Resûlâllah*

Mâhur Teşvih, Güfte : Himmetzade Abdullah

140- *Dermân arardım derdime derdim bana dermân imiş
Burhân arardım aslıma aslım bana bürhân imiş*

Mâhur Durak, Güfte: Niyazî Mısrî

141- *Rûh- i pak-i Mustafâ'ya etmişim cânım fedâ
Bu zebânım her zaman eyler ana medh ü senâ*

Mâhur İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa

142- *Sevdâ-yı sivâdan geç
Gel Hû diyelim yâ Hû*

Mâhur İlâhî, Güfte: Hüdâyî

143- *Gir semâ-a zikr ile gel yana yana Hû deyu
İr safâ-yi aşk-ı Hakk'a yana yana Hû deyu*

Mâhur İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî*

144- *Gel ey gurbet diyârında esîr olub kalan insan
Gel ey dünyâ harâbında yatub gafil olan insan*

Mâhur İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

145- *Bihamdillâh yine geldi saâdetle siyam şehri
Hüdâ'ya mâh-ı rahmettir umarız afv ü gufrânın*

Mâhur İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

- 146- *Noldun ağlarsın gönül bir bedel yârin mi var
Zâri zâri inlemekten gayrı bir kârın mı var*
Mâhur İlâhî, Güfte: Üftâde
- 147- *İş bu gönlüm hâlini bilmez cihanda var olan
Hiç bilür mi zât-ı âbî nâr içinde nâr olan*
Mâhur İlâhî, Güfte: İsa Mahvî
- 148- *Âşık iver cânını dildâre kurban etmeğe
Andelb iver seher gülzâre efgân etmeğe*
Mâhur İlâhî, Güfte: Himmet
- 149- *Zuhûr-i kâinâtın ma'deninin yâ Resûlâllah
Rümûz-u Küntü kenzin mahzeninin yâ Resûlallah*
Muhayyer Tevşih, Güfte: Niyazî Mısırî
- 150- *Geldik kapına ey Hudâ
Lutfet bize yâ Rabbenâ*
Muhayyer İlâhî, Güfte: İsa Mahvî
- 151- *Ne gam ey dil meşakkatten kerîm Allah'ımız vardır
Ümidin kesme rahmetten kerîm Allahımız vardır*
Muhayyer İlâhî, Güfte: Abdülhay
- 152- *Yeter yandım firâkın âteşine
Tecelli eyle sultânım tecelli*
Muhayyer İlâhî, Güfte: Abdülkerim Fethî
- 153- *Mürg-i dil pervâz urub uçmak diler
Âşiyân-ı lâmekândır seyrimiz*
Muhayyer İlâhî, Güfte: Himmet
- 154- *Ahvâl-i serencâmım bu saate irince
Dimem sana icmâlin tâ gayete irince*
Muhayyer İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 155- *Felek gerdişlerinden işlerin bitmişlerin gönder
Muhassal bu fenâda cümleden geçmişlerin gönder*
Muhayyer İlâhî, Güfte: Mevlevî Fasîh
- 156- *Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür
Her ne görür kendi özün ger yahşi ger yaman görür*
Muhayyer İlâhî, Düyek, Güfte: Niyazî Mısırî
- 157- *Hevâ-yi nefse cânım mübtelâdır yâ Resûlâllah
İşim hep cümleten cürm ü hatâdır yâ Resûlallah*
Nevâ ve Hüseyinî Aşîran İlâhî, Güfte: Mustafa Paşa
- 158- *Sende doğmuştur Muhammed Mustafâ
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba*

- Nevâ Tevşih, Güfte: Abdülâhad Nurfî
- 159- *Mevlâm ver aşkını bana hayrânın olayım senin
Bülbül gibi cemâlinle nâlânın olayım senin*
Nevâ İlâhî, Güfte: Seyyid Nizamoğlu
- 160- *Uyub emmâreye ettim cihanda bunca evzârı
Şefaât eyle sultânım şefaât ben günahkârı*
Nevâ İlâhî, Güfte:Himmetzâde Abdullah
- 161- *Aşk-ı Hak her kimin ola yârı
Hâr ider gözlerine ağyârı*
Nevâ İlâhî, Güfte: Abdülâhad Nurfî
- 162- *Gel ey bâd-i sabâ lûtf eyle bir dem
Haber ver bize cânân ellerinden*
Nevâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 163- *Cürm ile isyan zulm ile tuğyan
Cümleyi yeksan kapladı yâ Râb*
Nevrûz İlâhî, Güfte: Hüseyin
- 164- *Ey gönül var kim bu derdden sen haberdâr olmadın
Anın içündür bu yolda sen ciğerdâr olmadın*
Nevrûz-i Arab İlâhî, Güfte: Eşrefoğlu Rûmî
- 165- *Ey Hudâ'dan lûtf u ihsân isteyen
Mevlîd-i pâk-i Resûlullah'a gel*
Nikriz İlâhî, Güfte: Nefeszâde Vâlî
- 166- *Bahr içinde katreyim bahr oldu hayran bana
Ferş içinde zerreyim arş oldu seyran bana*
Nikriz İlâhî, Düyek, Güfte: Niyazî Mısırî
- 167- *Dergâh- ı Hakk'a yüzün sür berdevâm
Bermurâd olmak dilersen ey gönül*
Nişâbûr İlâhî, Güfte: Atûfî
- 168- *Sivâdan kalbini pâk et
Gönül mir'ât-ı Rahman'dır*
Nişâbûr İlâhî, Güfte: Himmet
- 169- *Halk içre bir âyineyim herkes bakar bir an görür
Her ne görür kendi özün ger yahşi ger yaman görür*
Nühüft Durak, Güfte: Niyazî Mısırî*
- 170- *Benem Masûr- i aşk, hoş dâre geldim
Cemâlin görmeye dîdâre geldim*
Nühüft Durak, Güfte: Sünbül Sinan*
- 171- *Cenâb-ı hazretinden oldu ihsan*

Fekultü şâkiren elhamdulillah

Pençgâh İlâhî, Güfte: Abdülkerîm Fethî

172- *Senden erişmezse kerem
Netsün bu abd-i pür kusûr*

Pençgâh İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa

173- *Yandı gönülden mâsivâ çün nâr-ı zikrullah ile
Oldu münevver cân u dil envâr-ı zikrullah ile*

Pençgâh İlâhî, Güfte: Adlî

174- *Cilvegâh-ı sînedede devrân eder efkâr-ı Hû
Tûr-i dilde zâhir olur şu'le-i envâr-ı Hû*

Püselik İlâhî, Güfte: Abdülhay

175- *Ey nefis yeter sehv ü zelev
İnsâfa gel insâfa gel*

Rehâvî İlâhî, Güfte: Hüdâyî

176- *Ol Allah'ımın sevdiği
Muhammed cânım Muhammed*

Sabâ İlâhî, Güfte: Yunus

177- *Sâlikin mürşidine hizmeti şâhâne gerek
Eşiğine koya başın diye şâhâ ne gerek*

Sabâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

178- *Kandedir cehl ile zulmet nefis-i su'bânındadır
Kandedir ilm ile hikmet bil anı cânındadır*

Sabâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

179- *Gel ey bâd-i sabâ lûtf et haber ver bana yârımdan
Firâkı cânıma yetti usandım cümle varımdan*

Sabâ İlâhî, Güfte: Himmet

180- *Gülşen-i vahdette dâim rûz ü şeb dil bülbülü
İrgörür eflâke feryâd ü figanım gulgulü*

Sabâ İlâhî, Düyek, Güfte: Adlî

181- *Zât-ı Hak'da mahrem-i irfân olan anlar bizi
İlm-i sırda bahr-i bîpâyân olan anlar bizi*

Sabâ İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

182- *Merd-i meydân-ı Hudâ'nın kârı zikrullah olur
Tâlib-i dîdâr-ı Hakk'ın yârı zikrullah olur*

Sabâ İlâhî, Güfte: Seyyid Seyfullah

183- *Can terkini urmadan
Cânân eline girmez*

Sabâ İlâhî, Güfte: Hüdâyî

- 184- *Bâğ- dilde menzil almış aşk-ı Hak*
Mekteb-i irfân kapusun eyle dak
Segâh İlâhî, Güfte: İsa Mahvî
- 185- *Ey gönül gel Hak'ka giden râhı bul*
Ehl-i derd olub derûnî âhı bul
Segâh Durak, Güfte: Niyazî Mısırî
- 186- *Ey gönül gel gayrıdan geç aşka eyle iktidâ*
Zümre-i ehl-i hakikat aşka eyler muktedâ
Segâh İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 187- *Ey Allah'ım seni sevmek ne güzeldir ne güzeldir*
Yolunda baş ü can vermek ne güzeldir ne güzeldir
Segâh İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 188- *Cünbiş eden gerçi tendir rûh-i insan gizlidir*
Hep kuvâ leşker gibi ammâ ki sultân gizlidir
Segâh İlâhî, Güfte: Himmetzade Abdullah
- 189- *Bilenler vech-i cânânı bu cism ü cânı neylerler*
Görünse şemsin envârı meh-i tâbânı neylerler
Sünbüle İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 190- *Gül müdür bülbül müdür şol zâr ü efgan eyleyen*
Ten midir yâ can midir hem arşı seyrân eyleyen
Sünbüle İlâhî, Güfte: Niyazî Mısırî
- 191- *Şermsâr etme Hudâ'yâ rûz-i mahşerde beni*
Hürmetine Hâtemin yandırma dûzahta beni
Sünbüle İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 192- *Elmeded ey Fahr-i âlem ey şefi'al müznibîn*
Nâzil oldu hakkına hem Rahmeten li'l-âlemîn
Şehnaz Na't, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 193- *Âşinâ-yi aşk olandan âh ü zâr eksik değil*
Keşt-i bahre demâdem rûzgâr eksik değil
Şehnaz Durak, Güfte: Niyazî Mısırî
- 194- *Bu can teşne visâl-i hazretine*
Efendim hâlikım ma'budum Allah
Uşşâk İlâhî, Güfte:Recaî*
- 195- *Şermsâr etme Hudâ'yâ rûz-i mahşerde beni*
Hürmetine Hâtem'in yandırma dûzahta beni
Uşşâk İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa
- 196- *Cemâlin nûruna nisbet cihân şemsi değil zerre*
Denizler bahr-i cûdundan sayılmaz kemterin katre

Uşşâk İlâhî, Güfte: Sivaslı Şemsî

197- *Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü
Bostan ıssı kakıyub der ne yersin kozumu*

Uşşâk İlâhî, Güfte: Yunus Emre

198- *Nûş edelden câm-ı aşkı tâ ezel mestâneyim
Sîretâ beyt-i Hüdü'üm sûretâ puthâneyim*

Uşşâk İlâhî, Güfte: Sûzî

199- *Kim ki candan geçmez ise den bize yâr olmasın
Âr u ırz ile gelüb âşıklara yâr olmasın*

Uzzal İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

200- *İnile ey derdli gönül inile
Ehl-i derdin inleyecek çağıdır*

Uzzal İlâhî, Güfte: Niyazî Mısrî

201- *Câmı süzân eyledi fikr-i celâlin külhani
Aklı hayrân eyledi seyr-i cemâlin gülşeni*

Vech-i Hüseyinî, Güfte: Enis

202- *Ey gönül sabr et belâya bulasın râhat tamâm
Âdet-i Mevlâ budur sabr ile bulur kul merâm*

Zâvil İlâhî, Güfte: Abdülhay⁹⁰⁰

B. Bestesi Ahmed Vefkî Efendi'ye Ait Olanlar

1- *Gönüller arzumend-i visâlin yâ Resûlallah
Nola uşşâka arz etsen cemâlin yâ Resûlallah*

Acem Tevşih, Güfte: Vahyî

2- *Çü kânım lâmekândır bî mekândır bu mekân içre
Zamanıdır bu sâhib zamânım bu zaman içre*

Acem İlâhî, Güfte: Abduahad Nûrî

3- *Bihamdillah derim Allah alub aklımı fikrullah
Dilimde zâtın esmâsı bana üns oldu zikrullah*

Arazbar İlâhî, Güfte: Şems-i Tebrizî

4- *Dest-i aşk ile demâdem yakalar çâk eyleriz
Hasret-i şevk ile dâim çeşm-i nemnâk eyleriz*

Arazbar İlâhî, Güfte: İzzî

5- *Gönlüm ilâhî derdini arzu eder dermân için
İster derûnum ağyarı hep tâlan için*

900 Derviş Ali Şiruganî Dede'nin günümüze ulaşan, 1'den 202'ye kadar olan eserlerinin güfteleri için bkz. Ergun, TMA, I, 183-260.

* Notası mevcut olan ilâhîlerdir.

Baba Tahir İlâhî, Gûfte: İsa Mahvî

- 6- *Şeh-i halvetserây-i Lîmaallah-i Muhammed'dir*
Harîm-i Kabebavseyn'in şehinşâh-ı Muhammed'dir

Baba Tahir İlâhî, Gûfte: Rıza

- 7- *Hudâ'ya keşti-i cürm içre kaldım*
Nedâmetle müdâm estağfirullah

Bayatî İlâhî, Gûfte: İsa Mahvî

- 8- *Yâ Rabbi kerem eyle*
Bu şeh-i sıyâm içre
Bayatî İlâhî, Gûfte: İsa Mahvî

- 9- *Hemîşe bülbülün gülşende feryâdı muhabbetdir*
Lisân-ı hâl ile her zikr ü evrâdı muhabbetdir

Dilkeş İlâhî, Gûfte: Sahvî

- 10- *Recây-i lütfuna geldik kapuna*
Şefaât et meded Sultân-ı kevneyn

Dügâh İlâhî, Gûfte: İsa Mahvî

- 11- *Lenâ min emrihî rûh ve cism*
Lenâ min cevheri'l-eşyâe tılsım

Eviç İlâhî, Gûfte: Muhyiddîn-i Arabî

- 12- *Aşk ile dâim edersem ah ü vâh*
Ben Resûl-i Müctebâ'ya âşıkım

Eviç İlâhî, Gûfte: Derviş Ahmed

- 13- *Ey gürûh-i enbiyâ vü evliyânın ekremi*
Hazret-i Hakk'ın habîbi mürselînin a'lemi

Eviç İlâhî, Gûfte: Hasan Hulûs

- 14- *Cemâlin âleme mihr-i münevver yâ Resûlallah*
Vücûdun cümleye nûr-i musavver yâ Resûlallah

Eviç Gerdâniye İlâhî, Gûfte: Sahvî

- 15- *Cemî-i enbiyânın efdalisin yâ Resûlallah*
Nola âhirde gelsen evvelisin yâ Resûlallah

Gerdâniye İlâhî, Gûfte: Vesîm

- 16- *Ruhin gülzâr-ı firdevs-i ezeldir yâ Resûlallah*
Kelâmın gûşuma haccü'l-bedeldir yâ Resûlallah

Hüseynî Tevşih, Gûfte: Vahyî

- 17- *Mir'ât-ı dilin jeng-i sivâ etse mugattâ*
Pertev vere mi aksi ile şems-i muallâ

Hüseynî İlâhî, Gûfte: Sahvî

- 18- *Düşüb itlâka terk iden kuyûdu*

Görür ol lem'a-i nûr-i vücûdu

Irak İlâhî, Güfte: Sahvî

19- *Cemâlin gösterüb güldür dil-i mahzunları şâd et
Keremkârâ meded âşıkları bir gülle gel yâd et*

Irak İlâhî, Güfte: Said

20- *O kim aşkınla pür derd ü elemdir yâ Resûlallah
Usâta âsitânın mütemestir yâ Resûlallah*

İsfahan Tevşih, Güfte: Vahyî

21- *Derûnumda olan hâlet ne hâlettir anı bilmem
Ezel cânımdan içilmiş ne şerbettir anı bilmem*

Kürdî İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

22- *Elmeded ey fahr-i âlem hem şefî'al- müznibîn
Nâzil oldu hakkına hem rahmeten lilâlemin*

Mâhûr İlâhî, Güfte: Sultan II. Mustafa

23- *Gönül senden peyâm-ı yârı özler
Haber ver ey sabâ dost ellerinden*

Muhayyer İlâhî, Güfte: Abdülahad Nûrî

24- *Katre-i aşk-ı Hüdâ bir bahr-i bî pâyândır
Burc-i dilde zerresi hurşîd-i tâb efsândır*

Muhayyer İlâhî, Güfte: Vahyîzade Feyzullah

25- *Yandı gönülden mâsivâ çün nâr-ı zikrullah ile
Oldu münevver cân ü dil envâr-ı zikrullah ile*

Nevâ İlâhî, Güfte: Adlî

26- *Gaflette olan gönlüm
Gel Hakk'a niyaz eyle*

Nevâ İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

27- *Elhamdulillah ol mâh-ı rahmet
Sâyesin saldı ol şehr-i nimet*

Nevâ İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

28- *Doğdu ol sadr-ı risâlet basdı arş üzre kadem
Saldı ol nûr-i nübüvvet pertevin fevka'l-ümem*

Pençgâh Tevşih, Güfte: Niyazi Mısrî

29- *Bu şeb hurşîd evreng-i risâlet geldi dünyâye
Muhammed Mustafâ'nın nûru saldı âleme sâye*

Rast Tevşih, Güfte: Mehmed Refî'*

30- *Şu dil kesret ile puthâne oldu
Anın vahdet sözü efsâne oldu*

Sabâ İlâhî, Güfte: Sahvî

31- *Aşk câmını Mevlâ'dan nûş eyledim evvel çün
Bu âlem-i insâna mestâne olub geldim*

Segâh İlâhî, Güfte: İsa Mahvî

32- *Makdem-i zât-ı şerîfin Rahmeten lilâlemin
İns ü cin buldu selâmet Cebraîl oldu emîn*

Uşşâk Tevşih, Güfte: Sahvî

33- *Budur derdim cüdâ düştüm elimden
Garîbim âcizim lutf eyle Mevlâ*

Uşşâk İlâhî, Güfte: İsa Mahvî⁹⁰¹

901 Besteleri Ahmed Vefkî Efendi'ye ait olan mezkur güftelerin tam metinleri için bkz. Ergun, *TMA*, I, 333-346.

* Notası mevcut olan ilâhîlerdir.

II BESTELER/NOTALAR

Burada, Gülşenî mûsikîşinâslara ait günümüze notası ulaşan eserler yer almaktadır. Bu eserlerin yirmi beş tanesi Ali Şirugânî Dede'ye ait olup ilâhî, durak ve tevşih formlarından oluşmaktadır. Şeyh Abdulgânî Gülşenî'ye ait Mahfel Sürmesi de günümüze ulaşan önemli bir formdur. Derviş Sadâyî, Kefeli Derviş Abdi, Yakubzâde Mehmed Efendi, Salihzâde ve Ahmed Vefkî Efendi'nin bazı tevşih ve ilâhîleri, günümüze ulaşan eserler içinde yer almaktadır.

Bu bölümde verilen notalardan bazıları da beste ve güftelerinin kime ait olduğu belli olmayan farklı makamlardaki Gülşenî Savtları'dır.

MUHAYYER

(Cumhur İlahi)

Usul : Devr-i Hindi

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Şems-i Sivasi

Cüm le a le m a lem
a şı na ben
a ra da bi
ga ne yim
her i şim ağ
yar i le gör
kim a cep di
va ne yim

Mey-fîruş oldum saladır ehl-i aşka ŞEMŞİ ya
Bizdedir hamr-i ezel gelsin gelen meyhaneyim

Töre, İlahîler, VI, 142.

RAST İLAHİ

Usul: Sofyan

Beste: Ali Şirugani Dede
Güfte: Üftade

HAKKA AŞIK OLANLAR ZİKRULLAHTAN KAÇAR MI
ARIF OLAN GEVHERİN YOK YERLERE SAÇAR MI

GELSİN MARİFET ALAN YOKTUR SÖZÜMDE YALAN
EMMAREYB KUL OLAN HAYRİ ŞERRİ SEÇER Mİ

ÜFTADE YANIP TÜTER BÜLBÜLLER GİBİ ÖTER
DERVİŞLERE TAŞ ATAN İMAN İLE GÖÇER Mİ

Şengel, İlahiler, I, 85

Mahfel Sürmesi

(Sayfa 2)

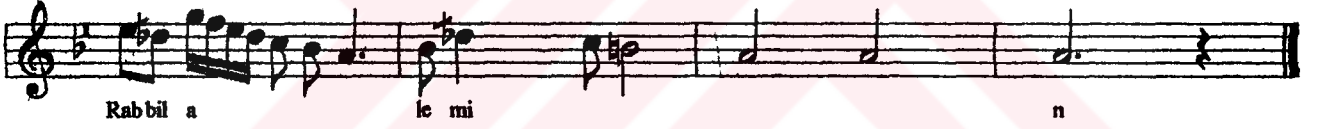
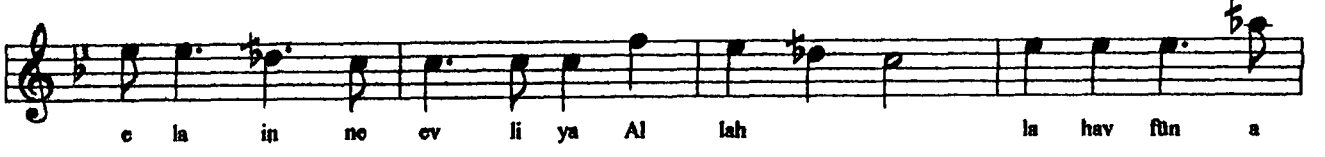
Mahfel Sürmesi

(Sayfa 3)

Mahfel Sürmesi

(Sayfa 4)

Ezgi, Suphi, Nazari ve Ameli Türk Musikisi, III, 72-74.

HİCAZ İLAHİ

Usul : Düyek

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Niyazi Mısri

1

2

ARTTI GÜNDE GÜNE FERYADIN SENİN
AHÜ EFGAN OLDU MÜTADIN SENİN
AŞK İŞİNDE KİMDİR ÜSTADIN SENİN
BU SENİN SABRÜ KARARIN KANDEDİR

GÖKTE UÇARKEN YERE İNDİRDİLER
ÇAR ANASIR BENDLERİNE VURDULAR
NUR İKEN ADIN NİYAZI KOYDULAR
ŞOL EZELKİ İTİBARIN KANDEDİR

İlâhîler, Yapı Kredi Yayınları, s. 78.

HİCAZ

(Cumhur İlahi)
(Sayfa 1)

Usul : Evsat

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Aziz Mahmud Hüdayi

Mü sah - - - har - - - em - - -
ri - - - ne hep - - - cüm- - -
le - - - eş ya a man a - - man
Se - - nin - - dir - - kul
se - - nin - - dir - - hük- -
mi - - e fen - - dim
E - - lin - - al - - ün - -
da - - dir - - dün - - ya
ve - - uk - - ba - -
E - - lin - - al - - ün - -

(Sayfa 2)

da - - - - dir - - - - - dñn - - - - - ya - - - - -

ve - - - - uk - - - - ba - - - - a - - - - man - - - - a - - - - man - - - -

, Şengel, IV, 37-38.

Segâh ilâhî

USÛLÜ: Sofyan

BESTE: Ali Şirüganî Dede
GÜFTE: Şemseddin-i Sivâsî

♩

Ey gâ fil u yan rih le ti nâ
Mağ rur o lu ben dev le ti Dün

gâ hi u nut ma Yol kor
ya ya da yan ma Sa kin

ku lu dur kor ku su çok rā
yi tū rūp dî ni ni Al la

hi u nut ma a man Hā lik den u
hi u nut ma a man Bu dā ri fe

tan rız ki ni halk dan sa kin
nâ iç re he vā yol la ri

um ma Bil Rab bi ni el
çok dur Şem si yü rü sen

rız ki a lâi hi u nut
Hak ka gi den la rā hi u nut

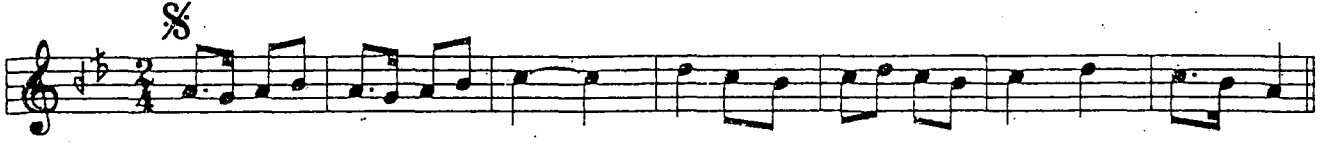
ma a man OR

SABĀ İLĀHİ

AŞKIN ALDI BENDEN BENİ

Güfte : Yunus Emre
Beste : Şirvanî Ali Dede

Usûl : Nim Sofyan

Aş - kın al - dı net al - dı ben - den be - ni
Cen - net cen - net cen-net de - dik - le - ri

Ba - na se - ni se - ni ge - rek se - ni
Bir kaç ev - le ev - le bir kaç hû - ri

Ben ya - na - rım dü - nü gü - nü
İs - te - ye ne ver an - la - ri

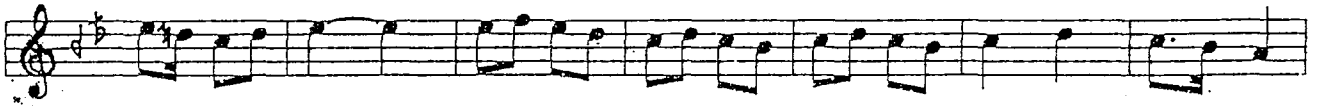
Ba - na se - ni se - ni ge - rek se - ni
Ba - na se - ni se - ni ge - rek se - ni

E - ğer be - ni be - ni yan - dır - sa - lar
Yu - nus dü - rür dü - rür be - nim a - dım

Kü - lüm gö - ğe gö - ğe sa - vur - sa - lar
Gün - den gü - ne gü - ne ar - tar o - dum

Top - ra - ğım an - da ça - ğı - ra
İ - ki ci - han - da mak - sû - dum

Ba - na se - ni se - ni ge - rek se - ni
Ba - na se - ni se - ni ge - rek se - ni

Şengel, İlahîler, II, 64-65.

Acem İlâhî

USÛLÜ: Düyek

BESTE: Ali Şîrûganî Ded
GÜFTE: İsâ Mahvî Ef.

Der (di) men dim müc ri mim der
Et me Mah vî ben de ni red

ma ne gel dim yâ Re sül
ey şe fa at men ba ı

sā i lîm muh ta cî nim ih
Sen gi bi ih sa nî çok ih
sul

sā ne gel dim yâ Re sül
fâ ne gel dim yâ Re sül

op.

Derd-mendim mücrimim dermâne geldim yâ Resûl
Sâilim muhtâcınım ihsâne geldim yâ Resûl

Kâbe-i vaslın yolunda sa'y edip düştüm garîb
Gayri nem var cânımı kurbâne geldim yâ Resûl

Nâr-ı hasret cânâ geçti cân atıp cânım sana
Aşk ile dîdârını seyrâne geldim yâ Resûl

İntisâb-ı zât-ı pâkin afv-i cürme çün sebab
Âsitân-ı Rahmet-i Rahmâne geldim yâ Resûl

Akl-ı küllüm aldı elden râh-ı Hak düşmanları
Baş açık yalın ayak dîvâne geldim yâ Resûl

Varlığım zenbin bıraktım kenz-i rahmet bulmağa
Ben mücerred sen şefâat-kâne geldim yâ Resûl

Etme MAHVÎ bendeni red ey şefâat menba'ı
Sen gibi ihsânı çok sultâne geldim yâ Resûl

PENÇGÂH İLÂHİ

BU GÜLŞENDE HEZÂR-I BÎ NEVÂYIM

Usûl : Eyyaz

Güfte : Süleyman Nahîfî
Beste : Şîr'ü Ganî Ail Dede

Bu gül rem şen kil de he zâ n
Ke rem kil lût fu ih sâ
bî nin ne - vâ yem yâ Re - sû
la dil - şâd ey - le ben
lâi - lah ri Ve - li â
zâ - ri Na - hi fi
zür de - i hâ n ce - fa - yem
yem ka - pın da bir ge - dâ yem
yâ Re - sû lâi - lah
yâ Re - sû lâi - lah

Bu gülşende hezâr-ı bî nevâyem yâ Resûlâllah
Velî özürde-i hâr-ı cefâyem yâ Resûlâllah

No'la olsam deyâru tende idâ rûy-i ihsânın esîri
Derd-i aşkım mübtelâyem yâ Resûlâllah

Nigâh-ı şefkatinden ben garib-i yâri dûr etme
Günahkârım giriftâr-ı havâyem yâ Resûlâllah

Kerem kıl lûtî-u ihsânınla dil-şâd eyle ben zâri
Nahîfîyem kapında bir gedâyem yâ Resûlâllah

UŞŞAK TEVŞİH

Usul : Nim Evsat

(Sayfa 1)

Beste : Ali Şirugani Dede

Güfte : Recayi

Bu ca - - n te - ş ne - -

vi - - sa - li - - - ha - - - z

re - - - ti - ne - - -

Al - - - la - - - hu - - - m

Al - - - la - - - hu - - - m

Al - - - lah Al - - - lah -

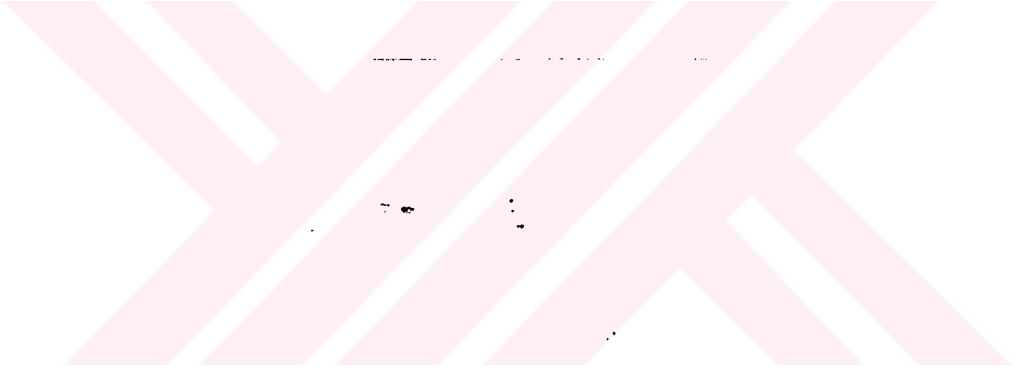
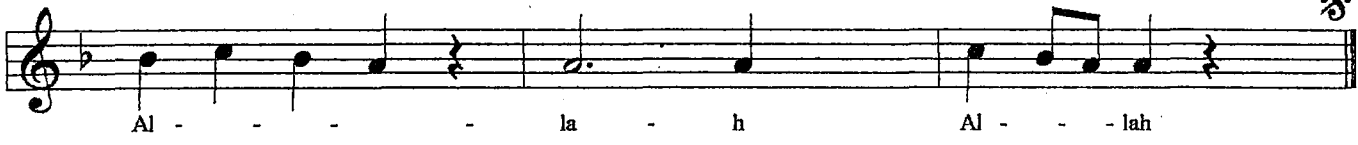
Ne - - - ça - - - re - - - er

mez i - - se - - - vu - - - s

la - - - ti - - - na na - - -

Al - - - la hu - m

(Sayfa 2)

Töre, İlâhîler, III, 36-37.

HÜSEYİNİ

(Usul İlahisi)

Usul : Düyek

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Ümmi Sinan

E ren le rin soh be ti
Üm mi Si nan yol a yan

e le gi re si de ğil
o lub dur bel lu be yan

ik rar i le ge le ler
Der viş lik yo lu he man

mah rum ka la si de ğil hak
ta cü hır ka sı de ğil hak

la i la he il lal lahlah
la i la he il lal lah

Hüseyinîşiran İlahî

Usul: Evsat

Beste: Ali Şirugani Dede

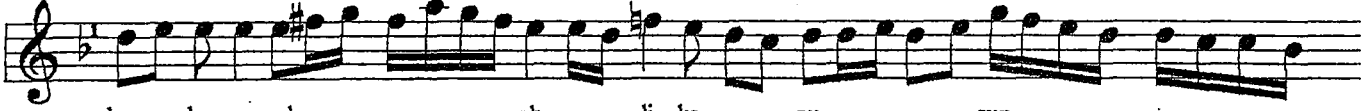
Güfte: Niyazi Mısri

Kıl dan in ce ve kı lıç da n
Zer re zer re kıl dı Mıs ri

kes kin ol şa hın yo lu
nin vü cu du nu ka za

her ke mal eh li ka pu sun
kat re kat re kıl dı za tu

da a nın ed na ku lu
m a nın aş kın ye li

her ke mal eh li ka pu su n

da a nın ed na ku lu

Usul : Evsat

DÜGAH TEVŞİH

(Sayfa 1)

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Fenayi

Ya i la hi
a si ta nin
has te ye da
rüş şî fa ah
şer be ti vas
lın i çen ler,
bul du lar der
de de va
Şer be ti vas
lın i çen ler

(Sayfa 2)

Musical score for two staves. The first staff contains the lyrics "bul du lar der" and the second staff contains "de de va". The music is written in a single system with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of eighth and sixteenth notes, with some triplets. The lyrics are placed below the notes they correspond to.

EVİÇ İLAHİ

Usul: Sofyan

Beste: Ali Şirugani Ded

Güfte: Yunus Emre

Töre, İlahîler, VII, 120

EVC
(Cumhur İlahi)
(Sayfa 1)

Usul: Evsat

Beste: Ali Şirugani Dede
Güfte: Niyazi Mısri

Ah - - - - hi i lim ba - - h
ri - - - - vü cu - - - - d es - - - -
da - - - - fi mi - - - - n dūr
da - - ne si - - - - si - - - -
yi - - m be - - - - n ah - - - -
Ma - - - a ri - - - - f
ke - - - - zi di - - - - l va - - - - s
sa - - - - fi ni - - - - n vi - - - -

(Sayfa 2)

ra- - - - ne si- - - - si- - - -

yi - - - m be - - -

Ma- - - a ni - - - f

ke- - - - n zi di - - l va - - s

sa- - - fi ni - - - n vi - - -

ra- - - - ne si - - - - si - - - -

yi - - m be - - -

n

Töre, İlahîler, VII, 94

EVC

(Cumhur İlahi)

Usul : Nim Evsat

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Himmet

Na za ri - - - - n pak
i se al - - - - dt - - - - n
1. na za ri - - - -
2. na za ri - - - - na za ri - - - -
ger hu lu - - - - sun nu
yoğ i se kul
ha ze ri - - - - n ha ze ri - - - - n
ger hu lu - - - - su - - - - n
yoğ i - - - - se ki - - - - l
ha - - - - ze ri - - - - n

EVC

(Cumhur İlahi)

Beste : Ali Şirugani Dedo

Güfte : Niyazi Mısri

Usul : Nim Evsat

De v ran o du - - - r
ki m dev ri ni
de v ri fe le k
bi - - - l me z o - - - - -
la - - - - - ya hay
i n san - - - o - - - - - du - - - - - r
ki - - - m sur ri - - - - - ni - - - - -
in sı - - - me - - - - - le - - - - k
bil mez - - - o - - - - -
la - - - - -

EVC (Cumhur İlahi)

Usul : EVSAT

Beste : Ali Şirugani Dede
Güfte : Niyazi Mısri

Ey ta ri ka t
er le ri
Ey ha ki ka t
pir le ri
Bir ni şa n ve
ri n ba na
Ol bi ni şan
kan de dir

Töre, İlahîler, VII, 96

EVÇ İLAHİ

Usul: Düyek

Beste: Ali Şirugani Dede
Güfte: Sultan II. Mustafa (İkbali)

Al la hu Rab bi la ye
za l Ya va hi dü
ya Ze l Ce la l
Ey pa di şa hı bi ze
val a man a man Ye s si r le na Al lah
ha y ral u mu r Ye s si r le
na Al lah ha y ral u mu
r

Töre, İlahîler, VII, 110

EVC İLAHİ

Usul: Düyek

Beste: Ali Şirugani Dede
Güfte: Eşrefoğlu Rumi

Ey gö nü - - - - - l bi - - - - - r
de - - - - - r de dü - - - - - ş ki - - - - - m
on da de - - - - - r ma - - - - - n
gi - - - - - z li - - - - - di - - - - - r Ge - - - - - l ka
nış n - - - - - ş bi - - - - - r sul ta - - - - - nm
ka - - - - - t re ye - - - - - ki - - - - - m
o n da - - - - - u - - - - - ma - - - - - n gi - - - - - z li
di - - - - - r

Töre, İlahîler, VII, 108

ACEMAŞİRAN

(Cumhur İlahi)

Usul: Yürük Semai

Beste: Ali Şirugani Dede

Güfte: Niyazi Mısri

Ba k ı p ce ma li ya re
Gel di m o dost e lin de n

Ça ğı n ı ra m dost
Ko ka ko ka di li n de n

Dil o l du pa re pa
Ni ya zi ni n di li n re de n

Ça ğı n ı ram dost
Ça ğı n ı ram dost

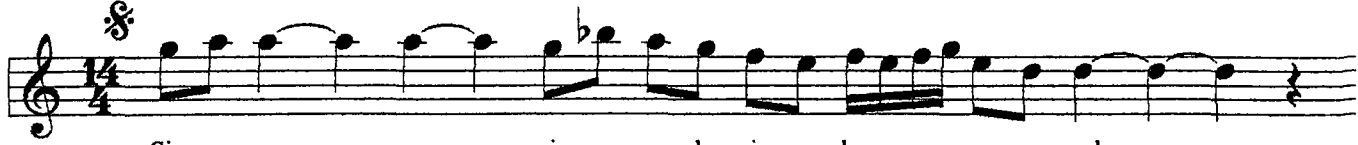
Türk Tasavvuf Müziği ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Arşivi.

MAHUR İLAHİ

Usul: Devrirevan

Beste: Ali Şirugani Dede

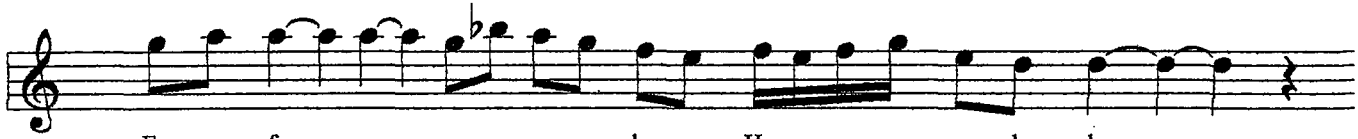
Güfte: Niyazi Mısri

Gir se ma - a - zi - - - k ri le - - - - gel -
Ey Ni ya zi - gö - - - n lü ne - - - - a -

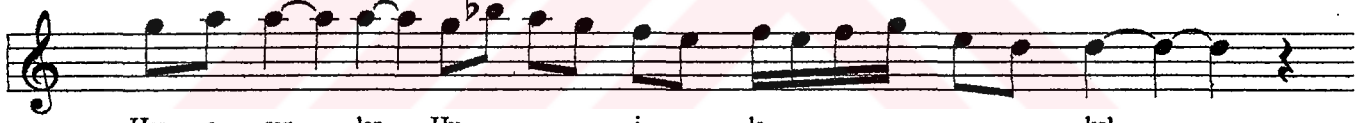
Ya ne ya ne - - - - Hu - - - Hu de yu
şık la rın hik - - - - met - - - - do lar

Er sa fa yı aş - - - kı Ha - - - k ka
Kün tül ken zin haz - - - ne si - - - n den -

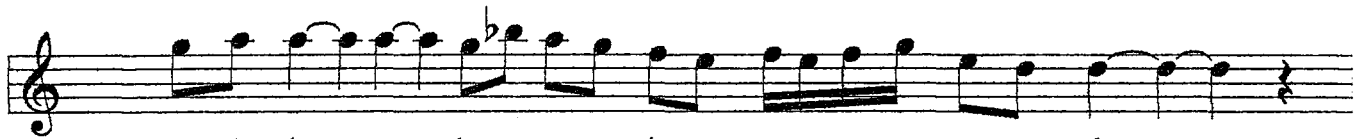
Ya ne ya - - - - ne - - Hu - - Hu de yu (SON)
Ya - ne - ya - - - - ne - - Hu - - Hu de - - yu

Hep e ren ler Hu - - - i - le - - - - kal -

dır dı lar ca - - - - n pe - - - - de sin

Aç dı lar göz le - - - rin an - - - - da -

Ya ne ya - - - - ne - - Hu - - - Hu de yu

(Sayfa 2)

YA MA N GÖ - - - - -

RÜ - - - - - R

YA MA N GÖ RÜ - - - - R

HALK İÇRE BİR AYİNEYİM HERKES BAKAR BİR AN GÖRÜR
HER NE GÖRÜR KENDİ ÖZÜN GER YAŞI GER YAMAN GÖRÜR
OL DİLBERİN MEHDİ ADI SÜKKER VERİR HALKA TADI
MISRI ÇEKER BU MİHNETİ OL RAHATI RAHMAN GÖRÜR

Varol, *Türk Tasavvuf Müsikişinde Durak Formunun Yeri ve Önemi*, s. 136.

Güney, *Halvetilerde Müsikiş*, s. 111-112.

(Sayfa 2)

RE GE L Dİ M

traw

A MA - - - - - N

YA HA Dİ - - - - -

AL - - - - - LAH - - - - -

BENEM MANSUR-İ AŞK HOŞ DARE GELDİM
CEMALİN GÖRMeye DİDARE GELDİM
GÖRÜRSÜN SÜMBÜLİ DOSTUN CEMALİN
BENEM BÜLBÜL GİBİ GÜLZARE GELDİM

Varol, *Türk Tasavvuf Müsikişinde Durak Formunun Yeri ve Önemi*, s.332.

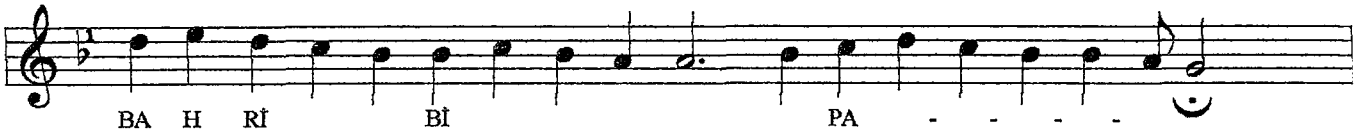
UŞŞAK DURAK

Usul : Durak Evferi

(Sayfa 1)

Beste : Ali Şirugani Dede

Güfte : Niyazi Mısri

(Sayfa 2)

ZAT-I HAK'DA MAHREM-İ İRFAN OLAN ANLAR BİZİ
İLM-İ SİRDA BAHR-İ BİPAYAN OLAN ANLAR BİZİ
EY NİYAZİ KATREMİZ DERYAYA SALDIK BU GÜN
MİSRİ YA ŞOL CANLARA CANAN OLAN ANLAR BİZİ

Varol, *Türk Tasavvuf Müsikişinde Durak Formunun Yeri ve Önemi*, s.412.

Vasıl Olmaz Kimse Hakk'a

Gülizar İlahi
Usulü: Düyek

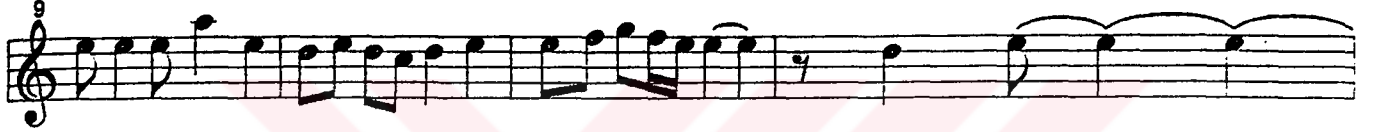
Beste: Şeyh Ali Şirugani
Güfte: Şemsi-i Sivasi Hz.

Va— sı— ol— maz— ol— maz— kim— se—
Bir— a— ceb— se— sev— da— ya—

Hak— ka— cüm— le— den—
düş— müş— tu— tu— şur—

du— dur— ol— ma— dan— Kenz— a—
Şe— Şem— si— mü— dam— Hak— ka—

çıl— maz— a— çıl— maz— şol— gö— nül—
mak— bul— mak— bul— ol— mak— is—

den— ta— ki— pür— nur— pür— nur—
ter— hal— ka— men— fur— men— fur—

ol— ma— dan—
ol— ma— dan—

Türk Tasavvuf Müziği ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Arşivi.

BEYATİ TEVŞİH

Usul: Düyek

Beste: Edirneli Salihzade
Güfte: Hasan Sezayi

Ka - - - pi na - - - ge - - - l di - - - - -

le - - - - - r ü - - m m - - - t Mu - - ha - - - m

me - - - - - t ca nım Di - - ler

le - - - r me - - - r ha - - - - - me - - - - - t

şe - - - f ka - - - t Mu - - - ha - - - m me - - - d (Son)

Se - - - za yi var ka - - - - -

pi - - - - - sın da - - - - - ni - - ya - - z

e - - - - - t ca nım

Töre, İlahîler, III, 118.

NIŞABUR İLAHİ

Usul: Sofyan

Beste: Edirneli Salihzade
Güfte: Hasan Sezayi

RAST AŞIRAN

(Muharrem İlahisi)

(Sayfa 1)

Usul : Sofyan

Beste : Edirneli Salihzade

Güfte : Hasan Sezayi-i Gülşenî

Ey - - - yi çe hi - - - di - - - ker - - - be - *

- la - - - ya - - - ağ - - - la yan - - -

- Ağ - - - la ma - - - tem dir - - - mu

har - - - rem - - - dir bu gün

in - - - le ma - - - tem - - - dir mu -

har - - - rem - - - dir bu gün Na - - - ri

fir - - - kat - - - le - - - ci - - - ğe - - - rin

dağ - - - la - - - yan - - - a man a - man - - -

(Sayfa 2)

SABA

(Cumhur İlahi)

Usul: Evsat

Beste: Derviş Sadayi
Güfte: İbrahim Sinan

Gel mi şim - vah -
det - e - lin - den -
aşk - i - le - ci -
ha - na - ben - a - man -
İç - mi - şim - ca -
mı - e - zel - den -
ol - mu - şum - mes -
ta - ne - ben

Rab - be - - - na - - - - - fağ - - - -
 fir - le - - - - na - - - - - zü - - - -
 nu - - - - be - - - na - - - - - ver - - - -
 ham - - - le - - - na - - - - - Al lah
 Rab - - - be - - - na - - - - - fağ - - - -
 fir - le - - - - na - - - - - zü - - - -
 nu - - - - be - - - na - - - - - ver - - - -
 ham - - - le - - - na - - - - -

Töre, İlahîler, II, 93.

RAST TEVŞİH

Usul : Düyek

Beste : Ahmed Vefki Efend
Güfte : Mehmet Refi'

Bu şe b hu r şi
di ev ren
gi ri sa
le t ge l
di dü n ya ya ya
Do na n di a
le mi ba
la se ra
se r nu r i le
o şe b

(Sayfa 2)

bi ka dem ba ka s
di vü cud
ik li
mi ne o l a
su man pa
ye sal lu
a ley
hi ve sel li
mu tes li ma

Şengel, İlahîler, I, 56-57.

UŞŞAK

(Cumhur İlahi)

Usul: Evsat

Beste: Kefeli Derviş Abdi
Güfte: Eşrefoğlu Rumi

Yü re - - - gi - - - me - - -
dost - - - der - - - di - - -
ur - - - du tır lu - - -
ya - ya - re - - - ler - - - a man
Hiç - - - ta - - - bib - - - ler
a - - - na kıl - - - maz - - -
ne - - - de - va ne - - -
ça - - - re ler - - -

GERDÂNIYE İLÂHÎ

(Milk-i bekâdan gelmişem ...)

Beste: Bursalı Yakubzâde

Mehmed Ef.

Güfte: Yûnus Emre

Sofyan
♩ = 104

Milk-i beka dangelmişem Fa ni cihanı neyle rem

Bendostcema lin görmüşem Hurri cihanı neyle rem

İsa gibi dünya koyup Gökleri seyran eylerem

Musa yıldı dâr olmuşam Benlen terâhı neyle rem

(Saz...)

İbrâhimem cebrâile Hiç ihtiyacı kalmadı

Muhammed dostu gidem Ben tercümanı neyle rem

Aşık Yûnus mâşukuna Vuslat bulunca mest olur

Benşi şeyi çaldım taşa Nâmusârı neyle rem

D.C

Yunus İlahîleri Güldestesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 54

SABÂ SAVT

Usûlü : Düyek

1.
DUR MAN YA NA LIM Â TE Şİ AŞ KA
ŞU LE VE RE LIM Â TE Şİ AŞ KA

2.
DUR DUR MAN DUR MAN YA NA LIM HA CAN
ŞU ŞU VE ŞU LE VE RE LIM
Â TEŞ Â TE Şİ AŞ KA

3.
DUR MAN DUR MAN YA NA LIM A
Â TEŞ Â TE Şİ AŞ KA

4.
DUR MAN DUR MAN YA NA LIM AH
A TEŞ Â TE Şİ AŞ KA

5-

DÜR MAN DÜR MAN YA NA LİM HA CAN

6-

Dürman yanalım âteş-i aşka
Şu'le verelim âteş-i aşka

HÜSEYİNİ

(Savt-ı Gülşeni)
(Sayfa 1)

Usul : Düyek

Beste : Meçhul
Güfte : Meçhul

Hak ki Ey He m
ca der n i di
le me
ca der na ma
m ni m m
Al lah Al lah
Al lah Al lah
lah hak ki ya

hu ya Al

lah Mı s ri

di le

su

l ta m m

Al la h Al

la h ya hu ya Al

la h

HÜSEYİNİ

(Gülşeni Tapu Sıvının Kelime-i Tevhid İlahisi)

Usul: Düyek

Beste: ?

Güfte: ?

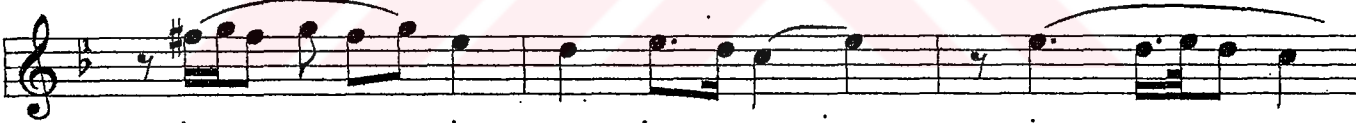
Du - - - - r ma - z ya
A - - - - e - t me

na - - - - r vü - - - - cu - - - -
yi - - - - p ni - - - - de - - - -

du - - - - m i - - - - l la - - l
yi - - - - m i - - - - l la - - l

la - - - - h ey ho ca m i - - - -
la - - - - h ey ho ca m i - - - -

- - - - l la - - l lah
- - - - l la - - l lah

HÜSEYİNİ

(Savt-ı Gülşeni)

Usul : Düyek

Beste : ?
Güfte : ?

Ki - - - - m de

ki - - - - m aş - - - -

ki - - - - n ni

şa - - - - ni şa ni

var var dü

rür

Kimde kim aşkın nişanı var durur
Akibet ma'şuka onu ırgörür

Töre, İlahîler, VI, 65.

SEGAH-MAYE

(Gülşeni Tapu Savtının Kelime-i Tevhid İlahisi)

Usul: Düyek

Beste: ?

Güfte: Yunus Emre

Şu - ri şu - ri de - vi - ho cam şe - y da - şey da kı - la - n Ah Ya rin ya - rin ce - ma - ho cam li - di - r be - ni - (Son) A - lem a - le - m le - re - rü - s va rüs - va - kı - la - n

Şengel, İlahîler, II, 64-65.

ÇARGAH

(Savt-ı Gülşeni)

(Sayfa 1)

Usul: Düyek

i şit so
züm pi rim ya
ya gül ge ni
Al lah Gel gi
de lim gi de
lim a aş kun c
e li ne Al lah
Şah dır o

(Sayfa 2)

Şengül, İlahiler, II, 164-165

ÇARGAH

(Savt-ı Gülşeni)

Usul: Düyek

Beste: ?

Güfte: Yunus Emre

Su - - ri - - - - - de - - - - -
A - - - - - lem - - - - - le - - - - -

vü - - - - - şey - - - - - da - - - - -
re - - - - - rûs - - - - - va - - - - - va - - - - -

- - - - - kî lan - - - - - ya - - - - - rin - - - - -
- - - - - kî lan - - - - - ya - - - - - rin - - - - -

ce - - - - - ma - - - - - li - - - - -
ce - - - - - ma - - - - - li - - - - -

dir - - - - - dir - - - - - be ni - - - - -
dir - - - - - dir - - - - - be ni - - - - -

Şengel, İlahiler, II, 166.

SUZINAK İLAHİ

Usul: Düyek

Beste: Zakir Yaşar Baba
Güfte: ?

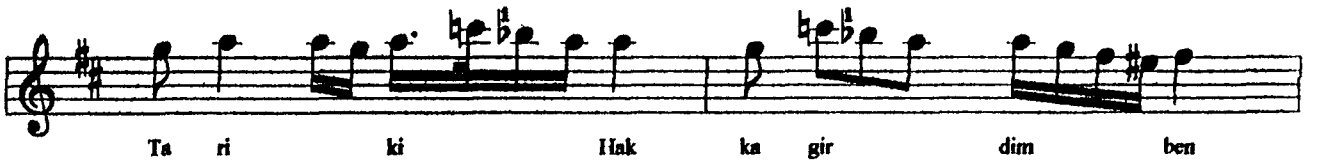
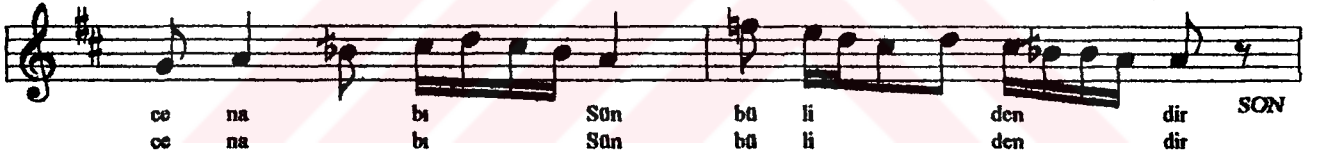

Şengel, ilahiler, II, 22

HİCAZ İLAHİ

Usul: Düyek

Beste: Zakir Yaşar Efendi
Güfte: Sadi

Şengel, İlahiler, IV, 56

III İBRAHİM GÜLŞENÎ'NİN ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

دیوانی کاشفی

علیوں کعبی کو رن لائین دن لقا

یوغلر سونہ سولہ عالمین ماوما

شتر جیت برامریله خلق دن اوزون

سنک ای ناعلم و قادر وحکت نما

ظاهر ایدن اوزک آخر سنک ای رولوی

شان و جہولہ تجلیدن ساینر نیجا

قد تارک انهار ایدر هم خلقه حکمدان عطا

هفته و جیله دلرته شان خلقیدن لقا

کوتون سنک سکا و حارت دمنک بی غطا

وجه باقو لایزالی ظاهر اولن سنی خفا

ای محبتدن ایلین عین البقا

ساوین سو دورن اوزنه بیچون صفت اوزون

کن دیوب قدرت دلدن ظاهر ایلن کائن

عالم شیعی شهادت کور سدن فرجه

یوغلر مالک عدم شی قدر تک ویروبیجی

دورله خلقه مکانله زمان کورون

بیردن ایدر ایلرله یوز کور سدن شان وجود

صورتہ معنی سونک و جہولک ویروبی ظاهر قلوب

کیز معنی و جہولک عین محبتدن سوت

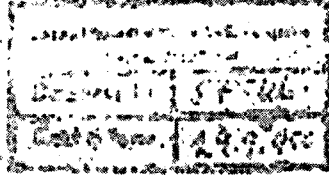
شاهد و شہود سنک ای زلن لمریل

هذا ديوان خفيفون تشيع ابراهيم

الذي كتبه في ايام ابيه رحمه الله

بالتاريخ من ايامه

تساقا

بسم الله الرحمن الرحيم

ساقى شراب وصل ناول بهير ذات
في الصبر سكرها قطره من ذوق في الصفا
انما عجب الكون من نعت المقدس
ذات ستر الخفي في العيب شهادات
لبسم من وجودي اسم بلا مستنى
مشهور اهل كنف حيا بلا صمات
ناول مدام حب كما هو الهوا وانظر
من سكرنا خيرا بصارها ايماءات
في السكر قد بدالى صور القرام شانا
ذاهيرة المقيم مفعووة الروات
شرب شراب كاسي ذوق القرام مفعو
ذات ستر اهل تم مشروب منو لمات
حورا حور عيني مشي الجيب في
جنات عدي خلدي لداق مشها
رج الحياة روع سكر الهوا فينا
ذات ستر المصفا من خمر كانات
ساقى كرم كرمي بالله في التجلي
لا سكر تحتتر في ذوق عامرات
مشروب باهل ذوق خمر الهوا من
سكان سويق انظر في عين حائرة
صبي صبيح سويق الذوق اتوبق
في الدور من هوننا في الصبح كالعشا
صبح الوجود منذ ما ابد الطهور
كالشع شعها من ذاك فالقات
انما عجب الكون من حورها الكون
منها صبر وبالين كما اول اعتراب

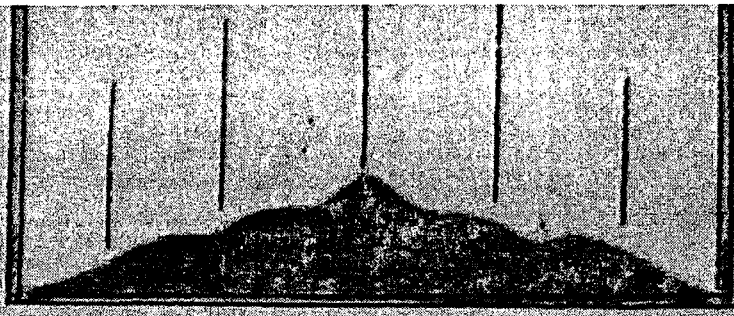
Ibrahim Gülşenî'nin *Arapça Dîvanı*'nın kapak ve ilk sayfası
DTCF Kütüphanesi, Kitapçı Cevat Pur, nr. 57546

سازمانه اولیٰ انما کتب بحمد اللہ

کام آتہ ہی تہ در تہ یادگار	ہ پاک اول کہ جان پاکین
دھسنا	انفاب دود اول و بردہ
شعب عقل اندن بوتر لود	حکیمہ نطفان اول جان ایدر
انفاب ذرہ و دہچان	بہ فیضین دو عالم قطرہ
مترجم و نڈن دل و جان ذرہ	بستے ہما و نطفہ بی سون
نقش ہنطاق پسرخ ننگون	چو ذرہ و قطبہ اندن در شاہ
عقل لطف دود اول و بردہ	عقل اول عقل و جاہک جاہک
بہ یوگان ذرہ ننگ رہا نڈن	حکیمہ مجموعہ عقل و جاہک
قدرتی مجموعہ شیک شالی	

در اولیٰ انما کتب بحمد اللہ
 طبع اولیٰ انما کتب بحمد اللہ
 در اولیٰ انما کتب بحمد اللہ
 در اولیٰ انما کتب بحمد اللہ
 در اولیٰ انما کتب بحمد اللہ

Ibrahim Gülşeni'nin *Râznâme*'sinin ilk sayfası
 Millet Ktp., Ali Emiri, Manzum, nr. 932.

هذه في حقیقات گلشنی

فی تحقیق مولانا جلال الدین رومی گفت بیت ای باغ بان ای باغ بان
 در من چرا میخندد که خورده ایم انگور تو پر کرده اینار ما شیخ قدس سره
 بیوردیکه مراد باغبانند و بوستانند مؤمنان که کلی سزای کرده
 نظرگاه آهیدیم باغبان حق تعالی در آنوک حافظیدر
 یعنی اول باغی و بوستانی پر کرده صفا بیجی در و انگور در مراد
 معرفت اندر که و انباردن مراد وجود صورت و صفت آدمیدر
 پس حق تعالی به مناجات آید که پنجه کرده بنی امتحان آیتک
 یا آتبی اگر بن سنگت معرفت حاصل آیدم آینه سنجی بنم
 صورتیست و صفتتک اختیارین بندت سبب آیتک یعنی
 بنی بنکرده تو درک فی تحقیق ابیات او حد الدین کرمانی بیت
 هر دم نشسته فارغ من در بلای دل مدول در دمنده شد که جویم
 ای دل ما شیخ قدس سره بیورد که یعنی هر ظاهر غفلتده طور بر
 ای ستر در راه اهل بخت که کل آهید که عالم مشاهده و مکاشفه
 و معاینده در هر که آنک عالم سترده و شی فارغدر اهل بختت
 معاطه سندن خاقلد و کل آهید اسرار آهید سندن ظاهر اولور که
 آنوک زره سی بر طایغ او زرنه ظاهر اولسیدگی مثل لاشی اولور
 یعنی طاغوردی شول اصحاب سندن خاقلد و شول سندن که کل
 حق تعالی طرف سندن اوله کبر و کالاجع اوله حضرت شیخ بیورد که روح

نشسته